

T.C.
VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2023 • Sayı: 60

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2023 - Sayı: 60 - Hakemli dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Vakıflar Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Sinan Aksu

Yayın Koordinatörü

Hayrullah Çelebi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt Çam

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurtoğlu

Teknik Editör

Dr. Hasan Demirtaş

İngilizce Editörü

Prof. Dr. Kayhan Orbay

Yayın ve Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halit Çal	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Metin İzeti	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Kurt	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kayhan Orbay	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Oruç	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya	T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Murat Yılmaz	Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhamed M. Arnaaod	The World Islamic Sciences and Education University /Ürdün
Prof. Dr. Fahameddin Başar	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Bulut	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Çınar	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Çizakça	KTO Karatay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Géza Dávid	Institute of Oriental Studies / Macaristan
Prof. Dr. Abdülkadir Dündar	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan	Ege Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Süreyya Faroqhi	İbn Haldun Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Khalifa Hammache	Emir Abdelkader University / Cezayir
Prof. Dr. Mefail Hızlı	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan Kadric	University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Mustafa Kara	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kazıcı	Marmara Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Bilal Kemikli	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Heath W. Lowry	Bahçeşehir Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Numan	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak	TOBB Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İlber Ortaylı	MEF Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Haşim Şahin	Sakarya Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsrev Şubaşı	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eugenia Kermeli Ünal	Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız	Hacettepe Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Musa Yıldız	Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali Yılmaz	Uşak Üniversitesi / Türkiye
Dr. Mevludi Arslan	Hırvatistan Meşihatı Başkan Yardımcısı / Hırvatistan
Dr. Nazif Öztürk	Vakıflar Genel Müdürlüğü (Emekli) / Türkiye
Dr. Vedat Şahiti	Kosova Baş Müftülüğü / Kosova

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No:10 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr web: www.vgm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/pub/vakiflar

Baskı: Sözcü Yayıncılık

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sokak No: 26/47 Altındağ/ Ankara

TAKDİM

Genel Müdürlüğümüzün süreli yayını *Vakıflar Dergisi*, ülkemizin kurumsallaşmış, ilmi ve kültürel anlamda ağırlığı olan dergilerinden biridir. Zira kamu kurum ve kuruluşlarınca yayınlanan dergiler genellikle kurumsallaşamadığından ömürleri kısa olur. Ancak geçmişi çok eskilere dayanan ve zengin bir arşive sahip olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, bu birikimini başta Vakıflar Dergisi olmak üzere yapmış olduğu yayınlarla sürdürmekte, ilim ve kültür hayatımıza katkı sunmaktadır.

Cumhuriyetimizin 100. yılını kutladığımız 2023 yılı, *Vakıflar Dergisi*'nin 85. yılına tekabül etmektedir. Vakıflar Dergisi, Cumhuriyetin kuruluşundan 15 yıl sonra, 1938 yılında yayın hayatına başlamış ve o günden bugüne vakıf tarihi, vakıf hukuku, vakıf mimarisi, vakıf sanatı, vakıf sosyolojisi gibi vakıflarla ilgili her alanda değerli araştırma makalelerini okuyucuya ulaştırmaktadır.

Vakıflar Dergisi, periyodik olarak yayınlanan 60 sayı ve 2 özel sayısı ile birlikte 62 sayıya ulaşmış bulunmaktadır. Yayıncılığımızda olduğu gibi dergimiz de uluslararası yayın olarak değerlendirilmektedir. Zira Arapça, Farsça, İngilizce, Boşnakça ve Endonezce dillerinde yaptığımız kitap yayınları yanında dergimizde İngilizce ve Arapça makaleler yer almıştır.

Balkan Vakıflarını konu edinen 60. Sayımızda ise 5'i İngilizce, 3'ü Türkçe olmak üzere toplam 8 makale yer almıştır. Bu sayıya, özellikle yurt dışında vakıf alanında çalışmalar yapan akademisyen ve araştırmacıların katkı sunması Vakıflar Dergisi'nin ulaştığı ilmi seviyeyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Vakıflar Dergisi'nin kesintisiz yayınlanmasına katkı sunan başta Yayın Kurulu olmak üzere, yazıları ve incelemeleriyle destek veren kıymetli akademisyenlere ve araştırmacılar ile derginin yayınlanmasında emeği geçenlere teşekkür ederim.

Sinan AKSU
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Kıymetli Vakıflar Dergisi Okuyucuları,

100. yılını idrak ettiğimiz Türkiye Cumhuriyeti'nin ilmî süreli yayınlarının öncülerinden olan Vakıflar Dergisi, Aralık 2023 itibarıyla yayın hayatının 85. yılında 60. sayısına ulaşmıştır. Vakıflarla ilgili özgün makaleleri akademik camia ile buluşturmayı gaye edinen ve bu alanda bir ihtisas dergisi olma niteliği taşıyan Vakıflar Dergisi'nin bu sayısında, Osmanlı dönemi Balkan coğrafyasında kurulmuş vakıfları konu edinen 5'i İngilizce olarak kaleme alınan toplam 8 çalışma yer almaktadır.

60. sayının ilk makalesi Dragana Amedoski'ye ait olup "Tracing the Forgotten Dervish Lodge (Zaviye) of Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey in Kruševac" adını taşımaktadır. Yazar çalışmada Balkanlarda en etkili akıncı beylerinden biri olan Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey'in günümüzde Sırbistan sınırları içerisinde kalan Alacahisar(Kruševac)'da XV. Yüzyıl ortalarında kurduğu zaviyesini konu edinmektedir.

Paulina Andonova "Architectural Structure and Functions of the Külliye of Sofu Mehmed Pasha in Sofia with a Special Focus on its Medrese and Kütüphane" adlı makalesinde Kanuni Sultan Süleyman dönemi vezirlerinden Sofu Mehmed Paşa'nın Sofya'da 1640'lı yıllarda inşa ettirdiği vakıf külliyesinde yer alan medrese ve kütüphanenin mimari yapısı ve işlevleri üzerinde durmaktadır.

Elma Korić, "Ferhad Pasha's waqf in Bosnia and Dalmatia: Incentive for Urbanization on the Ottoman Serhat in the 16th century" adlı makalesinde, Osmanlı Devleti'nde önemli idari pozisyonlara sahip Sokollu ailesinin önde gelen bireylerinden Ferhad Paşa'nın Bosna Eyaleti'nde kurmuş olduğu vakıfları incelemektedir. Yazar, Ferhad Paşa Vakfı'nın XVI. yüzyılda Osmanlı serhaddi kornumunda olan Bosna'nın kentsel, kültürel ve ekonomik gelişimine katkılarını ortaya koymaktadır.

Abdullah Zararsız'ın yazarı olduğu makale "İştîp'te Abdülkerim Efendi Vakfı" adını taşımaktadır. Zararsız makalede, İstanbul'da Süleymaniye ve Ayasofya camilerindeki vaazlarıyla ünlenen ve dönemin kaynaklarda Emir Sultan, Vaiz Emir, Şeyh Seyyid Abdülkerim gibi isimlerle anılan Abdülkerim bin Hüsameddin'in 1600 yılında günümüz Kuzey Makedonya toprakları içerisinde kalan İştîp şehrinde kurmuş olduğu vakfı ve vakfın vakfiyesini ele almaktadır.

Nihad Dostović'in, Osmanlı idarî yapısında Bosna Eyaleti'nin İzvornik Sancağı'na bağlı Memlehatayn/Tuzla Kazâsı'nın 1644-1646 tarihli mahkeme sicilindeki vakıf kayıtlarını inceleyen makalesi "Waqfs of Tuzla / Memlehatayn in the Zvornik (İzvornik) Sanjak According to the Tuzla Sicill from 1644-1646: An Overview" adını taşımaktadır. Makalede, Osmanlı taşrasının iç bölgelerinde vakıfların bir kurum olarak oynadığı rolü ortaya konulmaktadır.

Adnan Kadrić ve Muamer Hodžić tarafından ortaklaşa kaleme alınan "Mostar Benefactors: Babusaade Agha Ahmed Agha and his Endowment" adlı makale Mostar şehrinde vakıf kuran Osmanlı bürokratlarından Babüsaade Ağası Ahmed Ağa'nın 1653 tarihli vakfiyesini konu edinmektedir. Ahmed Ağa vakfiyesinin İngilizce çevirisinin de yer aldığı çalışma, vakfın Mostar'daki kültürel yaşam için önemine dikkat çekmektedir.

Mumin Omerov'un yazarı olduğu ve "Kuzey Makedonya'nın Manastır ve Ohri Şehirlerinde Şerif Ahmed Bey Mektep ve Medreseleri" adını taşıyan makalede Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey'in 1846 yılında Ohri ve 1849 yılında Manastır şehirlerinde kurmuş olduğu eğitim kurumları incelenmiştir. Çalışmada; vakfiye ve diğer arşiv belgelerindeki veriler ışığında vakıf kurucusu, medrese, müderris ve talebeler hakkında detaylı bilgiler sunulmaktadır.

Bu sayının son makalesi Orlin Sabev'in imzasını taşıyan "Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi" adlı makaledir. Yazar, Osmanlı döneminde Bulgaristan'ın Sofya, Samakov, Vidin, Köstendil ve Şumnu şehirlerindeki vakıf kütüphaneler ile diğer kitap koleksiyonlarını incelenmekte; Bulgaristan topraklarında yüzyıllar boyunca biriken Osmanlı kitap mirasının 1877-1879 Rus işgali ve sonrası dönemdeki durumuna yer verilmektedir.

Vakıflar Dergisi'nin 2024 yılı Haziran ayında yayımlanacak olan 61. Sayısında buluşmak temennişiyle tüm Dergimiz okurlarına keyifli okumalar dileriz.

Editörler
Aralık 2023

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Takdim	3
Önsöz	5
Tracing the Forgotten Dervish Lodge (Zaviye) of Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey in Kruševac.....9 Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey'in Kruševac'ta Unutulmuş Bir Zaviyesinin İzini Sürmek Dragana Amedoski	
Architectural Structure and Functions of the Külliye of Sofu Mehmed Paşa in Sofia with a Special Focus on its Medrese and Kütüphane	23
Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Külliyesi'nin Medresesi ve Kütüphanesi Özelinde Mimari Yapısı ve İşlevleri Paulina Andonova	
Ferhad Pasha's Waqf in Bosnia and Dalmatia: Incentive for Urbanization on the Ottoman Border in the 16th century	41
Ferhad Paşa'nın Bosna ve Dalmaçya'daki Vakıfları: 16. Yüzyılda Osmanlı Serhaddında Şehirleşme Teşviki Elma Korić	
İştip'te Abdülkerim Efendi Vakfı	53
Abdülkerim Efendi Waqf in İştip Abdullah Zararsız	
Waqfs of Tuzla / Memlehateyn in the Zvornik (İzvornik) Sanjak according to the Tuzla Sicill from 1644-1646: An Overviewn	73
1644-1646 Yılı Tuzla Kazası Sicillerine Göre Zvornik (İzvornik) Sancağı Tuzla/Memlehateyn Vakıfları: Genel Bir Bakış Nihad Dostović	
Mostar Benefactors: Babusaade Agha Ahmed Agha and his Endowment	89
Mostar Hayırseverleri: Babüsaade Ağası Ahmed Ağa ve Vakfı Adnan Kadrić - Muamer Hodžić	
Sherif Ahmed Bey Mektep and Madrasahs in Bitola and Ohrid Cities of North Macedonia.107 Kuzey Makedonya'nın Manastır ve Ohri Şehirlerinde Şerif Ahmed Bey Mektep ve Medreseleri Mumin Omerov	
Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi ...123 The Historical Course and Post-Ottoman Fate of Ottoman Waqf Libraries in Bulgaria Orlin Sabev	

Tracing the Forgotten Dervish Lodge (Zaviye) of Mihalođlu Alaaddin Ali Bey in Kruševac*

Dragana Amedoski**

Abstract

The paper deals with the dervish lodge (zaviye) which Mihalođlu Alaaddin Ali Bey, one of the most influential raider commanders (akıncı uc beyi) in the Balkans, commissioned in the vicinity of Kruševac in the middle of the fifteenth century. Using Ottoman sources, the author endeavored to determine the approximate time and place of its construction. Based on the information about the appearance and manner of functioning of numerous dervish lodges built in the same period, the author presents the presumed appearance of the building, its rooms and their purpose. A part of the paper is dedicated to the administration of the zaviye and the conflicts over the position of the convent administrator.

Keywords: Kruševac, zaviye, fifteenth century, vakf, Ottoman Empire, Mihalođlu Alaaddin Ali Bey

Mihalođlu Alaaddin Ali Bey'in Kruševac'ta Unutulmuş Bir Zaviyesinin İzini Sürmek

Öz

Bu çalışma, Balkanlar'daki en etkili akıncı beylerinden biri olan Mihalođlu Alaaddin Ali Bey'in 15. yüzyıl ortalarında Kruševac civarında kurduğu zaviyesini ele almaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı kaynakları kullanılarak Zaviye'nin yaklaşık inşa zamanı ve yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı dönemde inşa edilmiş çok sayıda tekke ve zaviyenin görünümü ve işleyiş biçimi hakkındaki bilgilere dayanarak, yapının tahmini görünümü, yapısı ve amaçları gösterilmektedir. Çalışmanın bir bölümü zaviyenin idaresine ve Zaviye yöneticisinin konumu üzerindeki çatışmalara ayrılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kruševac, zaviye, on beşinci yüzyıl, vakıf, Osmanlı İmparatorluğu, Mihalođlu Alaaddin Ali Bey

* DOI: 10.16971/vakiflar.1315912

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Haziran 2023 / June 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Aralık 2023 / December 2023

** A senior research associate at the Institute of History Belgrade, Belgrade-SERBIA; e-mail: draganaamedoski76@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7645-5832>

Introduction

Kruševac (tur. Alacahisar), the throne city of Prince Lazar (d.1389), one of the most powerful rulers in the second half of the fourteenth century, was political, administrative and cultural strong-hold of the Serbian state. During the period of Ottoman expansion into the Balkans, Kruševac was often the target of attacks, due to its strategic location and significance. Accordingly in the first years of the fifteenth century the town was already under some kind of Ottoman control (Spremić, 1972: 14; Blagojević, 1995: 24; Jagić, 1875:322; Kuev, Petkov, 1986: 421; Brokijer, 2002: 106–107). In the following period, before it was permanently invaded by Ottomans in 1455, Kruševac often changed its lords and suffered greatly in the whirlpool of long-time warfare and turmoil. Hence the town was completely ruined and refurbished for several times (Orbin, 1968: 124–125; Emecen, 2006: 314; Fotić, 2010: 59; Amedoski, Petrović, 2018: 74-75).

The reconstruction that followed the war destruction led to a significant modification of Kruševac and its surroundings, with the Ottomans not distinctively altering the existing urban structure. What the new masters did was to label the city with the symbols of their ideology (Katić, 2018: 106). It primarily implied architectural patronage by means of a pious endowment (vakf), which was undoubtedly the institution decisively affecting the development and changes in the urban landscape in the early Ottoman period. The distinguished individuals of the powerful noble families of Balkan frontier commanders (Evrenosoğlu, Mihaloğlu, Malkoçoğlu, İshakoğlu, Turhanoğlu etc.) who were main protagonists of the Ottoman conquest (Kılıç, 2015: 563) were the greatest benefactors in terms of architectural structures along the territories of the Ottoman borders (Kiprovskaja, 2015: 192). Therefore, they demonstrated their military power and made the first step toward establishing and enhancing a number of settlements throughout the Balkans (Boykov, 2010: 64; Kılıç, 2014).

Unfortunately, the majority of buildings erected in Kruševac during a considerable period of the Ottoman rule, were built of light materials such as wood, and disappeared without a trace, leaving their mark only in a few narrative and administrative sources (Amedoski, 2007: 157–169; Amedoski, Garić Petrović, 2013: 389–401; Amedoski, Petrović, 2018: 124–133). This is the case with the dervish lodge erected by frontier commander (uc beyi) Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey in Kruševac. Although it was a key element of urban development of Ottoman Kruševac and existed longer than four centuries, its history remains obscure. This study argues that it is possible to reconstruct to a certain extent the building's general outlines by using textual sources.

Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey and His Dervish Lodge

Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey, a member of the prominent Mihaloğlu family (Gökbilgin, 1960: 285–292; Uzunçarşılı, 1988: 570–572; Trifonov, 1996: 801–818; Kiprovskaja, 2008: 173–202; Sabev, 2013: 229–244), made a career as one of the most influential raider commanders (akıncı uc beyi) in the Balkans in the second half of the fifteenth century. He held the post of a provincial governor (sancak beyi) in several provinces such as Smederevo, Vidin, Nigbolu and Sivas (Gökbilgin, 1960: 285–292; Zirojević, 1971: 9–27; Jakovljević, 2014: 901–902).

Just like the majority of eminent figures in the Ottoman Empire, Ali Bey stood out as a benefactor. Most of his own endowments and those of the Mihaloğlu family in general are located in the territory of modern Bulgaria (Kayapınar, 2005: 169–182; Kiprovskaja, 2008: 193–222; Sabev, 2013: 229–244).

As he played an important role in conquering the Serbian Despotate and was the provincial governor of the Sandjak of Smederevo on several occasions in the 1463–1499 period, he also established several *vakfs* in that territory (Zirojević, 1971: 9–27; Jakovljević, 2014: 901–902). In Niš, he commissioned a

public bath (hammam) and a dervish lodge, in the Resava fortress public bath, whose income was intended for the dervish lodge in Niš. The income of the public bath built in the Haram fortress was also directed to the dervish lodge in Niš (Bojanić, 1983: 122).

Ali Bey was a great admirer of Otman Baba, the most respected religious leader of wandering *Abdals* or *Baba'is*, as they were also referred to, in the Balkans in the fifteenth century, and a spiritual leader of *gazi* warriors (Inalcık, 1993: 19–36; Kiprovska, 2008: 173–202; Ocak, 2011: 133–152). He considered Otman Baba a saint and his spiritual leader. Accordingly, Ali Bey and other members of the Mihaloğlu family were patrons of *Baba'i* dervish lodges and *türbes* all over Anatolia and the Balkans. Most likely the dervish hospice of Ali Bey in Niš was also intended for the *Baba'i* brotherhood (Katić, 2021: 90). This presumption would lead to the conclusion that the dervish lodge of Mihaloğlu Ali Bey in the vicinity of Kruševac was also of *Baba'i* affiliation. During the sixteenth century some dervish brotherhoods, including those of *Baba'is*, and their convents and holy places, were integrated into the Bektashi dervish order (Kiprovska, 2010: 40). This implies that the facility in question later also became part of the Bektashi network.

Presently, the time of the waqf of Ali Bey's dervish lodge in Kruševac cannot be precisely determined. The construction time of this building can only be concluded indirectly, based on narrative and archival sources since we still haven't found reliable evidence. If we take into consideration that other Balkan frontier commanders established *zaviyes* subsequent to the Ottoman conquest of the town, we can draw a conclusion that the *zaviye* of Mihaloğlu Ali Bey was erected around 1455. This opinion could be supported by the information that after conquering the south of the Despotate in 1455, Sultan Mehmed II (r. 1451–1481) appointed certain Ali Bey in the capacity of a governor. There are interpretations that this could be Mihaloğlu Ali Bey, although it was not explicitly stated in the source that the mentioned person was a member of well known Mihaloğlu family (Olesnicki, 1943: 72; Jireček, 1952: 382; Zirojević, 1971: 10). This kind of conclusion would not be trustworthy, even though until 1458/59 Kruševac was a frontier zone and Ali Bey was in a certain way connected with it, which the *zaviye* itself confirms. Because of the fact that the first information about the presence of Mihaloğlu Ali Bey in the area around Kruševac can be traced since 1458, first in Braničevo, then in Smederevo and Vidin (Jakovljević, 2014: 901–902), more accurate conclusion would be that the *zaviye* was built in the late 1450s and early 1460s.

Topographic Position

The dervish lodge of Mihaloğlu Ali Bey was not located in the very town, but in its nearby vicinity. Unfortunately, it no longer dominates the local landscape and its exact whereabouts are yet to be found. Material remains have so far not been discovered in archaeological research (Bošković, 1953; Bošković, 1956).

Ali Bey sponsored the erection of his *zaviye* in the east of the extant urban area of Kruševac, on the road to Aleksinac, at a site that was unoccupied and considerably isolated from it, as was the case with other buildings of this type (Emir, 1994: 18–25). The sources confirm that the facility was located on the important road leading to Kruševac (Amedoski, 2012: 37–40). Most likely, it is the Kruševac–Aleksinac road which went through the village of Trubarevo. One section of this road disjoined from the village of Kaonik, up the Ribarska river to the south and crossed over the South Morava river. It went close to the village of Tešica, up to the major route through the Balkans – the old Roman Via Militaris. The position of the *zaviye* on the side road was probably the reason why it was not mentioned in the travelogues of Western travellers and envoys in the sixteenth century. In his description of Kruševac, the famous travel

Tracing the Forgotten Dervish Lodge (Zaviye) of Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey in Kruševac

writer Evliya Çelebi states that there were two *tekye-i fukara*. As he provides no further information, we do not know if one of them was the facility in question (Çelebi, 2006: 316).

Akıncıs, dervish *gazi* warriors and newcomers from Anatolia were just settling in the deserted settlements along the Balkan communications (Handžić, 1981: 169–171). A more precise location of the *zaviye* can be determined on the basis of the toponym where the word *tekye* was preserved, such as the name of the Tekija village, which was assigned to the endowment of the *zaviye* together with the village of Parunovac, as well as the toponym Tekijska kosa. The modern settlement Tekija is located eight kilometres from the medieval fortress in Kruševac. That means that the *zaviye* was about an hour and a half walking distance from the city. The name of the village clearly suggests that the facility was located near the village, but the work of researchers has not borne fruit so far. Due to the absence of tax registers of the Sandjak of Kruševac from the earliest decades of Ottoman rule, we do not have data related to this *zaviye*, but we assume that when establishing this *vakf*, Ali Bey also assigned some estates to it. We do not know precisely what it was – probably an uninhabited field (*mezra'a*) or a hamlet with a different name. Later this territory was settled under the influence of this dervish lodge. The village did not exist under this name in 1516, but already in the next census completed in 1530, it can be seen that the settlement was called Tekija (*167 numaralı muhāsebe-i vilāyet- Rûm-ili defteri*, 2004: 414).

The area may also have bordered with the nearby village of Dedina, whose name may be associated with the *zaviye*, in terms of estates belonging to it. The site can be defined more precisely if we consider the information that the old *vakf* of the mentioned *zaviye* received income from the mills on the Rasina and Gaglovska rivers, near the village of Mali Šiljegovac (Amedoski, 2012: 38). The described area corresponds to the traditional selection of the location for these kinds of buildings. They were built as a part of the natural surroundings, with a river or a hill being frequent features of the sites chosen for them. Just like other dervish lodges, it had to be organically integrated into the city's topography (Handžić, 1981: 169–171; Boykov, 2011: 34).

Fig. 1: Map of the area in the vicinity of Kruševac where Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey commissioned his *zaviye* (Đeneralštabna karta Kraljevine Srbije 1:75 000 (1894). Sekcija Ž7. Kruševac. Beograd: Geografsko odeljenje Glavnog Đeneralštaba)

Appearance of the Dervish Lodge

We know nothing about the shape or style of Ali Bey's endowment. Yet, despite the lack of written testimonies, visual material and archaeological evidence, we can assume that it was one of the numerous stereotyped T-shaped *zaviye-imate*s or dervish lodge-soup kitchens built by Ottomans during their expansion to the Balkans (Budak, 2016: 21-36; Boykov, 2016: 29-48). The revenue sources endowed to the *zaviye* of Ali Bey leave the impression that this facility could not be an imposing structure given the modest amount of income and estates assigned for its maintenance. Although modest, it must have been similar to other *zaviyes* from this period, especially *zaviyes* built under the patronage of Ali Bey himself. Such is the case with the *zaviye* in Niš, about seventy kilometres from Kruševac. The description of Ali Bey's dervish lodge in Niš by Reinold Lubenau, who stayed there in 1587, showed that the *zaviye* in Niš had at least three separate structures: a dervish lodge, a soup kitchen and a public well (Bojanić, 1983: 119). Correspondingly, it can be expected that the Kruševac *zaviye* had a similar structure, was probably smaller in size and could accommodate fewer travellers and beasts of burden, bearing in mind that Niš was a larger and important urban centre. Moreover, the Kruševac *zaviye* was not positioned on the main road as the one in Niš.

The facility was probably surrounded with a high wall, as was usual. It was a hard building, built of stone (BOA, C.EV 17080). Its architecture had to correspond to the functions performed by a *zaviye*, namely: worship, education, shelter, food, cleaning and transportation (Tanman, 2015: 414). The *zaviye* thus appears to have had, in its central part, a room where dervishes gathered, a sort of a spiritual centre of Sufi activities or a ritual prayer space. This area might have served as a dining room, since it was a more unpretentious facility.

Heterodox dervish convents, as charitable foundations, entrusted to prominent Sufi sheikhs, offered shelter to travellers, as specified by the endower (Ocak, 1981: 31-42; Handžić, 1981: 169; Boykov, 2016: 34-35). These facilities were intended to ensure safety and rest for travellers on the road and their services were available for use to everyone regardless of their religious affiliation. They were the main features of Ottoman roads (Katić, 2021: 88). Accordingly, they must have had rooms to provide lodging for travellers. A part of this complex was certainly designated for animals – a stable, which travellers used as a means of transport, primarily horses and donkeys (Tanman, 2015: 415).

Given the importance of water for Muslims to perform religious ceremonies and the frequency of people in the *zaviye*, there must have been a fountain or public well in the courtyard of the *zaviye*, or even a more beautiful facility.

A part of this complex was used for the dervish rooms. We do not know how many cells there were, since there is no information about the number of dervishes in the *zaviye*. Ottoman tax records from the sixteenth century do not mention dervishes residing in the convents. In the case of the *zaviye* of Mihaloğlu Ali Bey, not even a single dervish was recorded in the sixteenth century. Recorded revenues contain no data about peasants attached to the *zaviye*, nor if there were servants (*hizmetkar*) at the hospice, which was common practice in the Ottoman registration of dervish hospices (Kiprovka, 2010: 36).

In light of the founder's pious intention to help, the facility provided and distributed free meals to a wide clientele every day – for those who stayed in it, travellers and dervishes, the local poor and the wealthy – in a word, to everyone in need. This *zaviye* thus performed the function of a soup-kitchen (Lowry, 2010: 97-133; Singer, 2012: 72-85). This social service was instrumental in establishing relations with the locals, but it had one more dimension. The poor Christians who benefited from the soup

Tracing the Forgotten Dervish Lodge (*Zaviye*) of Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey in Kruševac

kitchen came in contact with another key element of the dervish lodge clientele – the itinerant dervishes who ate there and sometimes inhabited the *zaviyes*. So, the Christian local element was exposed to the heterodox version of Islam practices, in this case *Baba'is* (Ocak, 1981: 41-42; Lowry, 2010: 117).

The food was provided by the dervishes who inhabited the *zaviye* and cultivated the fields that the benefactor intended for them to support his endowment (Bojanić, 1983: 122). In addition to daily meals, food was also prepared for important dates, which included meticulous preparation of ashure for Muharram, Nevruz, Sarı Saltuk Feast and various other occasions (Soileau, 2012: 15). The pantry and the oven were probably an additional element of the kitchen (Tanman, 2015: 415). The *zaviye* had mills at its disposal, used for grinding wheat for the *imaret* of the *zaviye*, so it certainly had a barn to store those grains.

The circle of the *zaviye* also included a mausoleum (*türbe*). It was situated at the site which was part of the pious endowment of Mihaloğlu Ali Bey. So far, we cannot say anything about who lay in it. Perhaps a distinguished person or a pious fellow soldier of Ali Bey rested there, since it was a custom to raise a mausoleum to such persons (Bojanić, 1983: 122). These kinds of facilities were usually the places of worship and respect for the local population. There was probably a dervish cemetery next to the mausoleum, as was customary in other complexes of this kind.

Maintenance and Administration

Ottoman tax records dated to the sixteenth century imply that the revenues which *zaviye* had at its disposal were not sufficient for everyday expenses, so it fell into disrepair over time. Accordingly, the Porte annexed this *zaviye* to the pious endowment of Sultan Murat II (r. 1421-1444, 1446-1451) before 1530s thus providing additional funds for it (BOA, TD 161, 271; TD179, 738–739; TD 428 A, 1; TD 567, 424; *167 numaralı muhāsebe-i vilāyet- Rûm-ili defteri*, 2004: 414).

The old *vakf* of the mentioned *zaviye* was allocated revenues from five meadows of Muslims Şadi and Kurt, one mill that was not nearby, one mill within the area of Kruševac and the third mill that was located near the village of Mali Šiljegovac and operated all year round. The mill in Kruševac was on the Rasina river and the other one was near the village of Mali Šiljegovac on the Gaglovska river. One vineyard also generated income for the *zaviye*. The village of Tekija was also known as Tekija gölü, which indicates the possibility that the *zaviye* also used a small lake located near the village, but which has dried up today. Since the *zaviye* was quite dilapidated, Sultan Selim I (r. 1512–1520) bequeathed the *vakf* on behalf of Mihaloğlu Ali Bey's *zaviye*, together with some buildings and meadows. He also bequeathed the villages of Parunovac and Tekija, so the income of the *zaviye* would be self-sufficient and could support travellers. The revenues of these villages were to be used for the travellers who were passing through. The income of the village of Parunovac was 1,330, while that of Tekija was 2,426 akches (Amedoski, 2012: 38–40).

Based on these sources, we can conclude that the dervishes of this convent engaged in agriculture, but that the convent was also partially dependent on taxes. This also confirms our assumption that it was a smaller dervish lodge, since the dervishes were more involved in agriculture, while a larger object of this kind depended more on taxes than on property (Barkan, 1942: 294; Faroqi, 1976: 74).

Apparently, this dervish lodge also experienced significant changes that took place in the seventeenth and eighteenth centuries, when peasants faced the problem of paying taxes. The institutions that were solely dependent on the taxes of villages assigned to them were in trouble already in the early seventeenth century. This directly affected the survival of the *zaviye* itself. In addition, inflation created additional problems for its administrators. It seems logical that they tried to increase their wealth by asking

for gifts in the form of property or even buying it. This manner of acquiring property was informal, so it is difficult to find these records in official documents (Faroqhi, 1976: 74).

Still, Ottoman administrative documents provide some possibility to trace certain segments of everyday life of Ali Bey's pious waqf and its existence over time.

Evidently, the *zaviye* was seriously damaged at the very end of the 17th century since in late 1701 it was allocated funds for its reconstruction. The money was collected from the poll-tax of the Christians inhabited in Giurgiu, former Wallachia. *Reisülküttab* Mehmed Mehter was in charge of this financial duty. The funds from state claims collected for 1701 from some villages that belonged to the *Kaza* of Pinarhisar were added to the previously mentioned sum collected from the poll-tax. These funds were supposed to be given from the imperial treasury when the trustee (*mütevelli*) of the *vakf* was deputy governor Şeyh Ali. The annual amount that the *zaviye* should have received was 58,380 akches (BOA, İE.EV.34/3877). During the year 1701 the income from twelve coffee places in Aleppo was also granted to the *zaviye* for the same purpose (BOA, AE.SMST.II. 13137).

Little is known about the administrative organization of this *zaviye*, but it is certain that during the 18th century there was a constant struggle over the position of the convent administrator (*zaviyedar*). Apparently, this service was very lucrative. Unsettled relations probably created a tense atmosphere in the dervish community itself. One of the main actors of this turmoil was El-Hac Abdullah, the heir of the family who performed this service for decades. As the elder son of El-Hac Kasim, the late convent administrator, El-Hac Abdullah had a considerable insight into this work, so he gained some experience. Although experienced, he could not solve the problems he faced during his duties as a convent administrator, so he referred to the Porte for help. He explained that he nominated the imam of Kruševac Hafızade Mehmed Halife, as his representative, who was excellent in his work. When he had to step back from his duty, while the post was vacant, stranger Derviş Mustafa showed up. He tried to get closer and to commit a fraud based on the military *berat* for the service of the convent administrator, which was not valid. Derviş Mustafa, together with other personnel, whom most likely he had to put up with, submitted a request to remove El-Hac Abdullah. He managed to obtain the permission from the Porte to remove El-Hac Abdullah from the post, but in the meantime El-Hac Abdullah managed to acquire the imperial command to remain on the position. This seemingly did not discourage Mustafa. He disobeyed the command and continued to manage the *zaviye* illegally. In order to further enforce his will, he appointed a blind *zimmi* as a *türbedar*. Taking advantage of the fact that the *türbedar* was blind, he set fire to the *zaviye*. To make things even worse, Mustafa transported a stones from the mentioned *zaviye* to his house in Kruševac, with the intention to use it for his own purpose. Besides, infringing the Sharia law, he was abusing the individuals settled in the *vakf* territory, which is why several families ran away. The remaining families protested that if Mustafa was not relocated from the *zaviye*, they would leave too. They were begging the *kaza* authorities to have mercy on them and to appoint El-Hac Abdullah the administrator. Finally, in 1726/27 Derviş Mustafa was abolished by the order of Şeyhülislam and the administration of the *zaviye* was returned to El-Hac Abdullah, who was awarded a new *berat* in 1728/29. Despite this, Mustafa continued to harass him and tried to take his position. Threatened, El-Hac Abdullah again demanded from the authorities to issue an order so that Mustafa would stop interfering. The *kadi* of Kruševac Ebubekir Efendi explained that Derviş Mustafa was discharged and El-Hac Abdullah appointed, as it was bequeathed (BOA, İE.EV.61/6642; C.EV 17080).

However, El-Hac Abdullah addressed the authorities once again on 6 November 1732. Derviş Mustafa requested from the army to issue a document and succeeded to obtain a decision from Şeyhülislam for a permanent post. When El-Hac Abdullah found that out, he came with the latter in audience with

Tracing the Forgotten Dervish Lodge (Zaviye) of Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey in Kruševac

the Grand Vizier and complained over the *tezkere* issued by the office in charge of *vakfs* (Küçük Evkaf Muhasabesi). However, when the check-up of the Inner Saray was conducted, the mentioned *zaviye* was not found in the military diary. There were no records that the document was issued to a known person (BOA, C.EV 17080).

In late 1755 El-Hac Abdullah found himself in a similar situation, so due to a conflict with his new opponent Derviş Ali, he addressed the Porte again. The problem was solved before *Haremeyn Müfettişi Efendi* in favour of the long-time convent administrator El-Hac Abdullah (VGMA, VD 665: 150).

The permanent struggle over the position of the convent administrator was not the only problem this *zaviye* faced. On 19 December 1755, the *mütevelli* of this *vakf*, El-Hac Abdullah appealed to the *vali* of Rumelia and the *kadi* of Kruševac, complaining that the neighbouring *çiftlik sahibis* were attacking the *vakf* sites (BOA, A.DVN.ŞKT.d 11).

In 1770 the lodge administrator Cerrah Mehmed and the *imam* Abdullah son of Hacı Kasım son of Zukor died. The dervish lodge remained empty and deserted. There was no one in charge of its supervision. Willing to assume responsibility for it, sheikh Suleyman sent a request to the Porte to issue him a *berat* and to appoint him the administrator (BOA, AE.SMST.III 17122, 1).

We do not have data on whether it continued to operate over the next fifty years, given that it was not closed in 1826, when most of Bektashi *tekkes* were closed. It is clear that the dervish lodge continued to decline over the following years as it was neither demolished nor turned into another Islamic religious building, as was done with other Bektashi *tekkes* in Anatolia and Rumelia (Alkan, 2011: 216). In 1847 Sayfeddin Efendi from Bursa, who held the post of the *Reisülmeşihat*, was called to the Porte and was appointed the administrator of the dervish lodge with a monthly salary of two hundred groshes. There were still dervishes in it, but in a very small, insufficient number, so it probably barely existed (BOA, C.EV.17079).

Conclusion

Although highly important, the *zaviye* of Mihaloğlu Ali Bey has been almost completely unknown to us. This small and unpretentious building located on the side road connecting Kruševac with the major route through the Balkans – the old Roman Via Militaris, was probably built in the late 1450s and early 1460s. Just like other *zaviyes-imate*s or dervish lodge-soup kitchens, it was one of the markers that the newly conquered territories were Ottoman. As a facility with a pronounced social dimension, this *zaviye* provided food and lodging for everyone coming to or leaving Kruševac, regardless of religious affiliation. The importance of this dervish lodge is also reflected in the conflicts over the post of its administrator, which lasted for years.

The *zaviye* stood longer than four centuries. During this long period, it was damaged and destroyed in fire. Unfortunately, we still have not discovered which event marked its final downfall. It disappeared without a single trace in the field, despite researchers' attempts to find it.

رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون

رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون

۲ ۴ ۶

رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون

رولون

رولون

رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون

رولون

رولون

رولون

رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون

رولون

رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون

رولون

رولون	رولون	رولون	رولون
رولون	رولون	رولون	رولون

References

Maps

Đeneralštabna karta Kraljevine Srbije 1:75 000 (1894). Sekcija Ž7. Kruševac. Beograd:

Geografsko odeljenje Glavnog Đeneralštaba.

Primary Sources

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Defterhâne-i Âmire Tahrîr Defterleri (TD) 161, 179, 428 A, 567

Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defteri (A.DVN.ŞKT.d) 11

Cevdet Evkâf (C.EV), 17079, 17080

İbnülemin Evkâf (İE.EV) 34/3877, 61/6642

Ali Emiri Sultan Mustafa II (AE.SMST.II.) 13137

Ali Emiri Sultan Mustafa III (AE.SMST.III) 17122

Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Vakfiye Defteri (VD), 665.

Secondary Sources

167 numaralı muhâsebe-i vilâyet- Rûm-ili defteri (937/1530), II, Viçitrın, Prizrin, Alaca- hisâr ve Hersek Livâları, (Dizin ve Tıpkıbasım). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004.

Alkan, Mustafa (2011). "Hacı Bektaş-ı Velî Tekkesine Nakşibendî Bir Şeyhin Tayini: Merkezî Bir Dayatma ve Sosyal Tepki". *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (57), 213-223.

Amedoski, Dragana (2007). "Orientalne građevine Kruševca od osmanskog osvajanja do kraja XVI veka". *Istorijski časopis*, (55), 157–169.

Amedoski, Dragana (2012). "Alaca Hisar Sancağına Ait 1536 Tarihli Bir Vakıf Defteri". *Bellekten*, (76/275), 31–44.

Amedoski, Dragana and Gordana Garić Petrović (2013). "Transformation of a Medieval Town into an Ottoman Administrative Center: Case of Kruševac (Alaca Hisâr)". *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies : a Festschrift in Honor of Professor Tasin Gemil on the Occasion of His 70th Birthday*, Ed. Stoica Lascu, Melek Fetislam. Cluj–Napoca: Babeş-Bolyai University The Institute of Turkology and Central- Asian Studies Presa Universitară Clujeană. 389–401.

Amedoski, Dragana and Vladeta Petrović (2018). *Gradska naselja Kruševačkog sandžaka: (XV- XVI vek)*. Beograd: Istorijski institut.

Barkan, Ömer Lütfi (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler". *Vakıflar Dergisi*, (2), 279–386.

Beldiceanu, Nicoara (1965). "Recherches sur la reforme fonciere de Mehmed II". *Acta Historica*, (4), 27–39.

Blagojević, Miloš (1995). "Istočna granica Despotovine od 1428. do 1439. godine". *Istorijski glasnik*, (1-2), 23–36.

Brokijer, Bertrandon (2002). *Putopis. Putovanje preko mora*. Beograd: Čigoja.

Bojanić, Dušana (1983). "Niš do Velokog rata 1683". *Istorija Niša I*, gl. ur. Danica Milić, Niš: Gradi-na-Prosveta. 107–169.

Bošković, Đurđe (1953). *Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji I: Zapadna Srbija*, Beograd: Arheološki institut.

Bošković, Đurđe (1956). *Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji II: Centralna Srbija*. Beograd: Naučna knjiga.

Boykov, Grigor (2010). "In Search of Vanished Ottoman Monuments in the Balkans: Minnetoğlu Mehmed Bey's Complex in Konuş Hisarı". *Monuments, Patrons, Contexts: Papers on Ottoman Europe Presented to Machiel Kiel*. Ed. Maximilian Hartmuth and Ayşe Dilsiz, Leiden: Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten. 47–67.

Boykov, Grigor (2011). "Reshaping Urban Space in the Ottoman Balkans: a Study on the Architectural Development of Edirne, Plovdiv, and Skopje (14th–15th centuries)". *Centres and Peripheries in Ottoman Architecture: Rediscovering a Balkan Heritage*. Ed. Maximilian Hartmuth, Sarajevo: Cultural Heritage Without Borders. 32–45.

Boykov, Grigor (2016). "The T-shaped Zaviye/İmaret of Edirne: A Key Mechanism for Ottoman Urban Morphological Transformation". *Journal of the Ottoman and Turkish Studies*, (3/1), 29–48.

Boykov, Grigor (2020). "Documentary Archaeology in the Study of T-shaped Zaviye/imarets. Reconstructing the imaret of Evrenosoğlu Ahmed Bey in Tatar Pazarlık". *Südost Forschungen*, (79), 291–304.

Budak, Ayşe (2016). "İmaret Kavramı Üzerinden Erken Osmanlı Ters T Planlı Zaviyeleri İle Aşhanelerin İlişkisi: Osmanlı Aşhanelerinin Kökenine Dair Düşünceler". *METU JFA*, (33/1), 21–36.

Çelebi, Evliya (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi V. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*. Hazırlayanlar: Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Crane, Howard (1991). "The Ottoman Sultan's Mosques: Icons of Imperial Legitimacy". *The Ottoman City and its Parts: Urban Structure and Social Order*. Ed. I. Bierman et al., New Rochelle: Aristide D. Caratzas. 173–243.

Cvetkova, Bistra (1963). "Sur Certaines reformes du regime foncier au temp de Mehmet II". *Journal of Economic and Social History of the Orient*, (6/1), 104–120.

Emecen, Feridun (2006). "Alacahisar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 314–315.

Emir, Sedat (1994). *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-işlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler 2*. İzmir: Akademi Kitabevi.

Faroqhi, Suraiya (1976). "Agricultural activities in a Bektashi Center: the Tekke of Kızıl Deli 1750-1830". *Südost Forschungen*, (35), 69–96.

Faroqhi, Suraiya (1995). "Conflict, Accommodation and Long-term Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State". *Bektachiyya, Études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektash*, Ed. Alexandre Popovic and Gilles Veinstein, İstanbul: The Isis Publications. 171–184.

Filipović, Nedim (1971). *Princ Musa i šejh Bedreddin*. Sarajevo: Svjetlost.

Gökbilgin, M. Tayyib (1960). "Mihal-Oğulları". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: MEB Yay. 285– 292.

Tracing the Forgotten Dervish Lodge (Zaviye) of Mihaloğlu Alaaddin Ali Bey in Kruševac

- Fotić, Aleksandar (2010). "AlacaHisar (Kruševac)". *The Encyclopedia of Islam Three*. 2010–1. Leiden-Boston: Brill. 59–60.
- Handžić, Adem (1981). "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (31), 169–178.
- İnalçık, Halil (1993). "Dervish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilāyetnāmesi". *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*. Bloomington: Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture. 19–36.
- Jagić, Vatroslav (1875). "Konstantin Filozof i njegov Život Stefana Lazarevića despota srpskog". *Glasnik SUD*, (42), 223–328.
- Jakovljević, Aleksandar (2014). "Ali-beg (Mihaloğlu, 'Ali Bey) akindžijski zapovednik, subaša, sandžak-beg". *Srpski biografski rečnik*, (6). Novi Sad: Matica srpska. 901–902.
- Jireček, Konstantin (1952). *Istorija Srba*. (I). Beograd: Naučna knjiga.
- Katić, Tatjana (2018). "Osmanizovanje srednjovekovnog grada: urbani i demografski razvoj Prizrena od polovine XV do kraja XVI veka". *Istorijski časopis*, (67), 103–142.
- Katić, Tatjana (2021). "Transforming the Landscape of the Constantinople Road in the Fifteenth and Sixteenth Centuries (Section Niš–Dragoman)". *The Balkan Route: Historical Transformations from Via Militaris to Autoput*. Ed. Florian Riedler and Nenad Stefanov, Berlin, Boston: De Gruyter. 81–102.
- Kayapınar, Ayşe (2005). "Kuzey Bulgaristan'da Gazi Mihaloğulları Vakıfları (XV-XVI yy)". *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1/10), 169–182.
- Kılıç, Ayşegül (2015). "Akıncılık Teşkilatı ve Ünlü Akıncı Ailelerinin Balkan Tarihine Katkıları". *Yeni Türkiye*, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I / 21/66), 553–565.
- Kiprovskaja, Mariya (2008). "The Mihaloğlu Family: Gazi Warriors and Patrons of Dervish Hospices". *Osmanlı Araştırmaları*, (32). 173–202.
- Kiprovskaja, Mariya (2010). "Legend and Historicity: the Binbir Oklu Ahmed Baba tekkesi and its founder". *Monuments, Patrons, Contexts: Papers on Ottoman Europe Presented to Machiel Kiel*. Ed. Maximilian Hartmuth and Ayşe Dilsiz, Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten. 29–45.
- Kiprovskaja, Mariya (2015). "Shaping the Ottoman Borderland: the Architectural Patronage of the Frontier Lords from the Mihaloğlu Family". *Bordering Early Modern Europe*. Ed. Ivan Parvev et al., Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 185–220.
- Kuev, Kujo and Georgi Petkov (1986). *S'brani s'čineniâ na Konstantin Kostenečki. Izsledvane i tekst*. Sofija: B'lgarska Akademiâ na naukite.
- Kuran, Aptullah (1996). "A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne, and Istanbul". *Muqarnas: An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World*, (13), 114–131.
- Lowry, Heath (2010). "The 'Soup Muslims' of the Balkans: Was There a 'Western' and 'Eastern' Ottoman Empire". *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj*. Ed. Donald Quataert and Baki Tezcan. Istanbul: ISAM. 97–133.
- Ocak A. Yaşar (1981). "Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü". *OTAM*, (2/2). 31–42.
- Ocak A. Yaşar (2011). "XIV-XVI. Yüzyıllarda Kalenderi Dervişleri ve Osmanlı Yönetimi". *Osmanlı Sufiliğine*

- Bakışlar: Makaleler- İncelemeler*. İstanbul: Timaş Yayınları. 133–152.
- Orbin, Mavro (1968). *Kraljevstvo Slovena*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Olesnicki, Aleksije (1941/42). “Duhovna služba beктаšijskog reda u akindžijskoj vojsci”. *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, (22/23), 193–206.
- Olesnicki, Aleksije (1943). “Mihajilo Szilágyi i srbska despotija”. *Rad JAZU*, (276), 1 – 182.
- Sabev, Orlin (2013). “Osmanlıların Balkanları fethi ve idaresinde Mihaloğulları Ailesi (XIV.-XIX. Yüzyıllar): Mülkler, Vakıflar, Hizmetler”. *OTAM*, (33), 229–244.
- Singer, Amy (2012). “Imarets”. *The Ottoman World*. Ed. Christine Woodhead. London: Routledge. 72–85.
- Soileau, Mark (2012). “Spreading the Sofra: Sharing and Partaking in the Bektashi Ritual Meal”. *History of Religions*, (52/1), 1–30.
- Spremić, Momčilo (1972). “Kruševac u XIV i XV veku”. In *Kruševac u XIV i XV veku, Kruševac kroz vekove*, ur. Adam Stošić i dr., Kruševac: Narodni muzej Kruševac. 9–24.
- Tanman, M. Baha (2015). “İstanbul Tekkeleri”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. (8). Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları. 410–427.
- Trifonov, Yurdan (1996). “Tarih ve Söylentilerde Mihalbey Oğulları”. *Bellekten*, (60/229), 801–818.
- Zirojević, Olga and İsmail Eren (1968). “Popis oblasti Kruševca, Toplice i Dubočiće u vreme prve vladavine Mehmeda II (1444–1446)”. *Vranjski glasnik*, (4), 377–416.
- Zirojević, Olga (1971). “Smederevski sandžakbeg Ali-beg Mihaloglu”. *Zbornik za istoriju Matice srpske*, (3), 9–27.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*. (1). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Architectural Structure and Functions of the *Külliye* of Sofu Mehmed Paşa in Sofia with a Special Focus on its *Medrese* and *Kütüphane**

Paulina Andonova**

Abstract

During the Ottoman rule, especially in its early centuries, high-ranking officers founded large *waqf* establishments which provided free education, health care and protection and served as poor-relief social institutions. One of these multifunctional complexes which served the whole Muslim community was founded in the center of the European province *Rumeli* by Sofu Mehmed Paşa, an Ottoman governor during the reign of Sultan Süleyman I. The *waqf külliye* in Sofia, designed by the great architect Mimar Sinan, comprised a Friday Mosque, a *medrese* with a manuscript *library*, a *caravanserai* and guest-houses, a *bath-house*, a *hospice*, a *public kitchen*, a *bakery* with *storerooms*. Various archival sources from the 17th - mid-19th centuries, provided rich data about its role in the economic, socio-cultural development and everyday life of the population and the guests of Sofia. The available data also enables Sofu Mehmed Paşa's *medrese* and its significance in the Ottoman education system to be examined.

Keywords: Sofu Mehmed Paşa, Sofia, külliye, medrese, manuscript library

Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Külliyesi'nin Medresesi ve Kütüphanesi Özelinde Mimari Yapısı ve İşlevleri

Öz

Osmanlı idaresi döneminde, özellikle bu idarenin ilk yüzyıllarında, üst düzey yetkililer kentlerde belirli kişilere ücretsiz eğitim, koruma ve barınma sağlayan büyük vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıflar kentsel yerleşim yerlerin sosyal ve ekonomik hayatında önemli rol oynamaktadırlar. Bunların arasında Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) bir Osmanlı valisi olan Sofu Mehmed Paşa tarafından Sofya'da kurulan külliye de vardır. Ünlü Mimar Sinan tarafından tasarlanmış bu külliye cuma cami, medrese, medreseye bağlı kütüphane, kervansaray, hamam, bir darülaceze, bir imaret mutfağı ve depoları ile bir fırından oluşuyordu. 17'nci yüzyıldan 19'uncu yüzyılın ortalarına kadar uzanan çeşitli arşiv kaynakları, bu külliyenin Sofya'nın ekonomik ve sosyo-kültürel gelişimi, halkın günlük yaşamındaki rolü ve Sofya'ya gelen misafirler hakkında zengin veriler sunmaktadır. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler, Sofu Mehmed Paşa'nın hem medresesinin hem de medresenin Osmanlı eğitim sistemindeki önemini incelenmesine de olanak sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Sofu Mehmed Paşa, Sofya, külliye, medrese, elyazmaları kütüphanesi

* DOI: 10.16971/vakiflar.1319598

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Haziran 2023 / June 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Kasım 2023 / November 2023

** Dr.; Sofia, BULGARIA; e-mail: paulina.andonova@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6682-9434>.

Introduction

The central part of Rumeli was a region where Christians were more than a half of the population but Muslims prevailed in the cities and towns. There is rich source material evidencing the widespread practice of donation not just by the Ottoman dignitaries but also by the people of the lower strata of the Ottoman society (Ivanova, 2005: 44-68; Kiel, 1990: 80-84). Because of its function as the capital city of Rumeli and the seat of a vast administrative apparatus, Sofia received the attention of all branches of government. The building activity in Sofia in the 16th century turned it into a Muslim center with numerous religious, social and economic functions.

Among the largest and most significant waqf complexes in the central Balkans was the *külliye* of Sofu Mehmed Paşa in Sofia which consisted of a Friday Mosque, a *medrese* with a manuscript *library*, a *caravanserai* and guest-houses, a *bath-house*, a *hospice*, a *public kitchen*, a *bakery* with *storerooms* designed by the great Ottoman architect Mimar Sinan (Andonova, 2020). The Friday Mosque in the *külliye* was the largest single-domed mosque in the Balkans beyond Edirne (Necipoğlu, 2005: 391). The *medrese* with its manuscript library comprised of 16 cells and provided education to 15 students (*talebe*). In comparison to other *medreses* located in towns and cities in the Bulgarian lands during 15th – 17th century it is obvious that Sofu Mehmed Paşa's *medrese* was the largest one.

The present paper will provide information about the buildings in the Ottoman vizier's complex and their services but the main focus will be on the *medrese* with its *library* as one of the most important institutions where the Muslims were trained for the *kadi*, *mufti* or *müderris* profession. It was the center which served the educated community, the future *ulema*. Comparing the data derived from various archival sources related to the waqf establishment I will try to investigate the architectural structure, symbolism and function of the *medrese*, as well as, to give some information about the rank of the school and its *müderresses*, the educational system and the students. Furthermore, the documents present a part of the collection of the manuscripts preserved in the library which give us an opportunity to reconstruct the basic disciplines included in the educational system. The emergence of Sofu Mehmed Paşa's complex in the center of Rumeli in 1540s and the *medrese* which trained *ulema* as guardians of the *şer'at* were significant elements of the state policy during the rule of Sultan Süleyman I.

Sources related to the Külliye of Sofu Mehmed Paşa in Sofia

There are various documents preserved in the Oriental department at the St. St. Cyril and Methodius National Library (Sofia) and in the Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Istanbul) which provide data regarding the *waqf* of Sofu Mehmed Paşa in Sofia from its establishment in 1540s until 1874 which coincides with the time by which the mosque complex provided service to its beneficiaries.

The earliest and one of the most fundamental archival documents is the *wakfname* (*wakfiyye*, *wakfname* - deed of donation). The document at our disposal is a copy (*sûret-i wakfiyye-i*) dated from 1285 (1868) of the Arabic *wakfiyye* (VGMA, 988: 525-551) of the donor, registered in January 1548. It provides data of the founder's intentions, expectations and ideology, the conditions for the administration of the waqf, the properties which revenues were used to meet the need of the waqf, the *waqf* employees, their duties and salaries, the services which were to be performed and the beneficiaries. The exact place and borderlines of the complex and its dependences are given in details. However, the *wakfiyye* does not provide information about the economic development and activities of the pious waqf.

These functions can be traced thanks to the *muhasebe defters* (income-expenditure account books). Here two registers which embrace the period between 1616 and 1621 should be mentioned (BOA, MAD.d. 4945; NBKM, OrO, D62: 127r-131r). They contain detailed and summary lists of the sums and sources of the *waqf* revenues, the expenditures for salaries, services and repair works, the positions and the names of the people employed in or benefiting from the *waqf*. They permit us to trace not only the financial situation of the *waqf* and its properties in this period of time, but also the changes in the staff, their salaries, the number of the employees and beneficiaries, the kind and amount of the food served in the public kitchen, as well as the expenses made for the charitable, religious and educational services.

Another *account book* which covers a long period between 1693 and 1709 submits for consideration the time of the possible *waqf* decline when the mosque and the *imaret* did not provide service due to destructions (NBKM, OrO 1/15110). The first sheets of the defter are missing and it begins with the list of some books preserved at the *medrese* library following with the repair works made for the *medrese's* reconstruction in 1109 (July 1697- July 1698). Although the account book includes several additional notes in illustration to the reasons of the financial difficulties and explanations of the bad condition of the *imaret*, the main causes which affected the buildings in the complex remain unclear.

Architectural Structure of Sofu Mehmed Paşa's Complex and the Services of its Institutions

Sofu Mehmed Paşa was an Ottoman statesman during the reign of sultan Süleyman I (1520-1566). He served as a *beylerbey* of Rumeli between 941/1534-35 and 944/1537-38 (Süreyya, 1971: 113). The Paşa became *fourth vizier* in 1538 and in 1539 he was probably *third vizier* (Necipoğlu, 2005:390). After the third conquest of Buda in 1541 Sofu Mehmed Paşa became *second vizier* and it is possible that in 1548 he had already become *vizier* (Andonova, 2020: 20). Before his death in 958/1551 the Paşa was governor of Baghdad, *beylerbey* of Bosnia (Sarajevo) and governor of Buda (Süreyya, 1971: 113).

According to the *waqf* inscription of the mosque, preserved in the Bulgarian Archaeological Museum the inauguration of the mosque was in 954/ 1547-48 (Eren, 1968:70). The studies about Sofu Mehmed Paşa's compound also give 954 as the date of completion for the *mosque*, the *medrese* and the *imaret* (Necipoğlu, 2005: 390; Eren, 1968: 70; Kiel, 1990: 118).

The whole complex was defined as *imaret* in the *waqfiyye*. The term is essentially a soup kitchen but in the early Ottoman period it embraced the complex (Kuran, 1987: 132). The endowment deed supplies us with detailed and valuable information about the location and borderlines of the *küllüye* (VGMA, 988: 528). It was located on an empty plot in a plain (*dere*) called Pınarcık, outside the center of the city. Along its east side passed the *Gazi Yölu* (the road of the Ghazis, nowadays the boulevard "Tsarigradsko shose"). On the south it bordered on a bridge located along the public road which started from the plain. On the north side an empty plot which belonged to the *waqf* of Hac Sinan, and two *mülk* plots – one into the possession of the sons of Durmuş son of Ali, and another one - of Iliyas' wife Emra daughter of Abdullah. Along its west side passed another public road (nowadays Graf Ignatiev Street) which led to the *zâviye* of Elşeyh Bali dede (Moutafova et al. 1998: 231).

After the location and borderlines of the whole complex the *waqfname* describes the exact place of each separate building. In the inner courtyard of the Friday mosque (*cami-i şerif*) which had a high arch and a lead-plated dome was ranged the *mescid* (a small mosque). It was noted that both of them were

Architectural Structure and Functions of the Külliye of Sofu Mehmed Paşa in Sofia with a Special Focus on its Medrese and Kütüphane

ranged in a line facing each other. The courtyard of the mosque was planted with trees and had a marble water-basin with a fountain (*şadravan*) in the middle. The *şadravan* was covered by a gabled roof in a pyramid form in order to protect it from the sun and rain (VGMA, 988: 528). According to Evliya Çelebi the mosque had a lofty dome like sultan's mosques and an extremely spacious courtyard. The domes on top of all the columns are covered with indigo blue lead, the minaret was high and well-proportioned (Evliya Çelebi Seyahatnâme, 1984: 218). The Italian doctor Antonio Benetti also described the mosque: it had architraves of stone in the Roman fashion and a dome on top and around, firmly mounted on a circle, which is inserted in the quadrangle of the mosque (Viaggi a Costantinopoli di Gio, 1688: 180). The researchers noted that it was called also the Imaret Mosque or Black Mosque (Kara Cami) because of its black granite walls (Necipoğlu, 2005:391, Eren, 1968: 68). It was covered by a dome of 18,3 meters wide (VGMA, 988: 528).

At the north side of the mosque courtyard the *medrese* which comprised of 16 cells was founded. According to the *waqfiyye* it provided education to 15 students (*talebe*). The endowment deed mentions a *manuscript library* which was not a separate building. It was a part of the *medrese* situated in one of its corners on the second floor (VGMA, 988: 528).

As Evliya Çelebi mentioned the *imaret khan* in Sofia also belonged to Sofu Mehmed. According to him the *imaret* was the most famous in Sofia and was open for the rich and the poor (Evliya Çelebi Seyahatnâme, 1984: 219). According to the data included in the *waqfiyye* on the east and west sides of the complex courtyard there were 4 separate buildings called *tābkhāna wa istabl*. On the east side on the passage to the mosque *qibla* wall was the *tābkhāna* with a benefit of help for the extremely needed (*gayet mutebe*) to find a warm shelter (VGMA, 988: 528).

Ismail Eren defines this *tābkhāna* as *bimarhane* (hospital) (Eren, 968: 70). There is a possible translation of the term *tābkhāna* as hospital or mental hospital but the sources do not supply us with data of medical staff which could provide service in such an institution. As a "winter" or "hot room" that had chimneys to eliminate the smoke from winter fires the *tābkhāna* in the Anatolian buildings is described by Sheila Blair. The author notes that the term came to mean hospice during the Ottoman period (2012: 71-72). Aptullah Kuran (1987: 132) also translates the *tābkhāna* in the complexes from the 16th century as a *hospice* which is more possible definition for the building included in the *külliye* of Sofu Mehmed Paşa. Gülru Necipoğlu (2005: 391) mentions a guest-house and a caravanserai (*tābkhāna wa istabl*) without any interpretation of their specific functions. According to the author's description all these buildings were behind the *qibla* wall of the mosque. Actually, as we will see it is not the exact location (Andonova, 2020a: 38).

In 1680 the Italian doctor Antonio Benetti gave a very detailed description of the *imaret*. He wrote that Mehmed Paşa had constructed in Sofia 'a hospital or a college which was called here Imaret for (*Infermi poveri*)¹ the poor sick people, and as a seminary for students of law and the Mohammedan religion' (Viaggi a Costantinopoli di Gio, 1688: 180).

Having in mind the additional explanation of the purposes of that *tābkhāna* given in the *waqfiyye*, the descriptions of the travelers and the possible translations and functions of the term, it is possible to define this building as a *hospice* where the extremely poor people who had no means either for living

1 The term *infermi poveri* as a social group which included the poor, the sick and the needy corresponds to what in the *waqfiyye* was noted as *gayet mutebe* (literally - extremely weakened).

or for treatment (both the miserable and sick) were accommodated and were provided with food, care and treatment.

On the west side of the previous *tābkhāna* there was another *tābkhāna* which consisted of two similar and facing each other buildings. According to the data included in the *waqfiyye* these buildings were designed for the travelers and guests (VGMA, 988: 528). On another page of the *endowment deed* it was written that there were 24 tables four-seated each of them on which the guests were served dinner (VGMA, 988: 549). It means that at least 96 guests could be accommodated in the *caravanserai*. There was also a stable (*istabl*) for the horses. In the mid-seventeenth century Evliya Çelebi described the *caravanserai* in which 100 horses could be housed which corresponds to the above calculated number of the guests (Evliya Çelebi Seyahatnâme, 1984: 219).

In 1587 Reinhold Lubenau explained that a fine new *caravanserai*, built of large blocks of stone and with finely cut pillars, covered with lead stood on the opposite side of the mosque. He describes different kind of food which was served free to every stranger (Kiel, 1990: 118). In the description of Henri Blount from 1636 the complex is mentioned as a magnificent college (a complex)² which had stately khans or caravanserais and exquisite baths and the principal one had a hot fountain (1636:17). The *caravanserai* is also described in Antonio Benetti's work from 1680 where it is mentioned as a *khan* divided into two apartments (probably two buildings) with marble pillars and domes all covered with lead. They were located in a second square courtyard 30 feet in length with a beautiful fountain also lead-covered in the center (Viaggi a Costantinopoli di Gio, 1688: 180-181).

The travelers mention the *imaret hamam* (a bath-house) without describing its location. Such data misses in the *waqfiyye*, too. The account books from the 17th century (BOA, MAD.d. 4945: 119; NBKM, OrO, D62: 128r) mention that in 1615 the *hamam* and the water-conduit were repaired but no data at our disposal for its location.

On the north side (of the second courtyard) behind the *medrese* (on its opposite side) there was a public kitchen (*matbah*) for the needed people with nine partitions (*hiwal*). And on its east side the bakery (*hibiz*) for the needs of the *matbah* was located. The storerooms (*kilâr*) were on the kitchen's west side (VGMA, 988: 528). In the text is noted that there were storerooms (*kilâr*) for cereals and such for the meat. The menu of the kitchen was mostly *fodûla* (a special cake of fine, white flour) and çorba (soup), wheat gruel and meat - beef and lamb. There is no particular information about the beneficiaries in the document (BOA, MAD.d. 4945: 118-119.) But summarizing the figures given in the archival sources we can conclude that the soup kitchen provided food for totally 310 – 360 people among who 96 guests of the caravanserai, 73 employees, 15 students and between 110 and 160 poor and needy people (Andonova, 2019:779).

Besides, the waqfname explains that behind the *medrese* an empty plot for the storage of the firewood was situated. There were 20 toilets (*kenef*) – 10 for the staff in the kitchen, bakery and store-houses, and 10 more for the people in the *medrese* and for the visitors of the rest complex buildings (VGMA, 988: 528).

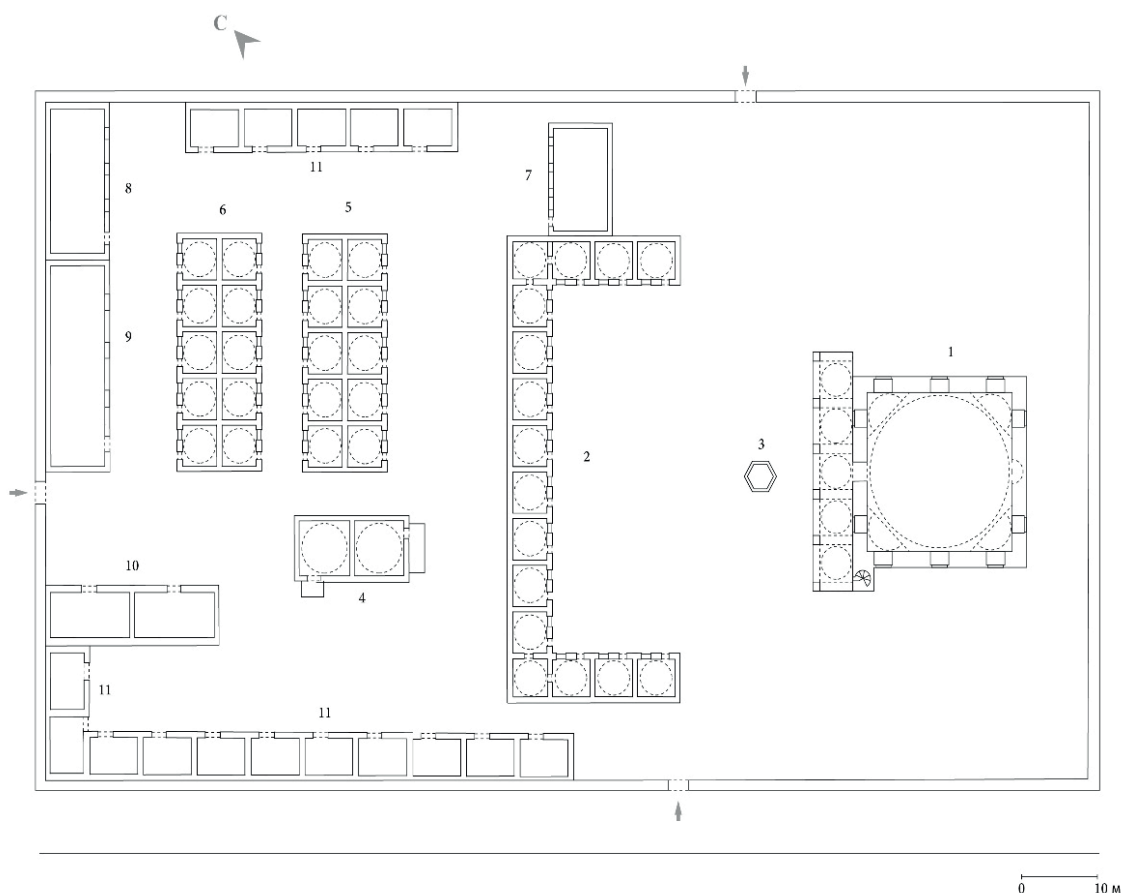
The whole complex described in the *waqfiyye* as *imaret* was open before the *Sabah namaz* and closed after the *Yatsı namaz* and four doorkeepers (*kapıcı*) were responsible for that – one for the *medrese*,

² In the 17th century the term 'collegio' embraced a building used for educational or religious purposes and corresponded to what in the Ottoman Empire was called *Imaret* (complex).

Architectural Structure and Functions of the Külliye of Sofu Mehmed Paşa in Sofia with a Special Focus on its Medrese and Kütüphane

another one for the mosque and two for the public kitchen and for the khan (VGMA, 988: 527). The caravanserai, the hospice and the public kitchen operated in close proximity to accommodation for guests and the needy, provided fodder to their animals and also fed them.

On the basis of this valuable data derived from the *waqfname*, compared with the information given in other sources, I tried to elaborate a plan of the whole complex with the exact or hypothetical place of each separate building (Picture 1).

Picture 1. Hypothetical plan of Sofu Mehmed Paşa's külliye

Legend:

1. Friday Mosque	5. Han	9. Public kitchen
2. Medrese	6. Han	10. Storerooms
3. Şadırvan	7. Hospice	11. Stable
4. Hamam	8. Bakery	

The reconstruction confirms that Sofu Mehmed Paşa investigated in a really large *waqf* complex. The buildings were symmetrically organized around the Friday mosque and comprised a unit with various socio-cultural, religious and educational functions. It will be nice a comparison with other *külliyes* designed by Sinan to be made although they were mainly in Istanbul or in other regions. Just in brief I will mention that none of the investigated by Aptullah Kuran complexes of Sultan Süleyman I, his

family-members, and Ottoman dignitaries in Istanbul, Edirne, Üsküdar, Damascus, designed by Mimar Sinan was similar to the others. Maybe the fountain-court was the most typical in the architectural composition and the U-shaped *medrese* which could be found in most of the *medreses'* structure. One of the reasons of their differences in the location and design was related to the surface on which they were constructed (in a flat plain or on a slope) (Kuran, 1987: 132-139). The design of the complex of Sultan Süleyman I in Damascus was probably the most comparable to that of Sofu Mehmed Paşa in Sofia. Aptullah Kuran defined it as the most balanced and totally symmetrical building complex. He also mentioned that it was executed on a flat plot of land. The *waqf* compound in Sofia was also located in a plain which can be a precondition for the symmetrical location of the buildings in the compound.

It is obvious that the *külliye* of Sofu Mehmed Paşa was one of the largest complexes built by Ottoman dignitaries which existed during 15th – 17th centuries in the Bulgarian lands. In Istanbul the largest complexes belonged to the sultans but in the Balkans the *külliye* of Sofu Mehmed Paşa was one of the greatest ever created.

The research on the emergence of the complex gives evidence of a synchronization between the activities of Sofu Mehmed Paşa from the position of Rumeli beylerbey and an Ottoman vizier and of the famous Halveti Şeyh Bali Efendi, as one of the most zealous defenders of orthodox Islam and a leader of one of the brotherhoods tolerated by the sultans, who constructed a *zâviye* on the same "Samokovsko chaussée" near the imaret. The chronology of the *waqf* and the territorial proximity of the *zâviye* of Bali Efendi in Sofia and the imaret of Mehmed Paşa, suggest that, by constructing the *zâviye*, the complex, and the mahalle around them in the suburban space, Bali Efendi and Sofu Mehmed Paşa helped not only to shape the architectural appearance, urbanization, and Ottomanization of Sofia, but also contributed to the promotion and spread of Islam in the city (Andonova, 2020b: 548-552). Their actions coincided with the religious policy of Sultan Süleyman I.

As a representative of the central and provincial authorities, Sofu Mehmed was probably also engaged in a state-led policy to impose a more rigorous sunnitization of Islam. The indirect connection with the Sufism, which is referred to in the sources (for the appointment of dervishes as employees in his religious *waqf*, and his very name „Sofi“), was most likely with those approved and supported by the state. We can suppose that the imaret became a key place for the spread and protection of orthodox Islam.

The Medrese of Sofu Mehmed Paşa in Sofia

Located in the center of the European province Sofu Mehmed Paşa's medrese occupied an important place in Süleyman's reforms of the educational system and in the actions of the expansion and enhancement of the personnel and judgments of the ulema in state service (Zilfi, 1993: 111-113). It was on the north side of the mosque courtyard and its 16 domed cells formed a U-shaped building which faced to the front elevation of the Friday Mosque. From an architectural point of view the high school represented a detached building included in a large architectural complex (Eyce, 1997: 116-118). The documents attest to a manuscript library as part of its construction and describe a list of some of the books preserved there (NBKM, OrO, 1/15110: 1a).

In comparison to other *medreses* located in towns and cities in the Bulgarian lands during 15th – 17th century it is obvious that Sofu Mehmed Paşa's *medrese* was the largest one. Approximately 80 % of the

Architectural Structure and Functions of the Külliye of Sofu Mehmed Paşa in Sofia with a Special Focus on its Medrese and Kütüphane

total 19 *high-schools* investigated in the Bulgarian historiography were buildings with no more than 9 cells. Those with ten or more represented only 20 % among which were the *medrese* of Sofu Mehmed Paşa and the *medrese* in Şehabeddin's waqf complex in Plovdiv. It is also accepted that the number of the cells corresponded to the number of the students who studied in the *medrese* (Sabev, 2001: 126-127). Thus, the *medrese* of Sofu Mehmed Paşa was pointed as one of the few high schools in the towns and cities in the central part of Rumeli which provided education to a large number of students. There were 15 students according to the waqfiyye (VGMA, 988:527) which corresponds to the data derived from the muhasebe defters from the 17th century. Furthermore, the documents show that their number increased in 1616-1618 to 18 *danişmends* (BOA, MAD.d. 4945: 115, 131,147).

Interesting data regarding their stipends can also be drawn from the *waqfiyye* and *muhasebe defters* from the 17th century. According to the endowment deed the medrese provided education to 15 students with a daily stipend of 2 dirhem presumably for candles and for other needs related to their education. They received the same sum at the end of the 17th century and their number remained unchanged (NBKM, OrO, 1/15110: 3b). Between 1616 and 1621 their number increased to 18 students with the same daily payment (2 akçes) (BOA, MAD.d. 4945: 115, 121, 147). Besides the stipend the students were provided daily food - twice *fodûla* (a kind of cake of fine, white flour), and once çorba (soup) (NBKM, OrO, 1/15110: 1b).

The rank of the *medrese* was assigned by the salary of its professors (*müderriş*³) and changed with its growth or reduction (Repp, 1986: 33-41; Uzunçarşılı, 1988: 11-12). The waqfname determined 50 dirhem daily for the teacher's salary (VGMA, 988: 544). But Baltacı points out that the *teachers* received 40 akçes as a daily payment until 1553-1554 when the salary of Harem Efendi grew to 50 akçes. The author explains that the salary of Harem Efendi upraised but he wanted to move up in a *medrese* from the category of *içil*⁴ (Repp, 1986: 38-39). When it did not happen, he preferred the post of *kadı* with a daily payment of 150 akçes (Baltacı, 1976:1 33, 420-421).

Table 1. Salaries of the müderrişes in the medrese 16th – 17th centuries

Period	Müderriş	Daily salary (akçe)
1560s	Harem Efendi	50
1617-1618	Mevlâna Mehmed Efendi	60
1618-1621	Mevlâna Alaeddin Efendi	50
1680	Mehmed Mevlâna Şemsi Allaeddin Efendi	60

The *muhasebe defter* from the second decade of the 17th century (BOA, MAD.d. 4945: 115,121,147) mentions two teachers – Mevlâna Mehmed Efendi (1616-1617) and Mevlâna Alaeddin Efendi (1618-

3 The five-graded hierarchy of Ottoman medreses was regulated first in the 1470s in a kanun of Mehmed II. The high-schools were divided in the following levels: *Yirmili* (müderriş' salary of 20-25 akçe); *Otuzlu* – (30-35 akçe); *Kırkılı* – (40 akçe); *Ellili* - (50 akçe) and *Altmış* (60 akçe). The category of *ellili* medreses was also devoted to *dahil* which defined the schools in the Ottoman capitals (Istanbul, Edirne and Bursa) and *haric* – those located in the provinces. Also the terms *Sahn* and *Medaris-i Seman* were used for that category which corresponded to the sultan's medreses. When a müderriş moved to the position of *kadı* his salary depended to the category of medrese in which he had been taught.

4 The term *içil* was used for the medreses in Istanbul, Edirne and Bursa and were considered for more prestigious in comparison with the high-schools of the category *kenar* – those located in the provinces.

1621). In the account book is recorded the total sums which formed the daily salary of the *müderri*s and the stipends of his students (*danişmends*⁵) – 92 akçes at the time of Mehmed Efendi and 82 akçes for Alaeddin Efendi and the students. The possible calculations of these sums allow us to assume that the first professor received 60 akçes while the salary of the second one dropped to 50 akçes. The same data is recorded for 1620-1621 – the teacher remained with 50 akçes (NBKM, OrO, D62:129). According to the information included to the Ottoman *Ruzname* from 1660 the professor received 40 akçes daily (Sabev, 2001: 128-132). But a protocol in a kadı register from 1680 testifies that Mehmed Mevlâna Şemsi Allaeddin Efendi received 60 akçes as a daily salary (NBKM, S85: 121-I).

The late 1690s were the most critical years for the complex and for the whole waqf. In Muharrem 1109 (July 1697) it stopped working at all because it was under such a bad condition that the *imaret* was useless. The kitchen prepared food only for the *waqf* staff and for the students in the *medrese* (NBKM, OrO, 15110: 3b-4a). At that time the complex did not serve according to the waqf-founder's will and it is obviously that the repairs had not been made yet.

Despite the existence of a defter at our disposal for the period between 1690s and 1710s, the daily payment of the teachers remains unclear. In the *account book* from 1693-1709 was mentioned that the *medrese* did not work in 1697-1698 and that the *waqf* spent 3,390 akçes for its repair works – for the rooms and the *dershane* (classroom) but there was no payment for the *müderri*s mentioned. Yet, there were 15 students who lived there and received daily stipend and food. It testifies that interruption of the educational service in the complex was temporarily. The accounting period 1698-1709 presents the total sum spent for all of the salaries and stipends without mentioning the items of these expenditures and we cannot calculate the salary of the teacher at that time (NBKM, OrO, 1/15110: 1b, 3b, 4b-5a).

Analyzing the data, we can assume that the *medrese* of Sofu Mehmed Paşa belonged to the category of *ellili haric* during the period of which we have data of our disposal – 1550s-1680s. Its position remained more or less stable with few exceptions when it moved down to the rank of *kırklı*. Yet, there are evidences that in some periods of time it belonged to the highest rank – *altmış*. Probably these changes depended to the rank of the *müderri*s, as well. We do not know what the situation between 18th and the beginning of the 19th centuries⁶ was as the data of its rank remains unclear, but it is possible to assume that in the later period the salary of the professor was kept in accordance to the waqf donor's will (50 akçes) or as the sources from the 16th and 17th centuries testify – 40 akçes.

The published data about 24 *medreses* which existed in the Bulgarian lands shows that during the 16th and 17th centuries only the professors in the high schools of Karagöz Paşa and Şehabeddin Paşa in Plovdiv received 40 akçes as daily salary and the teacher in Ali Paşa's *medrese* in Tarnovo received 50 akçes per day. The schools which belonged to the lowest category *yirmili* (20-25 akçes) represented 75 % of the total number of the investigated *medreses* (Sabev, 2001: 133-135). Taking into consideration the possible comparison which can be made to this data the *medrese* of Sofu Mehmed Paşa can be defined as one of the highest-ranking in the Bulgarian lands during the 16th and 17th centuries.

Another data included in the *waqfiyye* and in the *muhasabe defter* from 1615-1618 permits us to compare the *medrese* in Sofia to the *dar'ül hadis* in Istanbul both created by Sofu Mehmed Paşa. The teach-

5 According to R. Repp the term *danişmend* is used for students in the Sahn medrese or in the higher ones. (Repp, 1986: 32-50).

6 From the 18th century on the medrese hierarchy from the category of ellili and altmışlı became more complicated. (Repp, 1986: 26; Uzunçarşılı, 1988: 36-38; Zilfi, 1983: 313-314).

Architectural Structure and Functions of the Külliye of Sofu Mehmed Paşa in Sofia with a Special Focus on its Medrese and Kütüphane

ers in the State capital received only 30 akçes (BOA, MAD.d. 4945:20, 115,121,147) which means that the *medrese* in Sofia was high-ranking in comparison to the school of the same donor located in Istanbul.

The Education

From the fact that the *medrese* under study provided high education to a large number of students, the important question of what kind of personnel was trained in it emerges.

According to the *waqfiyye*, the *müderris* should teach the students Islamic jurisprudence, including both legal theory (*uṣūl al-fiqh*) and substantive law (*furū' al-fiqh*) which directs us to the assumption that the *medrese* prepared trained specialists of the Islamic law. Information of the education in the *medrese* can also be found in the aforementioned description of the Italian doctor Antonio Benetti from 1680. According to it the students were instructed of Islamic Law and Islamic religion (Viaggi a Costantinopoli di Gio, 1680: 180). Besides, bearing in mind that the educational system of the Sufism is based on the Quran and Sharia law, it is possible for the mystical order engaged with the *waqf* religious services to have impact on the education provided by the *medrese*, as well. During the first half of the 17th century almost all of the religious employees, including senior ones (the *hâtib* and the *imâm*), were registered as *halife*. Some of the *halifes* were recorded as *dede şeyh* (BOA, MAD.d. 4945: 121,147). The latter terms were used usually for the leaders of the dervish community (Parveva, 1998:173-174). We can suppose that the *halifes* were the people who graduated the order's educational system. But the sources do not give additional information which can be useful for us to define of which *târikat* they were followers.

The structure of the mystical brotherhood including all the religious functionaries – 4 leaders (*şeyh*), *hâtib* and *imâm*, 2 *müezzins* and 22 prayer *reciters* describes a consolidated and strong position of the Sufism in the second decade of the 17th century. It is possible to assume that the complex provided a gathering place of the *Sufi* adepts during the first half of the 17th century. We can also suppose a relationship with Islamic mysticism for the *waqf* founder Sofu Mehmed Paşa which is reasonable bearing in mind the considerable number of the representatives of the dervish community, his activities and policy and relationship with the famous Şeyh Bali Efendi. Probably, the complex was not only the place where the lodge of the *Sufi* seekers had a great influence, but also through the active role of the mystical descendants in the religious institutions and all the rituals *the mysticism* had its deep impact on the spiritual and religious practice among the Muslims in the center of Rumeli. Besides, the cult and educational institutions in the *waqf* complex were both a field of the *Sufi* activity and a key point of the Islam diffusion.

Rossitsa Gradeva (2011: 58) indicates that some of the *kadı*s who served in Sofia in the 17th century had strong ties with dervish brotherhoods which confirms the assumption that the mystical order had impact on the education provided by the *medrese*.

From the represented data it is possible to assume that the high school in Sofia was one of the so called *umumi medreses* (a high school of general education)⁷ where the Muslims were trained for the *kadı*, *mufti* or *müderris* profession. Approximately 90% of the *medreses* presented in the book of Cahid Bal-

7 The Ottoman medreses were of the following types: medreses for general education (*umumi*) and specialized – *dar ül-hadis* (for the study of hadises); *dar ül-kurra* (for the study of Koran, for training cult officers) and *dar üş-şifa* (for training medical officers) (Sabev, 2001: 48-51 and the studies cited there).

tacı in 16th and 17th centuries were defined as *umumi* (Baltacı, 1976). The *kadis* were the backbone of the judicial system and the mayor forces for the religious and cultural unity in the empire. Thus, their education and quality were of a great importance for providing sophisticated personnel in the state service.

The data available to the medrese testifies to its place in the policy of the Ottoman state, which laid down an imperial medrese curriculum to create new generations of ulema who would embody its official Hanafi affiliation (Şen, 2021: 201).

A list which represents part of the books preserved in the *medrese library* in 1696 is included in the defter from the end of the 17th century. Totally eight titles of manuscripts were recorded and among them four were related to the Islamic law (*fikh*) – *El-Hidāya, Vikāyetü'r-rivāye fî mesâ'ili'l-Hidāya, Şerhu'l-Wikāya and Ekmel (el-İnâye)*. Two books with *hadiths*, two volumes the *tafsir* of Kadı Beyzâvî and one Arabic Grammar are also mentioned (NBKM, OrO 1/15110: 1a). The *furu'* texts preserved in the medrese library were the basis of the Hanafi law. (Table 2) The list of the books supports our assumption of the education related to the Islamic law and religion which was provided in the *medrese*.

The size and the location of the medrese in the capital city of the Ottoman European province and the center of the administrative region kaza defines its role in the training of future religious officials and legal practitioners. It is a major place in the Balkans where we find the results of the Ottoman state's policy in producing Hanafi jurists who possessed a training in a standardized body of legal texts.

The Library

Like other early libraries from the 16th and early 17th century that in Sofu Mehmed Paşa's complex was not a separate building (Stainova, 1982: 27; Erünsal, 2008: 189, 193-195). There was a room designed for book storage on a corner in the second floor of the medrese. According to the waqfiyye the care for the books was among the responsibilities of the müderris but there was an option for a librarian to be appointed (VGMA, 988: 544). The muhasebe defters from the beginning of the 17th century when the müderris received the highest daily salary of 50 and 60 akçes show that there was no a librarian (BOA, MAD.d. 4549: 115, 131, 147). In 1821 one and the same person was also *müderris* and *librarian* - Mustafa bin Abdulrahman (NBKM, OR 344: 1a). Only at the time when the medrese had no teacher at its disposal, the time when the complex interrupted its services (1696-1697), a librarian (*hıfız-ı kitab*) with a daily payment of 1 akçe was recorded among the staff – Ahmed Efendi (NBKM, OrO 1/15110: 1b). Probably the lack of the müderris defined the need of someone who should take care for the manuscripts.

The *library* worked at the time when the medrese was open and although the waqf libraries were accessible to the public, the types of the books in the medrese under study supposes that it was used mainly by the students and the *ulema*.

We do not have a full list of the manuscripts at our disposal. In an annotation of a *kadı sicil* from 1550 a list of books and foodstuff in Sofu Mehmed Paşa's complex is mentioned. The original text of the *kadı sicil* (S 313) is not available nowadays and the list cannot be used for the present research (Galabov et al. 1960: 59/225).

Part of the books preserved in the *medrese library* in the end of the 17th century represents a list of those volumes which were affected by damages. Only nine volumes are recorded in the defter and they

Architectural Structure and Functions of the Külliye of Sofu Mehmed Paşa in Sofia with a Special Focus on its Medrese and Kütüphane

cannot reflect the whole collection of manuscripts. Yet, the eight titles which are recorded - *El- Hidāya*, *el-Elfiyye*, *Ekmel (el-înāye)*, *el Wikāya*, *Şerhu'l-Wikāya*, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl (two volumes)*, *Mesâbîhu's-Sünne* and a volume which incorporated *fragments of Hadiths*, testify the importance and high value of these manuscripts. The first four titles were used in the Islamic Law disciplines *Fıkıh* and *Nahiv* by which the medrese prepared the future legal practitioners. The rest volumes were valuable *tafsirs* and *hadiths* also necessary for their education (Table 2).

Table 2. List of some books preserved in the library, 1697.⁸

Course/ discipline	Name in the defter	The whole title	Author
<i>Fıkıh</i>	Hidāye	El- Hidāye	Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergānî el-Mergînânî
<i>Nahiv</i>	Elfiyye	el-Elfiyye	İbn Mâlik / İbn Melek İbn Mâlik et-Tâî'nin
<i>Hadîs</i>	Muteferriqat fi el-hadis (fragments of hadis)	No data	No data
<i>Fıkıh</i>	Cild-i sani (second volume) Ekmel	Ekmel (el-înāye)	Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî
<i>Fıkıh</i>	Şerh Vikāye	Şerhu'l-Vikāye	Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî
<i>Tefsir</i>	Tefsir Kadı	Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl	Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî
<i>Tefsir</i>	defa (again) Tefsir Kadı	Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl	Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî
<i>Fıkıh</i>	Vikāye	Vikāyetü'r-rivāye fî mesâ'ili'l-Hidāye	Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî
<i>Hadîs</i>	Mesâbîh	Mesâbîhu's-Sünne	Ebü Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî

Along with the development of the imperial educational hierarchy, according to the researchers, a series of imperial edicts and regulations, especially during the reign of Sultan Süleyman I, was used to standardize the education of the jurists who were affiliated with it and to consolidate the imperial jurisprudential canon. In the context of the increased demand for ulema both for the enlarged empire in the 16th century and for the Sunni orthodoxy against the Safavi-shî'î threat, Süleyman's edict from 1565 illustrates how the sultan regulated the imperial canon. (Zilfi, 1993: 112; Yıldız, 2017: 284-285; Ahmed, 2017: 283-304; Şen, 2021: 198-235)

8 The full books' titles and the authors' names are given according to their type of writing in TDV İslâm Ansiklopedisi. Information about them can be found as follow: *TDVIA*, cild 17, 1998, 471-473; cild 11, 1995, 28-29; cild 4, 1991, 377-378; cild 35, 2008, 427-431; cild 11, 1995, 260-261; cild 43, 2013, 106-108; cild 29, 2004, 258-260.

The list of the manuscripts in the medrese library in Sofu Mehmed Paşa's complex can be defined as a part of the standardized body of legal texts canonized in 1565. The *Hidāya* is the basic manual of Hanafi rites, observances, and law. It should serve as the Muslim's principal guide through life. The *Hidāya* is al-Marghīnānī's shorter commentary on his *Bidāyat al-Mubtadi'*, itself a commentary on the foundational text for Hanafi fiqh scholarship. Through the medium of this text the readers are taught how to interpret the opinions of the Hanfi authorities (Yıldız, 2017: 286-291).

Burhān al-Sharī'a Maḥmūd's *Wiqāya al-riwāya min masā'il al-Hidāya* (The Trusted Narrative on Issues in the Guidance) is a digest of selections from the *Hidāya* designed to assist the beginning students in studying and understanding the authoritative text upon which it is based by presenting laws and rulings in a simple-to-consult format designed for easy memorization. The discussion of the sultan as appointed as God's representative and as the one responsible for appointing the qadi for the implementation of religious law is absent in the *Wiqāya*. The *Wiqāya* omits the theoretical aspects of Hanafi law, such as discussions of conflicting views (*ikhtilāf*) and the indication of right views, as found in the *Hidāya* (Yıldız, 2017: 286-291).

The *Wiqāya* had many commentaries. Among them is the '*Ināya*' (*Ināya fī sharḥ al-wiqāyat al-riwāya*) by 'Alā'eddīn el-Esved who was a scholar from Amasya. The most famous commentary of the *Wiqāya* is the *Sharḥ al-Wiqāya* by Tāj al-Sharī'a's grandson, 'Ubayd Allāh al-Mahḥūbī, known as Sadr al-Sharī'a II, who also produced the *Niqāya*, an abridged version of the *Wiqāya*. 'Ubayd Allāh al-Mahḥūbī's *Sharḥ al-Wiqāya* was usually studied together with the *Wiqāya*, which was reproduced together with its gloss with special attention to the chapters dealing with marriage, dower, and divorce (Yıldız, 2017: 290-291).

A list covering 69 volumes of manuscripts is included in the waqfiyye (VGMA, 988: 530). The endowment deed recorded all the sources which were donated for the maintenance of Sofu Mehmed Paşa's waqf without any demarcation of exactly which of them were defined to supply the medrese of the complex in Sofia and which – the dar ül-hadis and the mosques in Istanbul and Galata. The books were also listed without any explanation where they were preserved – in the medrese in Sofia or in that in Istanbul. It makes it difficult to reconstruct the catalogue of the medrese in the Rumeli center even on the basis of the waqfname.

There 18 titles of Arabic and Persian writings were mentioned, mainly *tafsirs* and *hadiths*. The number of the volumes of some selected works (between 4 and 13 volumes) supposed that they were used as textbooks but probably in the dar ül-hadis. Among them are '*The Large Commentary*' of *Fakhr al-Din al-Razi* (13 volumes), two commentaries of *Sahīh al-Bukhārī* (13 and 7 volumes). In the list of books also the *hadith* collections of *al-Sahīh al-Bukhārī* and *al-Baḡavi*, *tafsirs* of *Zamakshari* and *kadı Beyzavi* are included. As we can see the *tafsir of kadı Beyzavi* was among the manuscripts described in the Sofia medrese's library in 1696. It makes me prone to think that some of the essays listed in the waqfiyye were located in Sofia, as well. Especially the writings used in the discipline of Islamic law *Hidāya* (4 volumes) and *Mesharik* (13 volumes) (Andonova, 2020a: 156-160).

On the first page of a *tafsir* which is preserved nowadays in the Oriental Department of the Bulgarian National Library we can find an inscription for a donation from 17 Receb 1236/20th April 1821. The teacher and librarian in Sofu Mehmed Paşa's medrese Mustafa bin Abdulrahman dedicated the part of the *tafsir of Muhammad ibn Baghdadī* (NBKM, OR 344: 1a). It testifies that in 1821 the library of the medrese was still working.

Architectural Structure and Functions of the Külliye of Sofu Mehmed Paşa in Sofia with a Special Focus on its Medrese and Kütüphane

From a report of Arif Hikmet who made an inspection tour in the Danubian eyâlet in 1840 (Aydın, 1992:69-165), it is obvious that the most precious books in the mosque library of Seyfullâh Efendi in Sofia were those from Sofu Mehmed Paşa's library collection. Probably some of the manuscripts or even the whole collection of the *medrese* library in the complex of the Rumelian beylerbey were preserved there at that time. Bearing in mind the date of the donation made by Mustafa ibn Abdulrahman we can assume that they were probably moved sometime during 1830s.

Conclusion

The *külliye* of Sofu Mehmed Paşa comprised all those units through which the Islamic cultural model was imposed and spread. The main institutions provided the conditions for practicing religion, education and care for the inhabitants and guests of Sofia. The education in one of the high-ranking and largest *medreses* in the Bulgarian lands, especially during the period of the 16th – 17th, provided trained specialists for the needs of the main institutions in the Ottoman state. The preparation of the future practitioners in the legal, educational, and religious system confirms that the *medrese* constitutes part of the large-scale process of construction of the infrastructure of the state policy, as well as the institutions and personnel through which it was implemented. Besides, the medrese of Sofu Mehmed and the education which provided the future ulema with were an important element of the state attempts to regulate of law school but mainly it contributed to the political legitimization. As Madeline Zilfi notes the architecture was the material expression of Ottoman Islam and the ulema, medrese trained scholar jurists, were its living embodiment (Zilfi, 1988: 24).

References

Archival Documents

İstanbul: *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) 4945 (Şaban 1025 - Muhharem 1029 /August 1616-December 1619).

Sofia: *St St Cyril and Methodius National Library – Sofia, Oriental Department (hereafter NBKM, OrO)*

Defter (D) 62: 127r – 131r (1 Muharrem1029- 30 Zilhicce1030/ 26th November 1620 – 15th November 1621).

Fund (f.) 1, archival unit (a.e.) 15110, (1 Muharrem 1105 – 8 Ramazan 1121 / 2nd September 1693 – 11th November 1709).

Sicil Sofia (S) 85, 138-III (1091/1680).

OR 344:1a.

Published Documents

A Voyage Into the Levant: A Breife Relation of a Journey (1636). Lately Performed by Master H.B.Gentelman. Second edition, London.

Galabov, Galab and Herbert W. Duda (1960). *Die protokollbücher des Kadiamtes Sofia*, München: 59/ doc. 225 (17.C. 957/ 03.06.1550).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi – Ankara (hereafter VGMA), Defter nr. 988:51 – 64, H. Eren (ed.), *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler, Bulgaristan. 2 Cilt. Ottoman Waqfs in the Balkans: Waqf Deeds, Bulgaria*. İstanbul: IRCICA, 2012: 525–551.

Evlıya Çelebi Seyahatnâme (Rumeli-Solkol ve Edirne) (1984). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Viaggi a Costantinopoli di Gio:Battista Donado Senator Veneto Spedito Bailo alla Porta Ottomana l'anno 1680. Sua permanenza, e ritorno in Patria nel 1684 (1684). Osseruati colla raccolta delle più curiose notizie dal fù dottor Antonio Benetti, e dati in luce dal dottor Francesco Maria Pazzaglia. Parte prima –quarta, vol. 1, part 4. Venezia: Poleti, 1688.

Articles and Books

Andonova, Paulina (2019). “The İmaret of Sofu Mehmed Paşa in Sofia, 1548 - beginning of the 19th century (Comparative Notes between the Founder’s Will and the Realities)”. *Ètudes balkaniques*, (LV/4). Sofia. 762-800.

Andonova, Paulina (2020a). *Osmanskiyat elit i blagotvoritelnostta v tsentyra na provinciya Rumelia: İmaretıy na Sofu Mehmed Pasha pri Chernata Dzamiya v Sofiya, XVI – XIX vek*. Sofiya: Gutenberg [Андонов, Паулина (2020). Османският ели и благотворителността в центъра на провинция Румелия: Имаретът на Софу Мехмед паша при Черната джамия в София, XVI – XIX век. София: Гутенберг].

Andonova, Paulina (2020b). “The Role of Sofu Mehmed Paşa’s Complex in the Urbanization and Establishment of Sofia as an Administrative Centre in Rumeli”. *Ètudes balkaniques*, (LVI/3). Sofia. 539-562.

Architectural Structure and Functions of the Külliye of Sofu Mehmed Paşa in Sofia with a Special Focus on its Medrese and Kütüphane

Ahmed, Shahab and Nenad Filipovic (2004). "The Sultans Syllabus: A Curriculum for the Ottoman Imperial medreses prescribed in a fermân of Qânûnî I Süleymân, dated 973 (1565)". *Studia Islamica*, (98/99), 183-218.

Aydın, Mahir (1992). "Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri". *Bellekten*, (cilt 56, sayı 215), 69-165.

Baltacı, Cahid (1976). *XV – XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul.

Blair, Sheil S. (1984). "Ilkhanid Architecture and Society: An Analysis of the Endowment Deed of the Rabi-i Rashidi". *Iran*, (vol. 22), 67-90.

Eren, Ismail (1968). "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmiyen Eseri". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (8). İstanbul. 66-70.

Erünsal, Ismail (2008). *Ottoman Libraries: A Survey of the History, Development and Organization of Ottoman Foundation Libraries*. PhD thesis. Harvard University.

Eyce, Semavi (1997). "Osmanlı Medreselerin Mimarisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (8), İstanbul. 116 – 118.

Gradeva, Rossitsa (2011). "A Kadi Court in the Balkans: Sofia in the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries". *The Ottoman World*. Christine Woodhead (ed.). London and New York: Routledge. 57-71.

Ivanova, Svetlana (2005). "Muslim Charity Foundations (Vakf) and the Models of Religious Behaviour of Ottoman Social Estates in Rumeli (late 15th to 19th centuries)". *Islam am Balkan*. Madlene Kurz (ed.). Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit. Heft 2: 44-68.

Kiel, Machiel (1990). "Urban Development in Bulgaria in the Turkish period: The Place of Turkish Architecture in the Process". Kemal Karpat (ed.) *The Turks of Bulgaria: the History, Culture and Political Fate of a Minority*. İstanbul: Isis Press.

Kuran, Aptullah (1987). "Form and Function in Ottoman Building Complexes". *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, (1-2). Rome: Carucci Editions. 132-139.

Moutafova, Krasimira and Mariya Kalitsin (1998). "Istoricheski realii za halvetiyskia sheyh Bali Efen-di v novootkrito jitie ot XIX vek." *Myusyulmanskata kultura po bylgarskite zemi*. Rossitsa Gradeva, Setlana Ivanova (eds). Sofya. [Мутафова, Красимира и Мария Калицин. "Исторически реалии за халветийския шейх Бали Ефенди Софийски в новооткрито житие от XIX век". *Мюсюлманската култура по българските земи*. съст. Росица Градева и Светлана Иванова, София:МЦПМКВ].

Necipoğlu, Gülru (2005). *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. London: Reaktion Press.

Parveva, Stefka (1998). "Predstaviteli na myusyulmanskata religiozna institutsiya v grada po balgarskite zemi prez XVII vek", Gradeva, Rossitsa, Sv. Ivanova (eds.), *Myusyulmanskata kultura po balgarskite zemi*. (*Sadbata na myusyulmanskite obshtnosti na Balkanite*, vol. 2) [Първева, Стефка (1998). "Представители на мюсюлманската религиозна институция в града по българските земи през XVII век". Росица Градева и Светлана Иванова (съст.), *Мюсюлманската култура по българските земи*. (*Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите*, т. 2) София: МЦПМКВ], Sofya. 45-54.

Repp, Richard (1986). *The Mufti of Istanbul. A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*. Oxford: Oxford University.

Sabev, Orlin (2001). *Osmanski uchilista v bylgarskite zemi XV-XVII vek*. Sofiya: Lyubomydrie - Hronika [Събев, Орлин. Османски училища в българските земи XV-XVII век. София: Любомъдрие - Хроника].

Stainova, Mariya (1982). *Osmanskite biblioteki v bylgarskite zemi XV-XVII vek*. Sofiya: NBKM [Мария Стайнова, Османските библиотеки в българските земи XV – XVII век. Студии. София: НБКМ].

Süreyya, Mehmed (1971). *Sicill-i Osmani*. Istanbul.

Şen, Ahmet T. (2021). "The Sultan's Syllabus Revisited: Sixteenth Century Ottoman Madrasa Libraries and the Question of Canonization". *Studia Islamica*, no. 116: 198-235.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara.

Yıldız, Sara Nur (2017). "A Hanafi law manual in the vernacular: Devletoğlu Yūsuf Balıkesri's Turkish verse adaptation of the Hidāya-Wiqāya textual tradition for the Ottoman Sultan Murad II (824/1424)". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 80, no. 2: 283-304.

Zilfi, Madeline (1983). "The İlmiye Registers and the Ottoman Medrese System Prior to the Tanzimat". *Contributions a l'histoire économique et social de l'Émpire Ottoman. Collection Turcica III*, 309-327.

Zilfi, Madeline (1988). *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica.

Zilfi, Madeline (1993). "Sultan Süleyman and the Ottoman Religious Establishment". *Sultan Süleyman the Second and his Time*. Halil İnalçık, Camal Kafadar (eds.). Istanbul: The Isis Press: 109-120.

Ferhad Pasha's Waqf in Bosnia and Dalmatia: Incentive for Urbanization on the Ottoman Border in the 16th century*

Elma Korić**

Abstract

Ferhad Pasha was one of the most prominent individuals of the branched Sokolović (Sokollu) family, whose members in the 16th century held some of the most important administrative positions in the Ottoman capital and other parts of the Ottoman Empire. As a high-ranking Ottoman official originally from the Bosnian area, Ferhad Pasha Sokolović endowed a certain part of his property for the construction of a mosque, turbe, water supply, and road communications in Banja Luka, as well as other endowment buildings in some other cities of the Bosnian Eyalet. In this way, he made a significant contribution to the urban, cultural, and economic development of the mentioned places. This paper will provide information regarding the waqf of Ferhad Pasha Sokolović, which was founded in the second half of the 16th century, and the places where his endowments were located in the area of the Bosnian eyalet. Data from his waqfiye as well as other Ottoman sources and relevant literature will be used to write the paper.

Keywords: Ottoman Empire, Bosnia, Dalmatia, waqf, Sokollu (Sokolović) Ferhad Pasha

Ferhad Paşa'nın Bosna ve Dalmaçya'daki Vakıfları: 16. Yüzyılda Osmanlı Serhaddında Şehirleşme Teşviki

Öz

Ferhad Paşa, 16. yüzyılda mensupları Osmanlı başkentinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde en önemli idari pozisyonlardan bazılarında sahip olan Sokolović (Sokollu) ailesinin en önde gelen bireylerinden biriydi. Aslen Bosna bölgesinden yüksek rütbeli bir Osmanlı memuru olan Sokollu Ferhad Paşa, mülkünün belirli bir kısmını Banaluka'da bir cami, türbe, su temini ve yol yapımının yanı sıra Bosna Eyaleti'nin diğer bazı şehirlerinde başka vakıf binalarının inşası için vakfetmiştir. Bu şekilde, söz konusu yerlerin kentsel, kültürel ve ekonomik gelişimine önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu çalışma, 16. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Sokollu Ferhad Paşa'nın vakfı ve Bosna Eyaleti'ndeki vakıflarının bulunduğu yerler hakkında bilgi verecektir. Çalışmanın yazımında vakfiyesinin yanı sıra diğer Osmanlı kaynakları ve ilgili literatürden elde edilen veriler kullanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Bosna, Dalmaçya, vakıf, Sokollu Ferhad Paşa

* DOI: 10.16971/vakiflar.1317863

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Haziran 2023 / June 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ekim 2023 / October 2023

** University of Sarajevo – Oriental institute, Sarajevo - BOSNIA and HERZEGOVINA; e-mail: elma.koric@ois.unsa.ba
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8340-127X>

Ferhad Pasha's Waqf in Bosnia and Dalmatia: Incentive for Urbanization on the Ottoman Border in the 16th century

Introduction

Ferhad Pasha was one of the most prominent individuals of the branched Sokolović (Sokollu) family, whose members in the 16th century held some of the most important administrative positions in the Ottoman capital and other parts of the Ottoman Empire. According to historian Ibrahim Peçevi, after completing the educational process at the Ottoman court, the first important position to which Ferhad was appointed was that of ulufecibaşı, i.e. the commander of the light cavalry (Peçevi, 2000: 373). He may be the same Ferhad Agha, a participant in the Battle of Siget, that Selaniki mentions in his *History* (Selânikî, 1999: 27). From 1566-1573. Ferhad Beg held the position of sanjakbeg of the Sanjak of Klis and from 1573-1580. he was the sanjakbeg of the Sanjak of Bosnia. In September 1580. the Bosnian eyalet was founded, and Ferhad Beg became Ferhad Pasha, the first Beglerbeg of Eyalet of Bosnia. In the period from 1584-85. together with his military troops from Bosnia, he participated in the pacification of the rebellion of Giray Khan in Crimea as a Beglerbeg of Kefe. After returning to the Eyalet of Bosnia, he dedicated himself to establishing his waqf in Banja Luka and other places in the Bosnian Eyalet. He was later appointed Beglerbeg of the Eyalet of Buda where he spent period from 1588-90. He was killed in Buda in September 1590. in a military rebellion. His body was transferred to a tomb that he had built during his lifetime near his Ferhadija mosque in Banja Luka (cf. Bašagić, 1931: 20; Korić, 2015: 37).

In addition to being a successful military leader, strategist, and diplomat, Ferhad Pasha Sokolović also proved himself as a great benefactor and patron of education and art. With the arrival of Ferhad Beg as sanjakbeg of the Bosnian sanjak, a new phase began in the construction and development of several towns (Banja Luka, Zemunik, Hrvace) on the territory of Bosnia and neighboring sanjaks. In this sense, his contribution to the development of the town of Banja Luka as the seat of the Sanjak of Bosnia and later the Eyalet of Bosnia is very significant. His relatives and close associates, as well as other wealthier individuals, also invested in the development of towns in the Eyalet of Bosnia, by building the infrastructure of both Banja Luka and many other cities. In Banja Luka alone, in the period from 1579 to 1587, Ferhad Pasha had over 216 public buildings built (Bejtić, 1953: 91-115). We learn about the buildings he built, as well as those whose income he allocated to their maintenance, primarily from the preserved transcripts of his waqfiye, which was legalized in the second decade of the Safer 995/21-30 January 1587. Several copies of Ferhad Pasha's waqfiye can still be found today in Gazi Husrev Bey library in Sarajevo (*Sidžil vakufnama*, I, no. 209 (166)) One transcript is kept in *Chronicle* of Muhamed Enveri Kadić, vol. 2, pages 352-368, kept in same library. There is one more copy in the University Library in Bratislava in the Safvet-bey Bašagić Manuscript Collection (Bašagićova zbirka islamských rukopisov, 452 TF 125). A transcript with a German translation was published in Asim Muftić's dissertation (Muftić, 1941). Waqfiye has been translated into Bosnian by Fazileta Cviko (Cviko, 1985). This last version has been used in writing this paper.

Ferhad Pasha's Waqf in Banja Luka

The most beautiful monument among his endowments is the Ferhadija Mosque. This mosque was built in the area between the Crkvina stream and the Vrbas river, in the part of Banja Luka called Donji Šeher. It represented the most valuable architectural monument of the Islamic domed place of worship of the developed type on the soil of Bosnia and Herzegovina (Andrejević, 1984: 40). Relatively little has been written about Ferhadija as an architectural work, considering its beauty and importance. Along with the Gazi Husrev-bey mosque in Sarajevo, the Banja Luka Ferhadija mosque belongs to the so-called type of closed mosques (zâviyeli cami), which were rarely built in the territory of Bosnia and Herzegovina, and were built only by the highest provincial officials. These mosques have a multi-space concept in the shape of an inverted letter T, with a fountain in the courtyard (Andrejević, 1984: 40). Ferhad Pasha built

this mosque from the spoils of war, that is, the money he received as a ransom for Habsburg prisoner Wolf Auersberg after the Battle of Budački in 1575. Historian Pečevi wrote the following about it: "He freed him (Wolf Auersberg) at the price of thirty thousand gold pieces and one hundred Muslim prisoners. With this money, he had a mosque built in Banja Luka." (Pečevi, 2000: 373). Pečevi's statements are confirmed by the inscription (târîh) that was carved on a stone slab measuring 65x85 cm, which was built over the main entrance to this mosque. It is assumed that poet Sipahi is the author of the inscription:

He built this magnificent place of worship in the name of God

Benefactor Ferhad Beg, helper of believers.

With a thirsty sword, he carved his heroic name in marble,

With the wealth of war, that chosen husband raises well.

Arriving at the building, Sipahi told the chronogram:

"In the name of God, this place was built for believers" (Mujezinović, 1953: 476).

Evliya Çelebi in his Travelogue in 1660 characterized the mosque as "like an imperial" (Çelebi, 1979: 214; Çelebi, 2001: 260). Although no written information was found about its architect, analyzing its structure some authors came to the "conclusion that the organizer and manager of the work was brought from Istanbul, from Mimar Sinan's school, and that it was one of the most capable students" (Čelić, 1968: 6).

Ferhad Pasha's waqf is specific because the benefactor did not leave cash, but predicted its accumulation from surplus income and placement of waqf money for credit purposes. The accumulated amount is intended for new capital investments, thus contributing to the urban, economic, cultural, and educational development of the city (Husić, 2011: 52). From these funds, it has been planned to cover the inn (hân) with lead, build an abutment and stone towers under the bridge, build another inn and a lecture hall for students near the mosque Ferhad Pasha's waqf also provided scholarships for the students of his school (madrasa) (Cviko, 1985: 6). Evliya Çelebi mentions this medrese "Ve cümle (---) aded medreseleri var. Evvelâ Ferhâd Paşa medresesi." (Çelebi, 2001: 260). Based on this, it can be concluded that Ferhad Pasha attached great importance to the education of young people by building a school and giving them scholarships during their schooling. It is not known until when Ferhad Pasha's madrasa was working. According to A. Bejtić (Bejtić, 1953: 99) it was active in 1661.

Among the other buildings in Ferhad Pasha's foundation, the turbe in the courtyard of the mosque stands out, which Ferhad Pasha built when he lived in Banja Luka, planning to be buried there after his death. This turbe is also mentioned in the waqfiye, as well as the two turbedars who will guard and maintain the turbe: "If the transition to another life and departure to the Highest happens in Banja Luka, let a turbe be built there and let the two good and pious guardians, who know how to recite the Qur'an and who pay attention to the rights of the dead, be paid 4 akchas a day, and for the hasuras in the turbe, let 30 akchas be given annually." (Cviko, 1985: 226).

Ferhad Pasha's waqfiye mentions also the palace of the sanjakkbey: "As long as governors live in the palace built near Ahmed Dede's grave, let them not be charged rent, but let them repair and maintain the palace in the name of rent" (Cviko, 1985: 220). Ferhad Pasha also built a tophane as well as the new fortress in Banja Luka, today's Kastel, on the site of the former Roman fort, and a whole series of other buildings around the Kastel (Korić, 2007: 145-158). The Banja Luka fortress called Kastel was repaired several times during the Ottoman period (Kul, 2019: 315-350). It was located on the southern corner

**Ferhad Pasha's Waqf in Bosnia and Dalmatia:
Incentive for Urbanization on the Ottoman Border in the 16th century**

of the Crkvina and Vrbas rivers and was protected by a moat on its western and southern sides. In addition, it was surrounded by walls six to eight meters high, and two meters thick. Even before, military strategists took into account that the fortress could be found in a difficult condition, so they connected it with a bridge to the right bank of Vrbas. It turned out to be especially correct that it was built in a relatively large area. Thus, in the 18th century, around 5,000 people could live in its interior without any problems (Pelidija, 2003: 320).

Ferhad Pasha also built numerous commercial buildings in Banja Luka. In addition to 200 shops, he had an inn (hân) and a caravanserai built in front of the mosque, and he left funds for the construction of a covered bazaar (bedestân) as needed (Cviko, 1985: 229). According to E. Çelebi, the bazaar has been in function in the middle of 17th century: "...bezzâzistân-misâl iki başı demir kapularına zincir çekilmiş kârgîr binâ bezzâzistânı var kim cümle yüz aded dekâkînlerdir kim Ferhâd Paşa hayrâtıdır." (Çelebi, 2001: 260). Apart from the caravanserai in Banja Luka, which he specified in his endowment to be covered with lead in the future, he also built six more inns: in Livno, Ravno, Dobrun, Sogubina, Kratovo, and Svinjar. According to A. Bejtić, from his inn in Dobrun, around 1952, the foundations of the railway line and the lower bridge over the Rzava stream could be seen, and from the remains, it could be concluded that it was a large building (Bejtić, 1953a: 272). This is the indication that Ferhad Pasha had an exceptional feeling for the current needs of the population of his Eyalet, both in relation to their education and cultural activities, as well as the practical needs that were also related to their craft and trade activities.

In this period, Ferhad Pasha's imaret was also built in Banja Luka. The imaret was also working in the middle of the 17th century, as we can see from the description of E. Çelebi: "Hâlâ âyende vü revendeğânlara sofrâ-i bî-imtînânı mebzûl Gâzî Ferhâd Paşa imâretidir kim oğlu Mehemed Beğ mütevellîdir." (Çelebi, 2001: 260). Near his mosque, Ferhad Pasha also built a bath (hamâm). In the waqfiye, among other things, he stipulated that this hamam should be expanded to be double (çifte hamâm) over time from the surplus of his waqf. The hamam had its own water supply system as stated in his waqfiye: "Special attention should be paid to the pipes leading to the hamam and the fountain that flows in front of the aforementioned mosque, and the plumbing should be repaired whenever necessary." (Cviko, 1985: 228). which was built in 1579. by using clay pipes to bring water from the Bejbnar spring, from which it was supplied and sprinkled in front of Ferhadija mosque and it served until the construction of the modern water supply system in 1907.

In addition, during Ferhad Pasha's time, in Banja Luka two existing roads were repaired by laying cobblestones. Also, there was a clock tower near the mosque which has probably also been a part of this waqf. It was built before the writing of the waqfiye, because the waqfiye foresees funds for the salary of the one man who will repair the clock (Cviko, 1985: 228).

Since the banks of the Crkvina stream were densely populated, there were several small bridges on it, including a stone one, not far from the mouth, which was built by Ferhad Pasha and is mentioned in his waqfiye. (Cviko, 1985: 228). The inscription by the poet Derûnî about the restoration of the bridge from 1614. was preserved in the *Chronicle* of Muhamed Enveri Kadić as an "inscription from the bridge restored by Husejin Beg Gazi Ferhad Pashazade in the town of Banja Luka" (Čelić - Mujezinović, 1985: 228).

There are other documents about Ferhad Pasha's waqf from the years 1280-1284 (1863-1868), when his mutevelli was Abdi Beg. (cf. Oruç, 2015: 314-323).

In the period of destruction, which lasted from April 9 to December 15, 1993, at the time of the fiercest aggression against Bosnia and Herzegovina, Banja Luka suffered the most severe forms of destruction of Islamic heritage buildings. Among others, 15 mosques, 6 turbe, 5 fountains, and a clock tower were

destroyed. The Ferhadija mosque was mined on May 7, 1993. year, as well as turbe and fountain, and their remains were taken to a garbage dump (URL 1).

The Role of Ferhad Pasha Sokolović in the Formation of Towns in the Dalmatian Hinterland

By establishing his endowments, Ferhad Pasha influenced the formation and development of some urban settlements in the parts of the Bosnian eyalet in the Dalmatian hinterland, present Republic of Croatia. In that area, the Ottoman government tried to revitalize medieval settlements that had exceptional importance for the state. That is why, in this period, those settlements, that were located on the main traffic routes from Split and Šibenik towards the interior of the Ottoman Empire, i.e. towards Sarajevo and Banja Luka, especially developed: Sinj, Vrlika, Knin, Hrvace, Drniš, Skradin, Klis, Livno. This is the indicator that the most important vital factor in the creation and development of cities is their transport and trade role. The development of the fortresses of Zemunik and Klis was promoted for military-strategic reasons, with Skradin and Makarska as trade centers while Sinj, Vrlika, and Hrvace were positioned at the crossroads on the traffic caravan route from the port of Split to the Ottoman territory (Jurin Starčević, 2006: 120-123).

In cases where there was no previous city infrastructure, the Ottoman government forced the transformation of the existing fortress into a city settlement for strategic reasons. The main role in the aforementioned process was played by the endowment system (waqf). In this sense, direct orders were sent to the governor of a certain province to build a mosque, a school, and a han in that place, as well as other facilities that were needed for the settlement to start functioning as an Ottoman city. This example of state-promoted development of the urban settlements is evident in the case of the development of the towns of Zemunik and Hrvace. To support the waqf buildings in Zemunik, Vrana, and Hrvace, Ferhad Pasha endowed the income from the estate of Tinj: "Since the vakif, with God's help, was enabled by the imperial order to conquer in the nahiye of Kotar in the sanjak of Klis and since it was ordered to sell those lands, the said vakif is a complex of arable land known as Tinj, after God enabled it to buy it from the sultan, endowed it. After the collector has paid and handed over the tax determined and marked in the imperial ledger to the persons who come once a year to collect the district tax, let the land rent be taken from the cultivators of the said lands in the amount of 1/8 of their products from that land." (Cviko, 1985: 221). According to the provisions of the waqfiye, the income from this waqf property went to the needs of the mosque in Zemunik. From the collected funds, daily allowances were paid to the imam, who was also the teacher (muallim) and khatib, then to the muezzin, janitor, and other needs of the mosque were met, such as lighting, rugs, and other things. (Cviko, 1985: 221). From the same income, daily allowances were paid to the muallim of the school (mekteb) in Vrana fortress as well as to the muezzin and the mosque, school, and shops in Hrvace (Cviko, 1985: 221).

Before the construction of the Ferhadija Mosque, Ferhad Pasha had received a grant (temlîknâme) from the sultan for properties that he intended to endow for his waqf. Those properties were registered in the defters of the Sanjak of Klis and thus entered into the donation book. Since they had to be literally transferred from the donation to the waqfiye, for the mentioned properties in the waqfiye it is written that they are located in the Sanjak of Klis, even though the situation had changed in the meantime, i.e. a separate Sanjak of Krka-Lika was established (Šabanović, 1982: 75).

According to the Ottoman sources, Ferhad Pasha personally participated in the conquest of these areas and later bought them from the state and endowed them. Čifluk Tinj consisted of 10 individual arable estates (mezra). In the extensive inventory of the Sanjak of Klis from 1604, there is a note: "The estate of Ferhad Pasha, the former Bosnian beglerbeg (...) is among the lands that he personally conquered." His income was endowed for the mosque and school that he "built in the name of God" in district Kotari

**Ferhad Pasha's Waqf in Bosnia and Dalmatia:
Incentive for Urbanization on the Ottoman Border in the 16th century**

(in the village of Zemunik), as well as for the mosque and its needs that he built in the village of Hrvace, and for the employees of the school in the fortress of Vrana. Since this property is close to the sea and in a remote border area, and therefore it is not possible to cultivate it as it should be, it is recorded in the new defter that the imperial official who comes there to collect the Vlach revenues in the area on the other side of the Kupa, is given every year, the amount of 2000 akçe as the global amount of tax called filuri." Since the mentioned fields could not be continuously cultivated, as they were located in the outlying border area, it was also not possible to collect taxes from them. That is why filuri in the amount of 2,000 akçe was collected annually for the needs of supporting the waqf buildings in Zemunik and Hrvace and the school in the fortress of Vrana. (Handžić, 1977: 142; Spaho, 1978: 228, 229; Spaho, 1987: 141).

The Town and Fortress of Zemunik

Zemunik came under Ottoman rule at the end of the Cyprus War (1570-73) and was located in the border area that was very exposed to war activities. This town received the status of a kasaba after the sanjakbeg of Klis, Ferhad Beg Sokolović, built a mosque in it. By the end of the 16th century, the accelerated development of this town took place. In the census of the Sanjak of Klis from 1604, in the context of the description of Zemunik and its surroundings, there is an explicit note that Ferhad Beg himself conquered these areas in the hinterland of Zadar: "The town of Zemun itself with the fortress of the same name in the mentioned nahiye of Kotari. The mentioned fortress is located on the sea coast and a very prominent landscape. Its inhabitants were not subject to reaya taxes, and they were also exempted from *avâriz-i divâniye* taxes, physical jobs, çerahorluk and other obligations related to fortresses and forts." (Handžić, 1977: 141).

According to the same census, the largest quarter in this town the "Mahalle of the honorable mosque of the late Ferhad, the former Bosnian beglerbeg", had 81 Muslim houses and eight unmarried Muslim adults. The second mahalle in Zemunik, listed in the census as "reaya of the varoş of the fortress of Zemun", had 33 houses, i.e. 14 Muslim and 19 Christian. (Handžić, 1977: 142). Based on the data in the Ottoman census from 1604, there were a total of 95 Muslim houses and eight unmarried men, and 19 Christian houses in the town of Zemunik, making it "the town with the largest number of citizens in the Dalmatian part of the Krka Sanjak".(Jurin Starčević, 2006: 124).

At the beginning of the 17th century, Sefer Halifa was the imam, hatib, and muallim in Ferhad-Beg's mosque in Zemunik. Therefore, the same person performed several functions. That was also one of the provisions of Ferhad Pasha's waqfiye: "From the collected income, every day the hatib of the mosque in Zemunik should receive 13 akçe per day for imam-hatib and muallim service, which he will perform in the usual way." (Cviko, 1985: 221). In the census of the Sanjak of Klis from 1604, the muezzin of the mentioned mosque Alauddin Halifa earned a daily allowance of four akçe, kaysim received four akçe a day, and the expenses for candles and rugs amounted to one akçe per day. All these data are following the provisions of Ferhad Pasha's waqfiye (Spaho, 1978: 228).

The Town of Hrvace

Similar to Zemunik, Hrvace is a settlement that was developed thanks to the waqf of Ferhad Beg Sokolović. Namely, to meet the traffic needs in the part of the Klis sanjak between towns Knin and Sinj, in the villages of Donje and Gornje Hrvace in the period between 1574 and 1580, Ferhad Beg built his waqf buildings: a mosque, a school and shops. In the census of the Sanjak of Klis from 1604, regarding the Hrvace, there is the following note: "In the mentioned village, the late Ferhad Pasha, according to Sultan's order, built his endowments: a mosque, a school, and shops." (Spaho, 1978: 229).

Hrvace was also a developed marketplace, with a court branch and a large number of Muslim non-agrar-

ian population, even before the construction of the aforementioned buildings. Hrvace developed further so that at the end of the 17th century it became the third largest urban settlement in this area, right after Knin and Zemunik, populated exclusively by Muslims. According to the census of the Sanjak of Klis from 1604, there were two Muslim settlements in Hrvace. The first neighborhood, the Mahala of the Honorable mosque of late Ferhad, had 61 Muslim households and 31 unmarried adult Muslims. Another neighborhood, Mijonica, had 10 Muslim households. The settled Muslim residents were artisans and lived from artisanal activities, so they were not subject to reaya taxes. (Handžić, 1977: 141; Spaho, 1985: 81). This gave the settlement all the conditions to be called a kasaba. The settlement of Hrvace is mentioned in two different places in the Census of the Sanjak of Klis from 1604, as “kasaba Hrvace” and as the “village of Gornje and Donje Hrvace”. According to Jurin Starčević, as kasaba is mentioned when describing the foundation land, i.e. the Tinj farmstead and the foundation buildings of Ferhad Beg Sokolović, and as a village when the inhabitants gathered in the *mahalle* are enumerated. (Jurin Starčević, 2006: 120). It was also the city that, as an open urban settlement without a fortress, did not have any military function.

In the Ottoman census from 1701, the waqf of the deceased Ferhad Pasha in the village of Hrvace itself consisted of plots that, according to the provisions of the waqif, should have been assigned to certain waqf officials. One tower with a house plot, designated for the imam, then one house plot, designated for the khatib, and one for the service of the muezzin. In the village of Donje Hrvace, which, according to the provisions of the peace agreement in Sremski Karlovci from 1699, most of it belonged to the Ottoman State, and a smaller part to Venice, the ruined Farhad Pasha mosque has been recorded. It was found that its walls are in good condition, and the other parts were also inspected by the commission. *Defter kethoda* of the Bosnian Divan, Mustafa Beg Ferhad Pashazade, a descendant of Ferhad Pasha, was ordered to repair the waqf (Hafizović, 2016: 58).

Other Objects of Ferhad Pasha's Waqf

In addition to waqf buildings in Banja Luka, Zemunik, and Hrvace, Ferhad Pasha also built a hamam in the town of Kostajnica, “which collapsed after the fall of Kostajnica in 1689”. (Kreševljaković, 1957: 136). In addition to the already mentioned han in Banja Luka, Ferhad Pasha built and endowed six more hans in several other cities: Livno, Ravno, Dobrun, Sogubina, Kratovo, and Svinjar. (Bejtić, 1953a: 272). The location where the hans were built indicates that Ferhad Pasha wanted to improve the infrastructure and trade network of the Bosnian eyalet by building hans along the main roads to Istanbul, and probably also to the future Split harbor.

At the time when he lived in Livno as the sanjakbeg of Klis, he also built a mosque in this town. According to Ottoman censuses, in 1574. Livno already had seven Muslim mahalle, among which Ferhad Beg's mahalle with 27 households was recorded. In the next census before 1604, 38 households and five unmarried Muslims were recorded in the same town of Livno. (Spaho, 1984: 156, 159).

The Ottoman Empire had a branched trade network and, to maintain the safety of travel on the main trade routes, very often local administrators were given instructions to build inns, caravanserais, bridges, etc. Sometimes, new settlements arose in connection with the undertaking of such measures. For example, this can be seen from the reasons for the establishment of the settlement Lišnja written in the Ottoman census of the Bosnian Sanjak from the year 1604: “The mentioned kasaba is a busy place. Passengers crossing the Kotorsko, Dubočac, and Kobaš ports (ferry) and the Islamic army end up here. Provisions for the *karavansaray* which the deceased Ferhad Beg built for travelers are supplied by both the Muslims and the Christians of the said kasaba, and, if necessary, they maintain and repair it. It is located in a very important and convenient place. Since it is a place where funds for the state coffers and

**Ferhad Pasha's Waqf in Bosnia and Dalmatia:
Incentive for Urbanization on the Ottoman Border in the 16th century**

the Islamic army arrive in various ways (inhabitants) are freed from the *avariz-i divâniye*, *çerahorluk*, *nuzul*, and all levies from the *tekâlif-i şâkka* group in return for their service. Since they have several imperial orders from earlier sultans for their *muafiyet*, their *muafiyet* was also entered in the new defter." (Kupusović, 2000: 507). The founder of the town of Lišnja is also Ferhad Pasha, who also has built a mosque there that still bears his name. A document that confirms that is from September 1717. It contains data on the one-year budget for the maintenance of "Ferhad Pasha's mosque in the kasaba of Lišnja, which belongs to Banja Luka" (İstanbul, BOA, *Cevdet Evkaf*, dosya no. 352, göm. no. 17895). The fact that Ferhad Pasha first built a han in a place called Svinjar, and his son Sulejman Beg built a han in Dubočac (Hafizović, 2001: 109) is also a confirmation that some members of the Ottoman elite of local origin systematically invested in the development of infrastructure along the main roads and towards the ports of sea and navigable rivers.

Conclusion

With the provisions of his waqfiye legalized in 1587, Ferhad Pasha Sokolović established a very extensive endowment whose objects were located in a wider area of the Bosnian eyalet. They were strategically positioned in new and also in existing urban areas along important road communications and trade routes. In the town of Banja Luka, he had a large mosque built, and next to it a primary school, and he planned to build a madrasa from waqf funds. He built a new water supply system, expanded and modernized the existing city roads, and repaired the Banja Luka fortress.-

As the Ottoman Empire had a branched trade network and, with the aim of maintaining the safety of travel on the main trade routes, the Sultan often gave instructions to local administrators to build inns, caravanserais, bridges, etc. In this sense, Ferhad Pasha also made his contribution. His imaret was a place where travelers stopped, while the large caravanserai, as well as 200 shops in Banja Luka, represented a great stimulus to the economic development of the area. He had inns built in: Livno, Ravno, Dobrun, Sogubina, Kratovo and Svinjar. Sometimes, in connection with the undertaking of such protective measures and the development of trade, settlement rights arose (eg Lišnja in Sanjak of Bosnia). Ferhad Pasha also tried to revitalize existing medieval settlements in the Dalmatian hinterland that were extremely important for the state. One of the most important vital factors in the creation and development of cities is precisely their transport and trade role. That is why in this period those settlements that were located on the main traffic routes from Split and Šibenik to the interior of the Ottoman Empire, i.e. to Sarajevo and Banja Luka, developed in particular. The development of the fortresses of Zemunik and Klis was emphasized for military-strategic reasons, with Skradin and Makarska as trade centers, and Sinj, Vrlika, and Hrvace at the crossroads on the traffic caravan route from Split to the interior. By building variety of facilities within the framework of his endowment, Ferhad Pasha gave a significant boost to trade and contributed to the development of urban areas in Eyalet of Bosnia, und beyond.

Sources

İstanbul, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

BOA, Cevdet Evkaf (C. Ev.), dosya no. 352, göm. no. 17895.

Sarajevo, Gazi Husrev Bey Library, *Sidžil vakufnama*, I, no. 209 (166).

(Muftić, 1941) Asim Muftić, *Moschee und Stiftung Ferhad paša`s in Banja Luka*, Leipzig, 1941.

(Cviko, 1985) "Vakufnama Ferhad-paše Sokolovića", translated by Fazileta Cviko in: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus quintus, Serija III, Vakufname, knjiga 1, Sarajevo: Orijentalni institut, 217-232.

(Hafizović, 2016) *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke republike 1701. godine*, translation of tahrir defter to Bosnian: Fazileta Hafizović, Zagreb-Sarajevo. (Original: İstanbul, BOA TD No. 861)

(Hafizović, 2001) *Sandžak Požega 1579. godine*, translated by Fazileta Hafizović, Osijek: Državni arhiv u Osijeku (Original: İstanbul, BOA TD No. 672).

(Kupusović, 2000) *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, vol III, translated to Bosnian by Amina Kupusović, Sarajevo: Bošnjacki institut Zürich, Odjel Sarajevo, and Orijentalni institut. (Original: Ankara, Tapu ve Kadastro, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, TD 479).

(Pečevi, 2000) Pečevi, Ibrahim Alajbegović, *Historija 1 (1520-1576)*. Translated to Bosnian by Fehim Nametak. Sarajevo: El-Kalem and Orijentalni institut.

(Selânikî, 1999) Selânikî, Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî I (971.-1003/1563.-1595.)*/ haz. prof. dr. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

(Čelebi, 1979) Čelebi, Evlija, *Putopis: Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, translated to Bosnian by Hazim Šabanović, Sarajevo: Veselin Masleša.

(Čelebi, 2001) Evliyâ Čelebi bin Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Čelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), cild: V, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Literature

Andrejević, Andrej (1984). *Islamska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji: Kupolne džamije*. Beograd: SANU Balkanološki institut, Posebna izdanja knj. 24 – Filozofski fakultet u Beogradu Institut za istoriju umetnosti, Studije 6. (cyrillic)

Bašagić, Safvet-beg (1931). *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Bejtić, Alija (1953). "Banjaluka pod turskom vladavinom". *Naše starine*, (1), 91-115.

Bejtić, Alija (1953a). "Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (3-4), 229-297.

Čelić, Džemal (1968). *Ferhadija u Banjaluci*. Sarajevo: Društvo konzervatora Bosne i Hercegovine.

Čelić, Džemal; Mujezinović, Mehmed (1998). *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing.

**Ferhad Pasha's Waqf in Bosnia and Dalmatia:
Incentive for Urbanization on the Ottoman Border in the 16th century**

Handžić, Adem, (1977). "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u 16. stoljeću, Uloga države i vaku-fa". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (25), 133-169.

Husić, Aladin (2011). "Novčani vakufi u Bosni u drugoj polovini 16. stoljeća". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, (32), 35-59.

Jurin Starčević, Kornelija (2006). "Islamsko-osmanski gradovi dalmatinskog zaleđa: prilog istraživanju urbanog razvoja u 16. i 17. stoljeću". *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, (vol. 38), 113-154.

Korić, Elma (2007). "Fortifikacijski kompleks Banje Luke u XVI stoljeću". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (56), 145-158.

Korić, Elma (2015). Životni put prvog beglerbega Bosne: Ferhad-paša Sokolović (1530-1590). Posebna izdanja XLIV, Sarajevo: Orijentalni institut.

Kreševljaković, Hamdija (1957). *Hanovi i karavan-saraji u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela knjiga VIII, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka knjiga 7.

Kul, Muhittin (2019). "Çatma Ağaçtan Taş Kaleye: Kala-i Bana Luka (1703-1715)". *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (Vol./Yıl. 1, No/Sayı. 2, Winter/Kış), 315-350.

Mujezinović, Mehmed (1953). "Turski natpisi iz nekoliko mjesta BiH". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (3-4), 455-484.

Oruç, Hatice (2015). "Bosna Vilâyetinin Evkâf Nezâreti Hazînesi Muhâsebe Kayıtları ve Vakıfları". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (64), 279-324.

Pelidija, Enes (2003). *Banja lučki boj iz 1737: uzroci i posljedice*. Sarajevo: El Kalem.

Spaho, Fehim Dž. (1978). "Džamije i njihovi vakufi u gradovima Kliškog sandžaka početkom XVII vijeka". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, (5-6), 217-230.

Spaho, Fehim Dž. (1984). "Livno u ranim turskim izvorima". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (32-33), 147-162.

Spaho, Fehim Dž. (1985). "Jedan turski popis Sinja i Vrlike iz 1604. godine". *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, (12), 21-120.

Spaho, Fehim Dž. (1987). "Arhivska građa na turskom jeziku za područje sjeverne Dalmacije s posebnim osvrtom na benkovački kraj". *Benkovački kraj kroz vijekove, Zbornik 1*, Radovi sa Naučnog skupa "Benkovački kraj kroz vijekove", 133-142.

Šabanović, Hazim (1982). *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*. Sarajevo: Svjetlost.

URL 1: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1326 accessed: 19.9.2023.

Fig. 1: Objects of Ferhad Pasha Waqf in 16th century.

İştip'te Abdülkerim Efendi Vakfı*

Abdullah Zararsız**

Öz

Günümüzde Kuzey Makedonya topraklarında bulunan İştip Şehri, 1395 yılında I. Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra Şehir, uygulanan iskân politikasının ve ihtida olaylarının da tesiriyle Türkleşme/İslamlaşma sürecine girmiştir. İştip'te kurulan bazı vakıfların da bölgenin girdiği bu süreçte etkisi bulunmaktadır. Bu alışmada, İştip'te doğan ve İstanbul'da Süleymaniye ve Ayasofya camilerinde vaiz olarak görev yapan ve vaazlarıyla ünlenen, kaynaklarda Emir Sultan, Vaiz Emir, Şeyh Seyyid Abdülkerim gibi isimlerle anılan Abdülkerim bin Hüsameddin'in vakıfları ele alınacak, ardından vakfiye metni değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: İştip, Emir Sultan, Vaiz Abdülkerim Efendi, Balkan vakıfları.

Abdülkerim Efendi Waqf in Ştip

Abstract

The city of Ştip, which is located in the territory of North Macedonia today, was annexed to the Ottoman lands by Bayezid I in 1395. After the Ottoman rule, the city entered the process of Turkification/Islamisation with the effect of the settlement policy and conversion. Some endowments established in Ştip also had an impact on this process. In this study, the endowments established by Abdülkerim bin Hüsameddin, who was born in Ştip and worked as a preacher in the Süleymaniye and Hagia Sophia mosques in Istanbul and became famous for his sermons, and was known as Emir Sultan, Preacher Emir, Sheikh Seyyid Abdülkerim in the sources, is discussed. Then, the text of the endowments deed is evaluated.

Keywords: Ştip, Emir Sultan, Preacher Abdülkerim Efendi, Balkan waqfs.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1317294

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Haziran 2023 / June 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ekim 2023 / October 2023

** Arř. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakóltesi, Tarih Bölümü. e-posta: abduallahzararsiz@akdeniz.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2071-513X.

Giriş

İştîp (Ştip) şehri, Kuzey Makedonya'nın doğusunda bulunmakta ve başkent Üsküp'ün 70 km güneydoğusunda konumlanmaktadır. İştîp'in kuruluşu Roma dönemine, M.Ö. III. yüzyıla dek geriye gitmektedir. Bu dönemde adı Astibo olan şehri Yunanlılar ve Bizanslılar Stipeon olarak adlandırmıştır. VI. yüzyılda bölgeye yerleşen Slavlar ise şehre bugünkü adını vermiştir. Orta Çağ'da Bulgar ve Bizans imparatorlukları arasında el değiştiren şehir, 1330 yılında Stefan Deçanski tarafından Sırp Krallığı topraklarına katılmıştır. Deçanski'nin 1355'te ölümünün ardından Sırp soylu ailelerinden Deyanoviç (Dejanoviç) hanedanının elinde kalan İştîp, 1371 yılındaki Çirmen Savaşı'ndan sonra bu hanedanın Osmanlı vasalı haline gelmesiyle birlikte dolaylı olarak Osmanlı hakimiyetine girmiş, Deyanoviç hanedanının son hükümdarı Konsantin'in 1395 yılında I. Bayezid safında Eflak'ta Mircea'ya karşı savaşırken ölmesinin ardından ise doğrudan Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra İştîp, Köstendil sancağının kaza merkezi olmuştur (Cvetkova, 1997: 121; Kiel, 2001: 440-441).¹

Fethinin ardından İştîp'te çeşitli Türk toplulukları iskân edilmiştir. İştîp kale surlarının dışına yerleştirilen bu Türk kitleleri zaman içerisinde kasabanın büyümesini sağlamıştır. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde bölgeye gelen yörük cemaatlerinin İştîp'in batısındaki alana yerleştirilmesiyle birlikte çok sayıda küçük köy ortaya çıkmıştır. Bölgede Türk nüfusun artışı tahrir defterlerindeki verilerle daha iyi anlaşılmaktadır. İştîp'in de bağlı olduğu Köstendil Sancağı'nın elde mevcut olan en eski tahrir defterine göre 1519 yılında İştîp'te 201 Müslüman, 323 Hıristiyan ve 19 Yahudi hane yaşamaktadır. 1570 yılına gelindiğinde ise Müslüman hane sayısı 447'ye ve Yahudi hane sayısı 28'e yükselmiş, buna karşılık Hıristiyan hane sayısı ise 264'e düşmüştür. Bir başka deyişle kaza genelinde Müslümanların oranı yarım asırlık bir sürede %37'den %61'e çıkmıştır. Müslüman hane sayısındaki artışın tesiriyle İslami yapılar da çoğalmıştır. 1570 yılındaki kayıtlara göre İştîp'te 4 cami ve 12 mescit mevcuttur (Kiel, 2014: 91; 2001: 441). İştîp'in Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Osmanlı idaresi tarafından bölgede uygulanan iskân politikasının ve bölgedeki ihtida hareketinin² doğrudan etkisinin yanı sıra bölgede kurulan vakıfların da rol oynadığı muhakkaktır. Bu vakıflardan ismi anılması gereken en önemlisi, Sultan Süleyman döneminde Rumeli subaşı olan Hüsameddin Paşa'nın kurduğu vakıftır.³ Kiel, İştîp'te Hüsameddin Paşa Vakfı'nın yanı sıra Kadı Nureddin ve oğlu Mevlâna İştîbizade Mehmed tarafından kurulan vakıflardan da bahsetmektedir (Kiel, 2001: 441).

İştîp'te önemi haiz bir diğer vakıf ise aslen İştîpli olup Süleymaniye ve Ayasofya camilerinde vaiz olarak görev yapan, İstanbul/Kadırga'daki Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi'nin şeyhlerinden Abdülkerim bin Hüsameddin tarafından kurulan vakıftır. Abdülkerim Efendi İştîp'te yaptırdığı han, imaret, cami, zaviye, köprü gibi hayır eserleriyle şehri önemli bir kültür merkezi haline getirmiştir (Ruşid, 2018: 557).

Abdülkerim Efendi'nin kurduğu vakfa, daha önce Osmanlı dönemi Balkan coğrafyasına dair çalışmaları bulunan Machiel Kiel ve Maximilian Hartmuth tarafından kaleme alınan yazılarda temas edilmiştir (Hartmuth, 2011: 345-362; Kiel, 2014: 89-105). Ancak hem Kiel hem de Hartmuth vakfiye metnini görmüştür. Örneğin Hartmuth, bedestenin ve diğer vakıf yapılarının Abdülkerim Efendi tarafından başlatılan

1 Hoca Sadettin Efendi, İştîp'in de dahil olduğu Manastır ve Pirlepe yöresinin Timurtaş Paşa tarafından H.784/M.1382 yılında fethe edildiğini kaydetmiştir (Hoca Sadettin Efendi, 1999: 154). Makedon kaynaklarında İştîp'in fethi konusunda 1382 ve 1395 tarihleri arasında ihtilaflar vardır (Ruşid, 2016: 10-11).

2 1570 tarihli defterde kayıtlı mükelleflerin yaklaşık olarak beşte birinde baba adı olarak Abdullah kullanılmıştır (Hartmuth, 2011: 349).

3 Hüsameddin Paşa, İştîp'te cami, kervansaray ve zaviye inşa ettirmiştir. Hüsam Paşa Camii olarak da anılan cami günümüzde de ayakta ancak Ortodoks kilisesine dönüştürülmüştür edilmiştir (Eyice, 1998: 514).

bir girişim olduğunu ancak sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından finanse edildiğini belirtmekte ancak bu hususa dair sağlam bir kanıt sunamamaktadır (Hartmuth, 2011: 346). Üstelik vakfiyenin yokluğunda hem Kiel hem de Hartmuth yalnızca Evliya Çelebi'nin ve diğer müelliflerin anlatılarında geçen vakıf binalarından bahsetmişlerdir. Oysa vakfiye sayesinde tespit edildiği üzere Abdülkerim Efendi'nin bir de nakit birikimi bulunmaktadır. Vakfiyenin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) nüshasında geçen "mâlim-dan ifrâz edüb" şeklindeki ifade, o dönem için oldukça yüksek bir miktar olan bu paranın Abdülkerim Efendi'nin kendi parası olduğunu ve Hartmuth'un iddiasının aksine vakfın finansmanında Koca Sinan Paşa'nın bir rolünün bulunmadığını düşündürmektedir.

Bu çalışmada İştîp'te Abdülkerim Efendi'nin kurduğu vakıf ele alınacak ve vakfiyesindeki bilgiler değerlendirilecektir. Vakıf konusuna geçmeden evvel vâkıfın hayatına dair bilgi verilecektir. Nihayet söz konusu vakfiyenin transkripsiyonu yer alacaktır. Çalışma sayesinde Abdülkerim Efendi'nin vakfının kuruluşu, vakfın hamiliği yahut finansörlüğü meselesi, vakıf yapıları gibi konulara dair önemli bulgular ortaya konulacaktır.

1. "Vaiz ve Emir" Abdülkerim bin Hüsameddin

Abdülkerim Efendi'nin hal tercümesine dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. Çalışmamızın konusu olan vakfiyeyle birlikte vâkıfın hayatına dair bilgi içeren en önemli kaynak Nev'îzâde Atâyî tarafından 1634 yılında tamamlanmış olan Taşköprülüzade'nin *Şakayık* adlı eserinin zeyli niteliğindeki *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik* isimli eserdir (Atâyî: 2017). *Fezleke*'de Abdülkerim Efendi'yle ilgili bilgiler veren Katip Çelebi, bu bilgileri onun hakkında ayrıntılı bilgilere yer veren Atâyî'den almıştır (Katip Çelebi, 2016: 376-377). Naima'nın "Şeyh Vaiz Emir Efendi", Peçevi'nin ise "Büyük Şeyh" olarak bahsettiği Abdülkerim Efendi'yle alakalı olarak verdikleri bilgiler de hemen hemen Atâyî ile aynıdır (Naima Mustafa Efendi, 2014: 84, 262; Peçevi İbrahim Efendi, 1283: 359). Vâkıfın hayatına dair bu bilgiler Mehmed Tahir tarafından *Osmanlı Müellifleri*'nde de özet halinde sunulmuştur (Bursalı Mehmed Tahir, 2009: 119-120).

Atâyî'nin eserinde yer alan bilgilere göre aslen İştîpli olan ve "Vaiz Emir", "Emir Efendi" unvanlarıyla bilinen, edep ve fazilet sahibi bir zat olarak tanıtılan Abdülkerim Efendi, meşhur alim Kınalızade Ali Efendi'nin hizmetinde bulunarak ondan eğitim almış, Ali Efendi 1562 yılında Şam kadısı olarak tayin edildiğinde onunla beraber Şam'a gitmiştir. Bu sırada Yemen ve Hicaz'a seyahat eden Abdülkerim Efendi, burada bazı önde gelen alimlerle görüşme fırsatı bulmuş, daha sonra gittiği Mısır'da Melâmî şeyhi Yusuf Acemî Efendi'yle görüşerek ona intisap etmiştir (Yılmaz, 2007: 124). Bir süre sonra memleket hasretine dayanamayıp İştîp'e dönen ve buradaki ikameti esnasında tarikat faaliyetlerine devam eden Abdülkerim Efendi, daha sonra Sofya'da Halvetî⁴ şeyhi Kurd Efendi'nin⁵ hizmetine girmiş; burada

4 İştîp ve çevresi, 16. yüzyılda Halvetî tarikatının yoğun faaliyet gösterdiği yerlerden biri olmuştur. Evvela İştîp'te türbesi de bulunan Muhyiddin Efendi ile başlayan tarikat faaliyeti, bilhassa Sofyalı Bâlî Efendi ile zirveye ulaşmıştır. Bâlî Efendi'nin yetiştirdiği Kurd Efendi ve Nureddinzade gibi müritleri ise daha sonra hem tarikatın öğretilerini Rumeli'de yaymış hem de Abdülkerim Efendi ve yine İştîpli bir şeyh olan Adlî Hasan Efendi gibi önemli şeyhlerin yetişmelerini sağlamışlardır. Öte yandan Halvetî şeyhlerinin faaliyetleri İstanbul'da da karşılık bulmuş, Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi'nin şeyhliği yaklaşık altmış yıl boyunca Bâlî Efendi'nin halifeleri olan Halvetî şeyhleri tarafından yürütülmüştür (Hartmuth, 2014: 350).

5 Kurd Efendi 1525 yılında Tatarpazarcığı kasabasında doğmuş, ilk eğitimini burada aldıktan sonra İstanbul'da Sahn-ı Semân Medresesi'ne girmiştir. Buradaki eğitimini tamamlamak üzereyken Halvetî şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi ile tanışarak onun hizmetine girmiş, daha sonra da halifesi olmuştur. Bâlî Efendi'nin diğer halifesi Filibeli Nureddinzade Muslihiddin'in Küçük Ayasofya Zaviyesi şeyhi olarak İstanbul'a gidişiyse birlikte Kurd Efendi onun yerine görevlendirilmiş, Bâlî Efendi'nin 1553'te ölmesinin ardından Sofya'daki zaviyenin başına geçmiştir. Nureddinzade Muslihiddin Efendi'nin 1574 yılında vefatından sonra onun vasiyeti üzerine Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi içinde Nureddinzade adına yaptırılan tekkenin şeyhliğine Kurd Efendi getirilmiştir. Bu vesileyle İstanbul'a taşınan Kurd Efendi hem Sokollu Mehmed Paşa'dan hem de Sultan III. Murad'dan itibar görmüştür. Kurd Efendi'nin ölümünün ardından ise Abdülkerim Efendi onun yerine geçmiştir (Hasanov, 2010: 93).

İştîp'te Abdülkerim Efendi Vakfı

manevi açıdan yüksek mertebelere erişerek gittiği İstanbul'da Süleymaniye ve Ayasofya (BOA, A.DVNS-MHM.d., nr.78, hk.3048) camilerinde verdiği vaazlarla şöhret kazanmıştır. 1588 yılında Kurd Efendi İstanbul'a gelip Sokollu Mehmed Paşa Zaviyesi'nde müşid olduğunda Abdülkerim Efendi de onunla birlikte İstanbul'a gelmiş, Kurd Efendi'nin vefatından sonra da onun yerine müşit olmuştur. 1602 yılı Ağustos ayında şeyhülharem⁶ olarak tayin edilen Abdülkerim Efendi, hac farızasını da yerine getirdikten sonra Eylül 1603'te İstanbul'a dönerek tekkedeki görevine devam etmiştir. 1606 yılında İstanbul'da vefat eden Abdülkerim Efendi, Kadırga'da bulunan Sokollu Mehmed Paşa Zaviyesi'nde defnedilmiştir.⁷ Abdülkerim Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi (ö. 1645) ile torunu Ahmed Efendi (ö. 1659-1660) de kendisi gibi Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi'nde şeyhlik görevinde bulunmuştur (Köse, 2010: 114-115; Yılmaz, 2007: 126-128).

Atâyî, Abdülkerim Efendi'nin hadis ve tefsir ilimlerinde yetkin olduğunu, hitabet konusunda devrin önde gelenlerinden olduğunu ve ayrıca vakur bir yapıya sahip olan vaizin konuşma tarzının da hoş olduğunu belirtmektedir. Müellife göre o ilm-i cifre⁸ de maharet sahibiydi (Atâyî, 2017: 1519-1520). Abdülkerim Efendi'nin *Risâletü'l-Hudâ li'ül'l-İhteda ve Devrânü's-Sûfiyye* isimli risaleleri ve İştîbî yahut Şeyhî mahlasları ile yazdığı şiirleri de vardır (Yılmaz, 2007: 125). Evliya Çelebi "Şeyh Emir İştîbî" olarak andığı Abdülkerim Efendi'yi I. Ahmed zamanındaki büyük şeyhler arasında göstermekte ve Atâyî'nin aksine abartılı bir şekilde vaizin üç kez hacca gittiğinden bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 2013: vr.59a).

Atâyî'nin aktardığı bir rivayete göre Abdülkerim Efendi, 1604 yılında veziriazam Yavuz Ali Paşa serdarlığında çıkılan Macaristan seferine askerlere vaaz vermek ve cesaretlendirmek niyetiyle iştirak etmiştir. Ordu Belgrad'a vardığında Yavuz Ali Paşa vefat etmiş ve yerine Lala Mehmed Paşa vezir ve serdar olarak tayin edilmiştir. Bu olaylar gelişirken Osmanlı ordusu Estergon Kalesi'ni kuşatma altına almıştır. Osmanlı ordugahında bulunan Üskübî Vaiz Ömer Efendi gaibden haber aldığını ve fethin yakın olduğunu belirterek Osmanlı ordusunun zaferini müjdelemiştir. Abdülkerim Efendi ise bu olayı duyduğunda Ömer Efendi'nin aksine fethin o yıl değil, ertesi yıl gerçekleşeceğini belirtmiştir. İki alim bir araya gelip fetih konusunda tartışmışlar, akabinde Ömer Efendi rüyasında Estergon Kalesi'ne girdiğini ve Hz. Muhammed'i kale içerisinde uyur halde gördüğünü belirterek bu olayı Estergon'un İslam dini ile nurlanacağı şeklinde yorumladığını belirtmiştir. Abdülkerim Efendi ise Ömer Efendi'nin olayı yanlış yorumladığını, uyku halinin *yarını* simgelediğini vurgulayarak fethin ertesi sene gerçekleşeceğinde ısrar etmiştir (Atâyî, 2017: 1519-1520). Estergon'un fethiyle alakalı olayların gelişimi Abdülkerim Efendi'yi haklı çıkarmıştır. Lala Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu evvela 1604 yılının eylül ayında Estergon'u kuşatmış, ancak hem kış mevsiminin gelmesi hem de askerlerin isteksiz tavırları nedeniyle bir aylık kuşatmadan sonra ordu Budin'e geri dönmüştür (Katip Çelebi, 2016: 324-325). Osmanlı ordusu ertesi yıl tekrar Estergon üzerine gelmiş ve kaleyi kuşatmıştır. Kuşatma sürerken civarda bulunan Vişegrad ve Tepedelen ile Estergon varoşunun Osmanlı kontrolü girmesi üzerine 1605 yılı ekim ayında kale halkı kaleyi Osmanlılara teslim etmiştir (Katip Çelebi, 2016: 339-343). Abdülkerim Efendi'ye dair aktarılan bu olay, kendisinin cifir ilmindeki maharetini göstermesi açısından önemlidir.

6 Şeyhülharem, Mekke ve Medine'de bulunan Mescid-i Haram ile Mescid-i Nebevî'de ders veren, buralarda görev yapan hizmetlilerden sorumlu kişilere verilen unvandır (Büyükaşçı, 2010: 90).

7 Abdülkerim Efendi'nin vefatı üzerine şair Kesbî tarafından "Didiler geçdi ya İştîbî Emîr" şeklinde tarih düşürülmüştür. Kâtip Çelebi *Fezleke*'de bu tarihi ریما یبیتشا دی یدچک imlası ile yazmıştır. Bu kayıt ebced hesabı ile H. 1026 / M. 1617 yılına rast gelmektedir. Atâyî'nin eserinde ise یبیتشا kelimesi یبیتشا imlası ile yazılmıştır ki bu kez hesaba göre H. 1016 / M. 1607-08 yılı ortaya çıkmaktadır. Evliya Çelebi'de ise düşürülen tarih "Geçdi İştîbî Emîr" olarak kaydedilmiştir ancak bu tarih de ebced hesabı ile H. 1011 / M. 1602-03 yılına denk düşmektedir (Kâtip Çelebi, 2016: 376ⁿ¹; Atâyî, 2017: 1518-1519; Evliya Çelebi, 2013: vr.108a).

8 Cifr ya da cefr, gelecekte gerçekleşecek olayları farklı yollarla öğrenildiğine inanılan ilme verilen isimdir (Yurdagür, 1993: 215).

Abdülkerim Efendi vaiz olmasının yanında dini bilgisiyle de ahali tarafından taktir edilmekteydi. Vaazları esnasında halk tarafından sorunlu meselelere dair verilen tezkireleri vaaz bittikten sonra okuyan ve farklı olaylara dair soruları müstesna bir şekilde cevaplayan Abdülkerim Efendi'nin şöhreti zaman içerisinde yayılmıştır. Öyle ki vaazları esnasında önde gelen kimseler Süleymaniye kahvelerinde vaazın bitmesini beklemekte ve vaiz kendisine verilen kağıtları cevaplamaya başladığında hepsi hazır bulunmaktaydı. Devrin büyükleri hakkında da lafını esirgemeyen Abdülkerim Efendi'nin bu nedenden dolayı bir-iki defa İştîp'e sürgününe ferman çıkmışsa da sürgünden geri döndükten sonra bu konuda eskisinden de fazla yorumlarda bulunmuştur (Atâyî, 2017: 1520). Abdülkerim Efendi'nin şöhreti o dereceye varmıştır ki 1586 yılının Temmuz ayında dönmek üzere memleketine giden vaiz, aradan iki ay geçmesine rağmen İstanbul'a dönmemiş ve Eylül ayında kendisine ferman gönderilerek bir an evvel Süleymaniye Camii'nde Müslümanlara vaaz vermeye devam etmesi emredilmiştir (BOA, A.DVNSMHM.d., nr.61, hk.226).

İştîpli Abdülkerim Efendi'nin vaizliği sırasında dikkat çeken bir olay ise Osmanlı sosyal hayatına yeni giren kahveyle alakalıdır. 1592 yılında kahveyle ilgili bütün itirazlarını on iki beyitten oluşan bir soru ile şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi'ye sunan vaizin bu edebi sorusu, şeyhülislam tarafından kahve tüketiminin caiz olduğuna dair açıklamaları havi elli iki beyitten oluşan bir şiirle cevaplanmıştır (Bostan, 2001: 203).

Atâyî, Abdülkerim Efendi'nin hayatına dair bilgi verirken vakıf ve hayır eserlerinden de bahsetmiştir. Müellife göre Abdülkerim Efendi'nin İştîp'te hanları, köprüleri, zaviye ve imareti, Üsküp'te de bedesten ve dükkanları bulunmaktadır (Atâyî, 2017: 1520). Atâyî, hayır eserleri hakkında yalnızca bu kadar bilgi vermekle yetinmiştir. Evliya Çelebi'de ise Abdülkerim Efendi'nin hayratlarını İştîp'te cami, hanlar, dükkanlar, hamam, tekke imareti; Üsküp'te ise bedesten ve dükkanlar olarak sıralanmıştır (Evliya Çelebi, 2013: vr. 37b). Günümüze ulaşan vakfiye sayesinde hem vakfedilen eserlerin tam dökümünü hem de vakıf gelirlerinin ne şekilde harcanacağını öğrenmek mümkün olmaktadır.

2. Abdülkerim Efendi'nin Vakfı ve Vakıf Eserleri

Vaiz Abdülkerim Efendi'nin kurduğu vakıf için hazırlanan vakfiyesinin tespit edebildiğimiz iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birisi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 629 numaralı defterde yer almaktadır (VGMA, d.629, s.612-615, sıra 434).⁹ İkinci nüsha ise Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmakta olup çevrimiçi erişime de açık durumdadır.¹⁰ Vakfiye metni ilk olarak her vakfiyede olduğu gibi hamdü senadan sonra hayır yapmanın faydalarının anlatımı ile başlamaktadır. Giriş bölümünün ardından vakıf kurucusu olarak kaydedilen Abdülkerim Efendi bin Hüsameddin'in vakfettiği binalar, gelir kaynakları ve vakfın hizmet şartlarının sayılması ile devam etmektedir. Vakfiyenin sonunda ise vakfın kuruluşuna şahitlik edenlerin (*şuhûdü'l-hâl*) listesi bulunmaktadır.

Abdülkerim Efendi'nin vakfiyesi Ocak 1600 (Evail-i Receb 1008) tarihini taşıdığından vakfın kuruluş yılını da 1600 olarak kabul etmek gerekmektedir. Abdülkerim Efendi vefat ettikten sonra İştîp'te vakfın idaresine karışan kimseler ortaya çıksa da İstanbul'dan gönderilen hükümlerle bunların vakıf işlerine karışması engellenmiş¹¹ ve vakıf uzun süre Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi şeyhleri tarafından idare edilmiştir.

9 Söz konusu suret, H.1215 yılında tevliyet ve kaimmakamlık konularındaki anlaşmazlıkların giderilmesi amacıyla, Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi'nin şeyhi ve vakfın mütevellisi Şeyh Veliyyüddin'in arzı üzerine çıkarılmış ve muhasebe defterine kaydedilmiştir. Bu nüshada Valide Sultan Medresesi müderrisi Mustafa bin Ali ile İştîb kadılarının imzası mevcuttur (BOA, C.BLD. 9/432).

10 https://www.qalamos.net/receive/DE15Book_manuscript_00011051 (erişim tarihi 04.03.2023).

11 Detaylı bilgi için bk. BOA, A.DVNSMHM.d., nr. 78, hk. 29, 128, 308, 1396, 1591, 3048; BOA, A.DVNSMHM.d., nr. 79, hk. 685)

İştîp'te Abdülkerim Efendi Vakfı

Nihayet 1884 yılına gelindiğinde vakfın beratlı mütevellisi bulunmadığı için gelirlerinin bazı kimselerin tasarrufuna girdiği haber alınarak Üsküp mutasarrıflığına vakfiyede yazıldığı üzere vâkıfın evlad-ı utekası bulunup bulunmadığının soruşturulması ve gerekli cevabın İstanbul'a iletilmesi hususunda bir yazı yazılmıştır (BOA, YB.021, 79/178).

Abdülkerim Efendi, kurduğu vakıf eserlerinin yaşaması ve vakfiyede belirttiği hizmetlerin aksamaması için çok sayıda mülkünü akar olarak vakfetmiştir. Vakfiyede bahsi geçen hayratı ve akaratı ile vakıf tarafından sunulacak hizmetler aşağıda başlıklar halinde verilmektedir.

2.1. Han, Bedesten ve Dükkanlar

Abdülkerim Efendi'nin İştîp kasabasında vakfettiği eserler arasında en önemlilerinden birini 1590 yılında İştîp'te iki ay kadar konaklayan Aşık Mehmed'in de varlığından bahsettiği (Âşık Mehmed, 2007: 1004) han ve hana muttasıl yapılar oluşturmaktadır. Kasabada vâkıfa nisbetle bilinen bu han ile birlikte hanın kapısı önünde bulunan ev, handa bulunan dükkân ve odalar ile beş adet sabunhane vakfedilmiştir. Bu yapılara ek olarak yine İştîp'te Abdülkerim Efendi tarafından yaptırılan bedesten¹² ve bedestende bulunan dükkanlar ile İştîp çarşısında bulunan dükkanlar vakıf olarak kaydedilmiştir. Evliya Çelebi, İştîp'te yalnızca bir tane kervansaray olduğunu ve bunun da Emir Efendi tarafından yaptırıldığından bahsetmektedir. Seyyahın kaydına göre baştan başa kurşunla örtülü olan yapının her iki katında da ellişer oda mevcuttur. Hanın ortasındaki alanda havuz ve mescit vardır. Hanın ahır kısmı ise bin kadar hayvanı barındırabilecek büyüklüktedir. İştîp çarşısındaki bedestende de seyyahın ifadesiyle 450 adet dükkân bulunmaktadır ancak 1868-1874 yıllarına ait bir salnamede İştîp'te 250 dükkân bulunduğu göz önüne alınırsa seyyahın bu ifadesinin de abartılı olduğu söylenebilir (Kiel, 1990: 156). İştîp'teki kahvehaneler de vakıf yapıları arasındadır (Evliya Çelebi, 2013: vr.37b).

Vakfiyeden Abdülkerim Efendi'nin Üsküp'te de mülkleri olduğu anlaşılmaktadır. Üsküp'te İshak Bey¹³ evkafına ait olup günlük 10 akçe kirası bulunan arazi üzerinde Abdülkerim Efendi tarafından yaptırılan bedesten de vakıf olarak kaydedilmiştir.

2.2. Değirmenler

Abdülkerim Efendi'nin İştîp çevresinde de bazı mülkleri mevcuttur. Bunlar arasında su değirmenleri özellikle dikkati çekmektedir. Bu değirmenlerden İştîp'in Sofular isimli köyü yakınında akan Söğüdü nehri üzerinde bulunan iki göz değirmen hanesiyle birlikte vakfedilmiştir. Bu değirmenin bir gözünün geliri Abdülkerim Efendi'nin eşi Ayşe için ayrılmış ve vâkıfın ruhu için günde beş defa dua edilmesi ve Fatıha suresi okunması şart koşulmuştur. Ayşe Hanım'dan sonra bu değirmenin gelirlerinin imaretin giderleri için harcanması vakıf şartı haline getirilmiştir.

Söğüdü nehrindeki değirmenlerin yukarısında iki göz değirmen daha vakfedilmiştir. Bu iki göz değirmenin gelirinden, onarım işlerine harcanandan baki kalan miktar ise vâkıfın azatlı kölelerine ayrılmıştır. Kölelerden hayatta yalnızca bir kişi kalması halinde yalnızca bir göz değirmenin gelirine mutasarrıf olacaktır. Burada vâkıfın koştuğu şart ise her namazdan sonra kendi ruhu için Fatıha okunmasıdır. Bu köle-

12 Bedesten günümüzde resim galerisi olarak kullanılmaktadır (Omerov, 2020: 66).

13 Üsküp uç beyi Paşa Yiğit'in yetiştirmesi olup onun yerine uç beyi olan İshak Bey, II. Murad devrinde Sırbistan bölgesinde faaliyetlerini yürütmüş, akınlarını Bosna, Hırvatistan ve Arnavutluk'a kadar uzatmış ve önemli uç beyleri arasında yer almıştır (Emecen, 2000: 524-525); İshak Bey, kurduğu vakıf ve yaptırdığı eserlerle Üsküp'ü bir Türk-İslam şehri haline getirmiştir. İshak Bey'in vakıflarına dair bkz. İnbaşı, 1995: 65-74.

nin ölümü halinde kölenin çocukları gelire mutasarrıf olacak, vâkıfın şartlarına aykırı davranmaları ya da soylarının tükenmesi halinde ise gelir yemek giderleri için sarf edilecektir.

Abdülkerim Efendi'nin Kratova'da satın almış olduğu iki göz değirmen de vakfiyede kayıtlı mülkler arasındadır. Vakfiyede hususan belirtilen değirmenler dışındaki değirmenlerin gelirleri yemek giderleri için harcanacaktır.

2.3. Hamam

Üsküp'e bağlı Radovişte kasabasında bulunan bir hamam da vakıf yapıları arasında kayıtlıdır. Evliya Çelebi *Seyahatnamesi'*nde ise İştîp'te bulunan iki hamamdaki biri Emir Efendi'nin olarak takdim edilmiştir (Evliya Çelebi, 2013: vr.37b).

2.4. İmaret

Atâyî ve Evliya Çelebi gibi yazarların yanı sıra bazı arşiv belgeleri de İştîp'teki imarettten bahsetmektedir ancak vakfiyede imaretin bahsi geçmemektedir. Bununla birlikte her iki vakfiye nüshasında da yemek dağıtımıyla alakalı şartlar bulunmaktadır. Bu durum her iki vakfiyenin de orijinal nüsha değil, istinsah nüsha olmasından ve istinsah esnasında bazı kayıtların atlanmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. İmaretin durumuna dair kesin bilgiler olmasa da bir arşiv belgesinde henüz 1609 yılında imaretin, vakfın eski mütevellisi İsa'nın suistimali nedeniyle hizmet veremediği kaydedilmiştir (BOA, A.DVNSMHH.d., nr. 78, hk. 128).

2.5. Çeltiklik

Vakıflar arasında iki ayrı çeltiklik mevcuttur. Bunlardan birisi İştîp'te Kuçuçina isimli köy yakınında olup diğeri Kratova kazasında Orizar (Orizari) isimli köyde bulunmaktadır.

2.6. Evler

İştîp'te Aşağı Tekke mahallesinde vâkıf tarafından yaptırılan iki ev ile bu evlere yakın konumda bulunan, Abdülkerim Efendi'nin Şücaeddin Efendi muhalefatından satın almış olduğu iki ev vakfedilmiştir. Vakıf şartlarından anlaşıldığı üzere Şücaeddin Efendi, Abdülkerim Efendi'nin eşi Ayşe'nin babası olup vâkıfın da kayınpederidir. Şücaeddin Efendi'den satın alınan evde hayatta olduğu sürece Sinan Dede ibn Bilal oturacak, evin tamir işleriyle ilgilenecek ve sabah-akşam üçer İhlas suresi okuyarak Hz. Muhammed'in, ashabinın ve bütün müminlerin, bilhassa vâkıfın anne ile babasının ruhlarına hediye edecektir. Sinan Dede'den sonra ikamet hakkı Abdülkerim Efendi'nin zevcesi olan Ayşe'ye, onun ardından da vâkıfın azat edilmiş kölelerine, son olarak da İştîp ulemasının en yetkinine geçecektir.

Bahsi geçen diğer iki ev ise Abdülkerim Efendi'nin azatlı kölelerinden uygun olanının ve bunun çocuklarının ikameti için ayrılmıştır. Kölenin soyu tükendiği takdirde ikamet hakkı, evin bulunduğu mahallenin en muhtaç kişisine geçecektir. Burada da vâkıfın koştuğu şart her gün sabah-akşam üçer İhlas suresi okunmasıdır.

2.7. Çeşmeler ve Köprüler

Vakfiyede İştîp'te bulunan çeşmeler ile köprülerin de bahsi geçmektedir. Evliya Çelebi, Bregalnica nehri üzerinde bulunan köprülerin ikisinin de beş gözlü olduğunu, hanın yakınında bulunan köprünün sanatkarane yapılmış bir köprü (*cisr-i musanna'* ifadesinden taş olduğu anlaşılıyor) olduğunu, kale altında

İştip'te Abdülkerim Efendi Vakfı

bulunan köprünün ise ahşaptan yapıldığını kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 2013: vr. 37b-38a). Ancak bugün mevcut olan taş köprünün sekiz gözlü olduğu göz önüne alınırsa Abdülkerim Efendi'nin inşa ettirdiği ilk köprünün yıkılmış ve daha sonra yeniden yapılmış olması muhtemeldir (Kiel, 2014: 97). Vakfın gelirleri evvela görevlilerin giderleri için harcanacak, artan para ise gerektiği hallerde çeşme ve köprülerin tamiri için kullanılacaktır. Vakfiye nüshalarında çeşmelerin sayısına dair bir ibare bulunmamaktadır ancak Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgede vâkıfın İştip'te on bir adet tatlı su çeşmesi yaptırdığından bahsedilmektedir (BOA, C.BLD. 9/432).

2.8. Nakit

Abdülkerim Efendi iki milyon akçelik¹⁴ birikimini de kurmuş olduğu vakfa tahsis etmiştir. Abdülkerim Efendi'nin vakfettiği nakit para vakfın mütevellisi tarafından %10 (onu on bir) ribh ile ihtiyacı olanlara kefalet ve rehin karşılığında verilecek ve ribh her üç ayda bir tahsil edilecektir. Vakfiyede bu paranın İştip ve Üsküp bedestenlerinde ve civarında bulunan esnaf tarafından kullanılabilmesi belirtilmiş, paranın kullanımına ilişkin bazı kısıtlamalar da getirilmiştir. Buna göre kasap ve hayvan alım satımıyla uğraşanlar (*nahhas*) ile müflis kişilerin yanı sıra Yahudiler ve yabancılar (*haric-i şehri*) bu paradan borç alamayacaktır.

2.9. Kitaplar

Atâyi'nin alim bir zat olarak nitelediği Abdülkerim Efendi'nin hadis ve tefsir ilimlerinde yetkin olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Vâkıf, kişiliğine uygun olarak sahip olduğu kitapları da talebenin faydalanması amacıyla vakfetmiştir. Abdülkerim Efendi vakfiyede kendi yazısıyla kaleme aldığı *Tefsir-i Kadı* isimli eserin Süleymaniye Camisi'nde korumaya alınmasını şart koşmuştur. Vâkıfın diğer bütün kitapları eski sadrazamlardan Cerrah Mehmed Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı camide vakfettiği kitaplarla birlikte talebenin kullanımına sunulacaktır. Vakfiyenin kaleme alınmasından sonra satın alınacak kitaplar da aynı şekilde Cerrah Mehmed Paşa Camisi'ne verilecektir.

3. Vakıf Görevlileri ve Ücretleri

Abdülkerim Efendi'nin vakfiyesinde vakıf yapılarında hizmet verecek müteveli, cabi, imam, müezzin, aşçı, aşçı çırağı gibi görevlilerle ilgili tanımlamalar da yapılmıştır.

Müteveli, vakfın işlerini yürütmek üzere belirlenmiş kişidir. Vakfın her türlü işiyle ilgilenen müteveliye bunun karşılığında bir miktar tevliyet ücreti ödenmektedir. Vakfiyede gayrimenkuller ile nakit para tevliyetinin ayrı kişilere verilmemesi hususiyetle belirtilmiş ve müteveliye akar tevliyeti için günlük 3 akçe, nakit para tevliyeti için ise günlük 20 akçe olmak üzere toplamda 23 akçe tevliyet ücreti verileceği kayıt altına alınmıştır.

Vakfın tevliyeti hayatta olduğu sürece Ömer Dede ibn Mustafa'ya, ondan sonra da Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi'nin şeyhine geçecek ve müteveli tarafından Halvetiye tarikatına mensup bir kaimmakam tayin edilecektir. Abdülkerim Efendi henüz hayatta iken müteveli Ömer Dede görevini suistimal ederek vakıf gelirlerini kendisi için sarf etmiştir. Ortaya çıkan bu durum üzerine Abdülkerim Efendi, Ömer Dede'yi mütevellilikten azlederek görevi amcasının oğlu İsa'ya vermiştir. Ancak vâkıfın vefatından sonra Ömer Dede belgedeki deyimle "şirrete sülûk" etmiş ve vakıfnamede tevliyetin kendisine şart edildiğini belir-

14 Saraybosna şehrini mamur hale getiren ve şehrin "banisi" olarak anılan Gazi Hüsrev Bey'in kurduğu vakıf için 1540/42 yılında vakfettiği nakit paranın 900 bin akçe olduğu ve bu miktarın 1565 yılında da aynen korunduğu düşünülürse Abdülkerim Efendi'nin nakit para vakfının hayli yüklü miktarda olduğu anlaşılabilir. Gazi Hüsrev Bey'in vakıflarına dair detaylı bilgiler için bk. Oruç (2009: 645-670).

terek vakıf işlerine karışmaya başlamıştır. İştib kadısına gönderilen hükümlerle tevliyetin İsa'ya ait olduğu, Ömer Dede'nin vakıf işlerine karışmasının engellenmesi vurgulanmıştır (BOA, A.DVNSMHM.d., nr.78, hk.1396).

Vakfın katibine günlük 5 akçe, iki cabiye ise günlük 3'er akçe ücret verilecektir. Abdülkerim Efendi'nin vakfettiği hanın içerisinde bulunan mescitte de imam, müezzin gibi görevliler mevcuttur. Mescidin imamına hizmeti karşılığında günlük 3 akçe vazife verilecek ve her gün ikindi namazından sonra Amme suresi okunarak sevabı vâkıfın, anne-babasının, şehit kardeşi Abdülkadir Efendi'nin ve kız kardeşi Aynî Hatun'un ruhlarına hediye edilecektir. Buna ek olarak vakıf gelirinden alacağı günde 1 akçe karşılığında vâkıf için beş vakit hayır duası edecektir. Mescitte görevli olan müezzine 2 akçesi ezan okuma görevi karşılığında 1 akçesi ise mescidin mum ve hasır giderlerine karşılık olmak üzere günlük 3 akçe verilecektir. Mescit müezzini de vakit namazlarından sonra Abdülkerim Efendi için hayır dua edecektir.

Handa yemek pişiren aşçı günde 2 akçe ücretin yanı sıra handa pişen yemekten bir parça yahni ve bir kepçe yemek alacaktır. Aşçının şakirdine ise yemek kazanlarının temizliği ve aşçıya yardım etmesine karşılık olarak günlük 1 akçe tediye edilecektir. Mescit müezzini de kendisine verilecek yemek karşılığında yemek dağıtımına nezaret edecektir. Aşçı ve şakirdi İştib ahalisinden olup köle çocuğu olmayacaktır.

4. Vakıf Hizmetleri

Abdülkerim Efendi tarafından vakfedilen ve yukarıda bahsi geçen yapılar kiraya verilerek elde edilen gelir vakıf hizmetleri için kullanılacaktır. Vakıf gelirlerinden görevlilerin ücretleri ödendikten sonra baki kalan miktar vâkıf tarafından İştib'te yaptırılan çeşmelerin ve köprülerin onarımları için harcanacaktır. Vazife ve tamir giderleri haricinde baki kalan para ise yemek giderleri için kullanılacaktır. Abdülkerim Efendi'nin vakfiyesinde yemek konusu üzerinde de hususiyetle durulmuş ve bütün ayrıntılar kaydedilmiştir. Vakfiyeye göre handa her gün on beş vukıyye¹⁵ et pişirilecektir. Pazartesi ve perşembe günleri pirinç, kalan günlerde ise buğday, mercimek ve bulgur pişecektir. Pişirilecek yemeğin miktarı müteveli ve ehl-i vukuf tarafından tahmini olarak belirlenecektir. Pişirme için ihtiyaç duyulan odun müteveli tarafından temin edilecektir. İkinci vakti sonrası handa salâ okunarak dört ayrı ocakta yemek pişecek, pişen yemek ve et gelenlere taksim edilecektir. Handaki dört ocağın her birine ikişer pazar ekmeği verilecektir. Handa pişen yemek artarsa İştib'te dul kadınlara ve bunların kız-erkek çocuklarına dağıtılacaktır. Handa pişecek yemek için kullanılacak pirinç, Abdülkerim Efendi tarafından vakfedilen Kratova'daki çeltikliğin mahsulünden temin edilecek, mahsul yeterli gelmezse pazardan satın alınacaktır.

Vakfın kitabet ve cibayeti, vâkıfın utekası arasında bu işleri yapabilecek birileri varsa onlar tarafından yürütülecek, bulunmadığı durumda Halvetiye tarikatı mensuplarına, bunlar arasında da bulunmadığı takdirde ehl-i keyf olmayanlardan herhangi birisine verilecektir. Vakfın nezareti ise Üsküp ve İştib'te Halveti tarikatine mensup bir zat tarafından yürütülecektir.

15 1 vukıyye/okka=1.28 kg

Sonuç

Halvetiye tarikatına mensup olan Abdülkerim Efendi, Süleymaniye ve Ayasofya camilerindeki vaazlarıyla ün kazanmış, öte yandan intisap ettiği şeyhlerden aldığı eğitimle hadis ve tefsir ilimlerinde de kendisini geliştirmiştir. Halvetiye şeyhlerinin uzun bir süre elinde tuttuğu Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi'nin şeyhliğini de bir dönem yürüten Abdülkerim Efendi'nin geride bıraktığı en önemli eserler ise memleketi İştip'teki yapılarıdır.

Abdülkerim Efendi'nin vakıf eserleri sayesinde İştip, şehirleşme açısından önemli bir yol katetmiştir. Evliya elebi'nin de vurguladığı gibi onun yaptırdığı han, cami, arşı, havuz, bedesten ve köprüler, İştip şehrinin mamur hale gelmesine katkı sağlamıştır. Bu eserler hem şehirde ticari faaliyetlerin artmasına hem de şehrin İslami bir kimlik kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada bugüne kadar hiçbir çalışmada kullanılmamış olan Abdülkerim Efendi'nin vakfiyesi ve arşiv belgeleri, diğer kaynaklarla birlikte değerlendirilmiş ve vakıfla ilgili önemli bilgiler ortaya konulmuştur. Öte yandan vakfiye temelinde kaleme alınan bu çalışmayla vakıfla ilgili bazı tartışmalı konular da özölmeye çalışılmıştır. Burada bahsedilmesi gereken en önemli husus, Abdülkerim Efendi vakfının mali altyapısı ile ilgilidir. Vakfiye nüshalarında bulunan bilgiler, Hartmuth'un iddiasının aksine vakfın bizzat Abdülkerim Efendi'nin birikimleriyle vücuda getirildiğini göstermektedir. Vakfiyede müteveli (günlük 23 akçe), katip (günlük 5 akçe), imam (günlük 4 akçe), müezzin (günlük 3 akçe), cabi (günlük 3 akçe), aşçı (günlük 2 akçe) gibi vakıf görevlileri için tespit edilen ücretler, o dönemde diğer vakıflarda ödenen ücretlere yakındır. Bu durum vakıf hizmetlerinin aksamaması ve hizmetlerin devamlılığının sağlanması için önemi haizdir.

Ne yazık ki Abdülkerim Efendi'nin yaptırmış olduğu eserlerin büyük kısmı günümüze ulaşmamıştır. Vakfiyede bahsi geçen eserlerin büyük kısmı çeşitli nedenlerle ortadan kalkmış, bu yapılardan günümüze yalnızca İştip'teki bedesten kalmıştır. Ancak bedesten de aslı vasfını yitirmiş durumda olup günümüzde resim galerisi olarak hizmet vermektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.DVNSMHHM.d., nr. 61, 78, 79.

BOA, C.BLD. 9/432.

BOA, YB.021, 79/178.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, d.629, s. 612-615.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Âşık Mehmed (2007). *Menâzirü'l-Avâlim*. (C. 3). Haz. Mahmut Ak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bostan, İdris (2001). "Kahve". *İslam Ansiklopedisi*, (C. 24). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 202-205.

Bursalı Mehmed Tahir (2009). *Osmanlı Müellifleri*. (C. I). Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Büyükaşçı, Mustafa Sabri. "Şeyhülharem". *İslam Ansiklopedisi*. (C. 39). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 90-91.

Cvetkova, Bistra (1997). "İshtib". *Encyclopaedia of Islam 3th Edt*, (Vol. 4). Leiden Brill. 121-122.

Emecen, Feridun (2000). "İshak Bey". *İslam Ansiklopedisi*. (C. 22). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 524-525.

Evliya Çelebi (2013). *Seyâhatnâme (İndeksli Tıpkıbasım)*. (C. 1, 6). Haz. Seyit Ali Kahraman. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eyice, Semavi (1998). "Hüsâmeddin Paşa Camii". *İslam Ansiklopedisi*. (C. 18). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 514-515.

Hartmuth, Maximilian (2011). "Le Patronage Architectural de Koca Sinân Pacha dans les Balkans: un Ensemble de Bâtiments Inconnus de la fin du XVIe Siècle à Ştip (Macédoine)". *Turcica*. (43), 345-362.

Hasanov, Sefer (2010). "Kurd Efendi". *İslam Ansiklopedisi*. (C. EK-2). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 93-94.

Hoca Sadettin Efendi (1999). *Tacü't-tevarih*. (C. 1). Haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnbaşı, Mehmet (1995). "İshak Beğ'in Üsküb'deki Vakıfları". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. (S. 1), 65-74.

Katip Çelebi (2016). *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*. Haz. Zeynep Aycibin. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Kiel, Machiel (2001). "İştîp". *İslam Ansiklopedisi*. (C. 23). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 440-442.

İştip'te Abdülkerim Efendi Vakfı

Kiel, Machiel (1990). "Some Little-Known Monuments of Ottoman Turkish Architecture in the Macedonian Province". *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*. Aldershot. 153-178.

Kiel, Machiel (2014). "The Town of ştip (İştip) in the Republic of Macedonia and the Mosque of Husameddin Pasha". *IRCICA Journal*. (Vol. 2 / No. 3), 89-105.

Köse, Fatih (2010). *İstanbul Halveti Tekkeleri*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Naima Mustafa Efendi (2014). *Tarih-i Naima*. (C. 1). Haz. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nev'izâde Atâyî (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletiş-şakâ'ik*. (C. 2). Haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Omerov, Mumin (2020). *Tanzimat'tan Osmanlı Hâkimiyeti'nin Sonuna Kadar Makedonya'da Vakıflar*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Oruç, Hatice (2009). "Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Vakıfları". *Bellekten*. (C. 73/ S. 268), 645-670.

Peçevi İbrahim Efendi (1283). *Tarih-i Peçevi*. (C. 2). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Ruşid, Bilal (2018). "İştip'te Dini Hayat (Osmanlı Dönemi)". *Temel İslam Bilimleri Araştırmaları*. İstanbul. 555-568.

Ruşid, Bilal (2016). *Salnamelere Göre XIX. Asırda İştip'te Sosyo-Ekonomik ve İdari Durum*, Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Yılmaz, Necdet (2007). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Sufiler, Devlet ve Ulema)*. İstanbul: OSAV Yayınları.

Yurdağür, Metin (1993). "Cefr". *İslam Ansiklopedisi*. (C. 7). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 215-218.

Ek 1: Abdülkerim Efendi Vakfiyesinin Transkripsiyonu¹⁶

Matla'ı makâl-i zî-bâl evvel-i vâkıf-ı esrâr ve dâna-yı ahvâl olan Rabb-i müte'âl ve Melik-i kesîrû'n-nevâl celle zâtehu 'anı'l-ikfâ ve'l-emsâl ve garratı sürâdıkât-ı sıfâtıhi 'an en yenaluhu eyddi'z-zünûn ve'l-hayâl hazretine hamd ü sena, cevâhiriyle ârâste ve evc-i suhan-ı bahâ ile süreyyâ-nizâm¹⁷ kevâkib-i mevâkib-i salavat ü selam Resûl-i enâm-ı huçeste-makâm sallı Allahu 'aleyhi ve sellem¹⁸ ve 'alâ âlihi'l-'izâm ve as-hâbihi'l-fihâm ile pîrâste kılındıktan sonra ma'lûm ola ki ashâb-ı 'ukûle hafî ve erbâb-ı ma'kûle mahfî değıldir ki bu dâr-ı dünyânın fenâsından fenâ sûreti 'ayân ve şarâbından şekli-i serâb zâhir ve nümâyân olub ni'meti¹⁹ sûret-i ni'metde ve mihneti ma'raz-ı mihnetde ve gınâsı libâs-ı gınâda ve câhî şekli-i câhda fereci²⁰ ve terahî²¹ mütebâdil²² rahmet ve zahmeti müteşâbih ve müteşâkil olub her ferde ânda karâr emr-i muhâl belki mümteni'ü'l-ihimâldir. Pes dâna-yı habîre ve bernâ ü pîre lâzımdır ki bu güzergâh-ı 'âlem-i bekâda karâr vâdîsin ihtiyâr etmeyüb çâr ve nâ-çâr bi'l-ikrah²³ ve'l-ıztırâr rihlet edeceğı bilüb rûz ü şeb²⁴ tahsîl-i 'ilm ü edeb²⁵ üzere olub ol bâkî Hallâk ahlâkıyla tahalluka himmet edüb me'mûr olduğı vezâyif-i 'ibâdâtı edâ etdikden mâ'adâ²⁶ nefis ve mâlın râh-ı Hüdâ'da fedâ edüb gûş ve hûşun²⁷ i'dâd-ı zâd-ı âhîret semtine sarf edüb bu tantana-i 'âlem-i rihleti der-gûş etmeyüb ehemmi-i murâdâtı husûl-i sa'âdât²⁸-ı bâkiye ve vusûl-i siyâdât-ı nâmiye ola. Binâen 'alâ zalik ve ittekâen 'anı'l-mehâlik bu sahîfe-i seniyye ve saffıha-i behiyye sâhibi²⁹ olub afkar-ı seyyidü's-sâdât³⁰ ve bende-i erbâbü's-sa'âdât Es-seyyid Abdülkerim bin³¹ Hüsameddin Efendi el-merhûm en-nâsîh fî câmi-i Sultan Süleyman Hân 'aleyhi'r-rahmeti³² ve'r-rıdvân nefe'allâhu ta'âlâ bihi'l-mü'minîn ve medde fî 'umrihi vilâyet-i Rumili'nde iştib nâm kasabada hasbeten lillahi ta'âlâ ve taleben li-marzâtihi³³ ve hereben min 'azâbihi ve 'ukûbâtihi ebnâ-i sebîl için binâ edüb beyne'l-ahâlî vâkıfa intimâ ile ma'rûf olan hânı³⁴ ve hân kaptanı üstünde olan mülk kahvehâneyi ve hân-ı mezbûrun etrâfında olan mülk dükkânların ve odaların ki beyne'l-ahâlî vâkıfa intisâb ile meşhûr ve ma'rûfdur ve hân-ı merkûm³⁵ önünde olan mülk beş sabunhâneyi ve yine kasaba-i mezbûrede binâ buyurub ahâlî-i vilâyet miyânında vâkıfa intimâ ile ma'rûf olmağıla tahdîd ve ta'rîfden müstağnî olan mülk bezzâzistânın³⁶ ve bezzâzistân etrâfında olan mülk dükkânların ve yine sûk-ı iştib'de vâkı' olub ehl-i sûk yanlarında vâkıfa intisâb ile meşhûr olmağıla tahdîdden³⁷ müstağnî olan müteferrik³⁸

16 Vakfiye nüshalarındaki farklılıklar gösterilirken Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan nüsha VGM, Leipzig Üniversitesi'nde bulunan nüsha ise L olarak anılmıştır.

17 L: evc-i suhan-ı süreyyâ-nizâm.

18 L: sallı Allahu Ta'âlâ 'aleyhi ve sellem.

19 VGM: ni'met.

20 L: fereci ferruh.

21 Hüzün.

22 VGM: Mütebadi.

23 L: bi'l-kerh

24 VGM: rûz şeb.

25 VGM: tahsîl ve 'ilme ve edeb.

26 VGM: etdikden sonra ma'adâ.

27 VGM: gûş ü hûş.

28 VGM: sa'âdet.

29 VGM: sahîfe-i behiyye sâhib.

30 VGM: afkarü's-sâdât.

31 L: ibn.

32 VGM: 'aleyhi'r-rahmeti.

33 VGM: لي مريداته li-mirdâtihi.

34 VGM: ma'rûf olan ve hânı.

35 VGM: hâne-i merkûm.

36 VGM: bezzâzistânda.

37 VGM: tahdîdinden.

38 VGM: müteferrik olan.

İştîp'te Abdülkerim Efendi Vakfı

mülk dükkânların ve yine nefsi Üsküb'de merhûm İshak Bey evkâfından olub her gün on akçe icârelü olan³⁹ yer üzere kendiler⁴⁰ binâ buyurub ahâlî-i kasaba ortasında ma'rûf olan mülk bezzâzistânı ve yine İştîb a'mâlinde Sofiler⁴¹ nâm karye kurbunda olub Söğüdü⁴² nâm nehr üzerinde dâ'ir⁴³ vâkıfa nisbet ile meşhûr bir hânedede iki göz mülk değirmeni hânesiyle⁴⁴ ve yine ol değirmenlerden yukarı⁴⁵ nehr-i mezbûr üstünde⁴⁶ iki gözü müstemil olub beyne'l-ahâlî vâkıfa intimâ ile ma'rûf olan değirmeni ve yine Kratova nâm kasabada İzletova⁴⁷ nâm nehr üstünde olub Ayas Bey oğlu Mustafa'dan iştirâ olunan bir hânedede iki göz değirmeni ve yine Radovişte nâm kasabada olub vâkıfa intimâ ile ma'rûf ve meşhûr olan hammâmı ve yine kazâ-i İştîb'de Kuçiçina⁴⁸ nâm karye kurbunda olub vâkıfa intisâb⁴⁹ ile ma'rûf samakoy ve yine Kratova kazâsında Orizar⁵⁰ nâm karyede iki tohumluk çeltikliği⁵¹ emr-i sultânî ile ve yine İştîb dâhilinde⁵² Aşağa⁵³ Tekye'de vâkıf-ı celifü's-şân müceddeden binâ edüb⁵⁴ beyne'l-ahâlî ma'rûf⁵⁵ ve meşhûr olmağla tahdîd ve ta'rîfden müstağnî olan fevkânî ve tahtânî evleri ve yine ol evden yukarı⁵⁶ iki taraftan Habil Dede mülkü ve⁵⁷ Meryem binti Şüca mülkü ile ve Bâlî bin Ali mülkü ile mahdûd olub Şeyh Şücaeddin Efendi⁵⁸ muhallefâtından iştirâ olunmuş iki evi cümleten vakf-ı sahîh-i şer'î ile vakf edüb şart buyurdular ki zikr olunan sâlifü'l-beyân evde Sinan Dede ibn Bilal mâdâmki huyûtdadır sâkin olub ta'mîr ve termîm edüb sabâh ve ahşam üçer sûre-i İhlâs-ı şerîf tilâvet edüb hazret-i sultân-ı enbiyâ Muhammedü'l-Mustafa 'aleyhi's-selâm⁵⁹ ve 'alâ âlihi⁶⁰ ve ashâbihi es-salavât ve's-selâm rûh-ı pür-fütûhlarına⁶¹ ve cümle mü'minîn ve mü'minât ervâhına ve vâkıfın vâlidinin ervâhına sevâbın ihdâ ve itâ ede ve ândan sonra vâkıfın zevcesi Aişe binti Şeyh Şüca⁶² Efendi'ye ba'dehümâ⁶³ vâkıfın aslah-ı 'utekâsına ba'dehüm İştîb sulehâsının ve tarikat-ı Halvetiye sūfîsinin aslah erşed bir şeyh efendi⁶⁴ sâkin olub üslûb-ı merkûm üzere her gün üçer sûre-i İhlâs-ı şerîf⁶⁵ tilâvet⁶⁶ edeler. Ba'dehu zikr olunan iki evde⁶⁷ vâkıfın aslah-ı 'utekâsı ve evlâd-ı 'utekâsı ve evlâd-ı evlâdları ile'l-inkırâz sâkin olalar. Ba'dehüm ol mahalde vâkıfın tarîkenden ve tarikat-ı Halvetiye'den ve sulehâdan bir zât sâkin olub ânlar dahi sabâh ve ahşam her gün üçer sûre-i

39 VGM: on akçe olub icâre olan.

40 VGM: kendüler.

41 Sofilari.

42 Bregalnica. L: Söğütlü.

43 VGM: dâ'ire.

44 VGM: hânesi ile.

45 VGM: yukarı.

46 VGM: üzere.

47 Günümüzde Zletovska Reka.

48 L: Koçulak. Günümüzde Kuçiçino.

49 VGM: nisbet.

50 VGM: Oroz. Günümüzde Orizari.

51 VGM: çeltiği.

52 VGM: İştîb'de.

53 VGM: Aşağı.

54 VGM: eyleyüb.

55 VGM: ve ma'rûf.

56 VGM: yukarı.

57 L: mülkü ile ve

58 L: Şücaeddin Efendi.

59 L: 'aleyh ve.

60 VGM: ve âlihi.

61 VGM: rûh-ı fütûhlarına.

62 L: Aişe binti Şüca.

63 L: ba'dehâ.

64 L: ba'dehüm İştîb sulehâsından 'ulemâsından aslahı.

65 VGM: üçer İhlâs-ı şerîf.

66 VGM: müdâvemet.

67 VGM: oda.

İhlâs-ı şerîf ve zikrullah eyleyüb sevâbin cemî'-i enbiyâ 'aleyhimü's-salavât ve's-selâm ve tarîkat-i Halve-tiye'den ve silsile-i tarîkden ve sâ'ir turuk-ı 'aliyyeden güzârân eyleyen cemî' evliyâullah ve meşâyih-i 'izâm-ı zevî'l-ihtirâmın ve cemî' ecdâd akrabâ ta'allukâtımdan cümlesinin ervâh-ı tayyibelerine ihdâ edeler.⁶⁸ Ve sâlifü'z-zikr Sofiler karyesine karîb olan değirmenin bir gözünün mahsûlü vâkıfın zevcesi⁶⁹ Aişe Hatun'a⁷⁰ meşrûta olub evkât-ı hamsede vâkıfın ruhû için du'â edüb sûre-i Fâtiha-i şerîfeyi⁷¹ tilâvet ede. Ba'dehümâ⁷² âtiyyü'l-beyân ta'âma sarf oluna.⁷³ Ve nehr-i mezbûr üstünde olan iki göz değirmenin mahsûlünden merâmet-i taş için⁷⁴ sarf olunandan bâkî kalan⁷⁵ mahsûlü aslah-ı 'utekâ-i vâkıf⁷⁶ mutasarrıf olalar müte'azzir olurlar ise bir olurlar ise⁷⁷ zikr olunan üzere bir göz değirmenden olan mahsûlü mutasarrıf ola mezbûrlar dahi vâkıfın⁷⁸ rûhu için her namaz ardınca birer sûre-i Fâtiha-i şerîfeyi⁷⁹ tilâvet edeler. Ândan sonra evlâd-ı 'utekâ mutasarrıf olub cümlesinde⁸⁰ zükûr ve inâs⁸¹ berâber olalar mâdâmki fîsk etmeyeler. Fâsik olurlar ise ya münkarız olurlar ise mahsûlü âtiyyü'z-zikr olunan ta'âma sarf oluna. Ve yine nehr-i mezbûrda bir göz değirmen ve İzletova'daki iki göz değirmen⁸² âtiyyü'l-beyân⁸³ ta'âma sarf oluna. Cümleten değirmen altı gözdür. Ve yine yirmi kerre yüz bin akçeyi mâlından⁸⁴ ifrâz edüb cümlesin vakf⁸⁵ ve tesbîl edüb şart eylediler ki mütevellî nukûd-ı mezbûreyi⁸⁶ onun⁸⁷ on bir hesâbı⁸⁸ üzere keffî-i melî⁸⁹ ve rehn-i kavî⁹⁰ ile istirbâh edüb her üç ayda rıbhın kabz ede⁹¹. Kuzâta ve kassâblara ve nah-hâs ve mûmâtale⁹² ve müflis zann olunan kimesnelere ve Yahudilere ve hâric-i şehre⁹³ verilmeyüb Üsküb bezzâzistânında ve etrâfında olan ahâlî-i sûka ve iştib'de bezzâzistân ahâlîsine verilüb ânlar ile mu'âmele-i şer'îyye olunub gayri kimesnelere verilmeye⁹⁴. Ve sâlifü'z-zikr 'akârlar isticâr⁹⁵-ı şer'îyye⁹⁶ ile isticâr

68 L: Ba'dehüm ol mahalle fukarâsının ahveci sâkin olub ânlar dahi sabâh ve mesâda her gün üçer sûre-i İhlâs-ı şerîf okuyub sevâbin cemî'î enbiyâ 'aleyhimü's-salavat ve's-selâm ve evliyâ-i kudûse Allahu ta'âlâ esrârihüm ve mü'minîn ve mi'minât ve vâkıfın ve vâlidinin ervâh-ı tayyibelerine ihdâ edeler.

69 L: zevci.

70 L: Aişe-i mezbûreye.

71 VGM: için Fâtiha-i şerîfe.

72 L: ba'dehâ.

73 Vakfiyenin bu kısmında her iki nüshada da bir eksiklik olduğu anlaşılıyor. Zira bir önceki cümlede dua okunmasıyla ilgili şartlar varken bu cümlede yemek dağıtılmasıyla ilgili bağlantısız bir ifade vardır.

74 L: meremmet ve taş.

75 VGM: olunandan kalan.

76 VGM: aslah-ı 'utekâ-i 'utekâ-i vâkıfa.

77 VGM: müte'addid olur ise.

78 VGM: vâkıf.

79 VGM: bir Fâtiha-i şerîf.

80 VGM: cümlesinden.

81 L: inâsı.

82 VGM: değirmenine.

83 VGM: âtiyyü'l-beyâna.

84 VGM: mâlımdan.

85 VGM: vakfa.

86 VGM: nukûd-ı mezbûre ki.

87 VGM: onu.

88 L: hesâb.

89 VGM: keffî-i be-mâl.

90 VGM: rehn ve kavî.

91 VGM: her üç ayda bir بريكهن kabz edüb.

92 VGM: مامله

93 VGM: hâricî şehirlere.

94 VGM: verilmeyüb.

95 VGM: isti'bâr.

96 VGM: şer'île.

İştîp'te Abdülkerim Efendi Vakfı

olunub Melik-i müte'âl⁹⁷ celle 'ani'l-eşbâh ve'l-emsâl⁹⁸ ihsânıyla rıbh ve gılâlden⁹⁹ ne hâsıl olursa¹⁰⁰ vakfın yeri mukâta'asiçün¹⁰¹ ta'yîn¹⁰² olunan ücret verilüb ta'mîr ve termîme¹⁰³ sarf olunub rakabe-i evkâf cümleden mukaddem ola. ve el-'iyâzü billahi ta'âlâ¹⁰⁴ rakabe lâzım olursa¹⁰⁵ mütevellî ve câbî vazîfeleri rakabe olunmaya. Bâkî olan mahsûlden mütevellîye yevmî üç akçe 'akâr tevliyeti için ve yirmi akçe dahi nukûd tevliyeti için tevliyetler birbirinden ayrılmayub cümle yirmi üç akçe¹⁰⁶ ile ola. Ve kâtibe dahi yevmî beş akçe ola ve iki câbîye¹⁰⁷ yevmî üçer akçe vazîfe verilüb berâber hıdmet edeler. Ve sâlifü'z-zikr hân dâhilinde olan mescidin imâmına cihet-i imâmet yevmî üç akçe verilüb ba'de salavatü'l-'asr mescid-i mezbûrda sûre-i 'Amme tilâvet edüb sevâbın vâkıfın rûhuna ve ebeveyni ve birâder-i şehîdi Abdülkadir Efendi'ye¹⁰⁸ ve hemşîresi Ayni Hatun rûhlarına¹⁰⁹ ihdâ edüb mahsûl-i vakfdan yevmî bir akçeye mutasarıf olub evkât-ı hamsede vâkıfa hayr du'â ede. Ve mescid-i mezbûrun mü'ezzinine dahi yevmî üç akçe vazîfe verile iki akçesi¹¹⁰ cihet-i te'zîn olub ve bir akçesi¹¹¹ mescid-i mezbûrun¹¹² şem' ve hasîrine¹¹³ sarf edüb a'kâb-ı salavâtta vâkıfa hayr du'â ede. Ve bunlardan¹¹⁴ bâkî kalan mahsûlden¹¹⁵ İştîb'de vâkıf-ı celîlü's-şân kemerini¹¹⁶ binâ buyurduğu çeşmelerin ve müceddeden¹¹⁷ ihdâs olunan çeşmelerin ve orta¹¹⁸ geçede¹¹⁹ olan köprünün ve Ofçapolis'de¹²⁰ Hamza Beylü ırmağındağı¹²¹ köprünün ve Sofu Hamza obasında olan çeşmenin meremmetlerine¹²² sarf olunub meremmet¹²³ lâzım oldukça müstevfî meremmet¹²⁴ oluna. Bâkî kalan cümle galle¹²⁵ ta'âmîyeye sarf olunub her gün on beş vukıyye et alınub pişe isneyn ve hamîs¹²⁶ gününde piriç bişüb gayri günlerde buğday ve mercimek ve bulgur tabh oluna. Mütevellî¹²⁷ ve ehl-i vukûf tahmînleri ile kifâyet mikdârı tabh oluna¹²⁸. Ve kifâyet mikdârı odun¹²⁹ mütevellî veyâhûd kâ'im-makâm ma'rifeti¹³⁰ ile alına. Ve ba'd-ı salavât-ı 'asr hân-ı sâlifü'l-beyânda salâ

97 VGM: Melikü'l-müte'âl.

98 VGM: 'izzü'l-eşbâh ve'l-imtisâl.

99 VGM: rıbh ve helâlden.

100 VGM: olur ise.

101 VGM: vâkıfın yeri ve mukâta'asiçün.

102 VGM: mu'ayyen.

103 VGM: termîmine.

104 VGM: el-'iyâzü billahi ta'âlâ.

105 VGM: olur ise.

106 L: yevmî üç akçe 'akâr tevliyeti için beş akçe dahi nukûd tevliyeti için tevliyetler birbirinden ayrılmayub cümle sekiz akçe

107 VGM: ola iki câbîye.

108 L: Abdülkâdir ve.

109 VGM: vâkıfın rûhuna ve birâder-i şehîd Abdülkadir Efendi'ye ve hemşîresi Ayni rûhlarına.

110 VGM: üç akçe verile ve iki akçesi.

111 L: olub bir akçesi.

112 L: mescidin.

113 VGM: şem' haslarına.

114 VGM: ede bunlardan.

115 VGM: mahsûlünden.

116 VGM: kemterini.

117 VGM: çeşmelerin müceddeden.

118 VGM: çeşmelerin orta.

119 L: geçidde.

120 VGM: Ofçabolu'da. Günümüzde Ovçe Pole.

121 VGM: ırmağından.

122 VGM: merâmetlerine.

123 VGM: merâmet.

124 VGM: merâmet.

125 VGM: galle cümle.

126 VGM: hamsîn.

127 VGM: ve mütevellî.

128 L: edeler.

129 VGM: olan.

130 L: mütevellî ma'rifeti.

olunub hânın her ocağında olanlar kendi kablalarıyla varub her ocağ içün vaz' olunan¹³¹ kefçe¹³² ile bir kefçe¹³³ aş verile ki dört âdeme kifâyet ede. Ve et 'ale's-seviye kısmet oluna. Ve her ocağında¹³⁴ ikişer bazar etmeği¹³⁵ verile. Müsâfir olmayub veyâ ziyâde aş kalursa İştib'de dulca hâtunlarına ve yetim ve yetimlerine¹³⁶ verile. Ta'âmda ve gayride hıyânet etmeyeler ederlerse¹³⁷ huzûr-ı Rabbü'l-'izzetde kıyâmet gününde cezâsın göreler. Ve Kratova kazâsında Orizar¹³⁸ nâm karyede olan çeltik hâsılı pirinç ta'âma sarf oluna. Kifâyet etmez ise vakti ile bâzârdan mütevellî veyâhûd kâ'im-makâm eliyle alına¹³⁹ ve tabbâha yevmî iki akçe ve müsâfirine tevzî' olunan ta'âmdan bir pâre yahni ve bir kefçe¹⁴⁰ aş verile. Ve bir aş şâkirdine yevmî¹⁴¹ bir akçe verilüb aş kazanını¹⁴² yuyub tabbâha mu'âvenet eyleye¹⁴³. Ve üstâdıyla matbahı ma'an açub¹⁴⁴ kapaya. Ve mü'ezzine bir aş verile taksîm-i ta'âmda hâzır olub nezâret ede. Ve zevâyid hâsıl olursa¹⁴⁵ bir âhere verilmeyüb asl-ı mâla zamm oluna. Ve ba'dehu¹⁴⁶ 'akâr düşüb semeni ile hâsıl olan ribh mikdârı ücreti hâsıl olursa¹⁴⁷ nukûd-ı mezbure ile ol makûle 'akârlar alınub tebdîl oluna. Nukûd yirmi beş yüke yetişdikde cum'a¹⁴⁸ geceleri pilav pişürülüb üslûb-ı sâbık¹⁴⁹ üzere tevzî' ve taksîm oluna. Ve et bulunmadıkda kifâyet mikdârı bi-gayr-i isrâf yağ alınub mütevellî ma'rifeti ile sarf oluna. Tabbâh ve şâkirdi¹⁵⁰ 'utekâ ve 'utekâ evlâdından¹⁵¹ ehl-i keyf olmayub sâlih olanlar ola¹⁵². Ve illâ İştib ahâlîsinden şürût-ı mezkûre¹⁵³ üzere ola. Ve tevliyet mâdâmki hayydir Ömer Dede ibn Mustafa ve ba'dehu¹⁵⁴ vâkıfın şeyh olduğu Kostantiniye'de Kadırga Limanı kurbunda Sokollu Mehmed Paşa Tekyesi'nde her kim şeyh olur ise tevliyet-i mezbura mutasarrıf olub taraflarından be-her sene kâ'im-makâm-ı mütevellî nasb oluna nasb eylediği kâ'im-makâmı tarîkinden ve tarîk-i Halvetiye'den sulehâdan ta'bîr-i tesliye kâdir bir zât nasb oluna sene-be-sene kazâda hâkim huzûrunda ehl-i mürtezika içinde muhâsebesin görüb şeyh-i mezbûra muhâsebe defterin irsâl eyleye ve vâkıfın¹⁵⁵ 'utekâ ve evlâd-ı 'utekâsından¹⁵⁶ kitâbet ve cibâyet hizmetlerin eder bulunursa¹⁵⁷ kitâbet ve cibâyet ânlara tevcîh oluna. Ânlardan sonra vâkıfın tarîkinden mütevellî olanların yediyle tarîk-i sûfiyyeden bir zât nasb oluna ve sâ'irlerden olunmaya ve¹⁵⁸ ehl-i keyf

131 L: olan.

132 VGM: kebcəsi.

133 VGM: kebcə.

134 L: ocağa.

135 VGM: ekmeği.

136 VGM: hâtunlarına ve yetimlerine.

137 VGM: ederler ise.

138 VGM: Ozar.

139 L: bâzârdan alına.

140 VGM: yahni ve kebcə.

141 L: ve yevmî.

142 VGM: kazanını.

143 VGM: edeler.

144 VGM: üstâdıyla ma'an açub.

145 VGM: olur ise.

146 L: ba'zı.

147 VGM: olur ise.

148 L: her cum'a.

149 L: pişürülüb ve üslûb-ı sâbık.

150 VGM: tabbâh şâkirdi.

151 VGM: evlâd-ı 'utekâdan.

152 VGM: olanlardan.

153 L: şart-ı mezkûr.

154 L: Mustafa ba'dehu.

155 L: vâkıfın 'utekâsının meccid ve müstakîm olub aslah olana ola. Ba'dehüm vâkıfın tarîkati erbabından aslah ve ekbes olanlara ola.

156 L: vâkıfın evlâd-ı 'utekâsından.

157 VGM: bulunur ise.

158 L: vâkıfın ahâlî-i tarîkatinden olanlara ânlardan dahi bulunmaz ise sâ'irden ehl-i keyf.

İştib'te Abdülkerim Efendi Vakfı

olmayanlara ola¹⁵⁹ istikâmet ve diyânet şartıyla ve Üsküb'de ve İştib'de ve âher diyârda¹⁶⁰ vâkıfın tarîkati erbâbından olanlar hasbî nâzırlar¹⁶¹ olub şürût-ı vâkıfı¹⁶² kemâkân icrâ edüb mukâbelesinde ümîddir ki seyyidü'r-resl habîbullah 'aleyhi's'-salavat ve's-selâm şefâ'atine¹⁶³ mazhar olalar¹⁶⁴ ve vakfın tebdîl ve tağyîri merreten ba'de uhrâ¹⁶⁵ ve kerreten eser-i uhrâ vâkıf-ı mûmâ ileyh efâzallâhu sicâle't-tâfiri 'aleyh hazretlerinin elinde olub taklîl ve teksîr ve tebdîl ve tağyîrde¹⁶⁶ re'y-i şerîfleri nice ise eyle edüb işbu kitâb-ı vakfın kenârında¹⁶⁷ hatlarıyla ve hatemleriyle işâret edeler. Ve zeyl-i kitâb-ı vakfda esâmîsi¹⁶⁸ mastûr olan kütübü¹⁶⁹ dahi mülklerinden¹⁷⁰ ihrâc edüb teslîm ile'l-mütevellî edüb şart eylediler ki vâkıfın¹⁷¹ kendi hattıyla olan tefsîr-i Kadî'nin mikleb¹⁷² tarafında olan cildi bir rahleye mihlanub Kostantiniye'de merhûm ve mağfûrûn leh cennetmekân-ı huld-âşiyân Sultân Gâzî Ebu'l-fütûh ve'l-megâzî Sultan Süleyman Han¹⁷³ 'aleyhi'-rahme ve'r-rızvân hazretlerinin câmi'-i şerîfnde zâyî' olmayıcak yerde hıfz olunub tâlibîn müntefî' olalar. Kütübün mâ'adâsı mahmiyye-i mezbûrede sâbıkan sadr-ı a'zam olan Cerrâh Mehmed Paşa vefekahullâhu ta'âlâ li-mâ yurîd ve yeşâ¹⁷⁴ hazretlerinin câmi'-i şerîfnde vakf buyurdıkları kütüb ile hıfz olunub¹⁷⁵ ânlar isti'mâl olunduğu gibi tâlibîn isti'mâl edeler. Ve zeyl-i kitâbda esâmî hatt-ı şerîfleri ile mukayyed ola. Ve ba'dehu kitâb-ı vakfa¹⁷⁶ iştirâ edecekleri kitâblar dahi aldıklarından sonra¹⁷⁷ vasiyyet buyurdular ki kütüb-i mevkûfeye ilhâk oluna. Ve her sene¹⁷⁸ evkâf-ı sâlifü'l-beyânın¹⁷⁹ muhâsebesi mürtezika veyâ vekîlleri huzûrlarında¹⁸⁰ görölüb muhâsebe-i sahîha ile muhâsebe olunub¹⁸¹ ihmâl olunmaya deyu¹⁸² şart edüb¹⁸³ ve mütevellî nasb buyurdıkları fahrû's-sulehâ Ömer Dede ibn Mustafa mahzarında sâbıkan mukarrer ve muharrer olan üzere 'alâ vechi't-tafsîl usûl-i evkâfa ve şürûtuna ve cümleten evkâfı mütevellîye teslîm edüb ve mütevellî dahi üç ay mütevellîler evkâfı tasarruf etdikleri gibi tasarruf etdüğüne vâkıf-ı mûmâ ileyh ıkrâr ve i'tirâf edüb şifâhen mütevellî Ömer Dede¹⁸⁴ dahi cümlesinde vâkıfı tasdik edüb fâriğen tesellüm¹⁸⁵ ve kabz edüb üç ay vakfı tasarruf edüb¹⁸⁶ ol müddet cihet-i tevliyeti istîfâ etdüğüne i'tirâf edüb vakf tamâm ve mâl tesbîl-i encâm bulduktan sonra vâkıf-ı mûmâ ileyh cânib-i vifâkdan semt-i şikâka teveccüh edüb evkâf-ı mezbûreden rücû' edüb vakfiye-i nukûd e'imme-i selâse yanlarında bâtlı olub zımında olan şürût dahi bâtlı olmağla mütevellîden tevliyet-i nukûd-

159 VGM: ehl-i keyf dahi.

160 VGM: Üsküb'de ve İştib'de.

161 VGM: nâzır.

162 VGM: vâkıfa.

163 VGM: ümîddir ki şefâ'at-i seyyidü'r-reslin habîbullah 'aleyhi's'-salavat ve's-selâma.

164 VGM: ola.

165 VGM: merreten uhrâ.

166 VGM: tağyîr ve tebdîlde.

167 VGM: kenârına.

168 VGM: esâmisi.

169 VGM: kütüb.

170 VGM: mekânlarından

171 VGM: ile'l-mütevellî ederlerkim vâkıfın.

172 VGM: matlabı.

173 VGM: Sultan Süleyman.

174 VGM: vefkihi Allahu mâ-berîd mâ-yeşâ.

175 L: oluna.

176 VGM: kitâbü'l-vakf.

177 VGM: dahi olduktan sonra.

178 VGM: oluna be-her sene.

179 VGM: evkâf-ı sâlifü'l-beyân.

180 VGM: huzûrunda.

181 VGM: oluna.

182 VGM: dahi.

183 VGM: eyledi.

184 VGM: şifâhen Ömer Dede mütevellî.

185 VGM: teslîm.

186 VGM: olunub.

mezbûre mukâbelesinde ta'yîn etdüğü yevmî beş akçenin yevmî ikisi ecr-i mislden ziyâde olmağla üç ayda yevmî ikişer akçe ziyâdeyi mütevellî-i mesfûrdan¹⁸⁷ da'vâ ve taleb¹⁸⁸ edüb 'akârâtda imâm-ı hümâm-ı sultân-ı serîrû'l-ictihâd hüccetü'l-hakk 'ale'l-'ibâd imâm-ı a'zam Ebu Hanîfe-i Kûfî cûzâ bi'l-hayri ve kûfâ kavliyle vakf-ı sahîh etdiğiniz zâhib olan e'imme-i Hanefiyye kavliyle 'amel edüb¹⁸⁹ ve vakf yer üzerinde olan¹⁹⁰ evkâf cihet-i uhrâya vakf¹⁹¹ olmak ile e'imme-i Hanefiyye'den ba'zı tecvîz etmeyüb ânların kavliyle ve vakf-ı kütübde tecvîz etmeyen kavliyle 'amel edüb sâlifü'l-beyân 'akârâtı ve menkûlâtı ve kütübü mülküne istirdâd edüb zikr olanlardan mütevellî yedini def' edüb bana teslîm eylesün deyu da'vâ edüb mütevellî-i mesfûr dahi cevâb-ı savâb ve hitâb-ı müstetâba şürû' edüb bast-ı kelâm ve takrîr-i merâm edüb zikr olunan üç ayda alduğum beşer akçenin yevmî ikişer akçesi eğerçi ecr-i mislden zâyiddir lakin vakf-ı nukûd İmâm Züfer'den ensârî rivâyeti üzere sahîh ve zımnında olan şürût dahi sahîha olmağla ziyâde-i mezbûreyi reddetme imtinâ' edüb 'akârâtda e'imme-i Hanefiyye'den ba'de't-teslîm ile'l-mütevellî vakf-ı sahîh lâzım idüğüne zâhib olan e'imme-i Hanefiyye kavliyle 'amel edüb ve vakf yer üzerinde olub cihet-i uhrâya vakf ba'zı e'imme-i Hanefiyye yanında sahîh idüğü kütüb-i fıkhiyyede mastûrdur deyüb ve vakf-ı kütüb Nasir bin Yahya ve fakîh Ebu Cafer yanlarında câ'iz olub kütüb-i fetâvâ-yı Hanefiyye'den *Hülâsa* nâm kitâbda ve bihi ne'huz¹⁹² deyu mastûrdur deyüb vâkıfla tenâzu' ve tedâfu' edüb hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn-ı sultânî ile evkâf-ı mezbûrenin tescîline me'mûr olub mevkî-i kitâb-i müstetâb olan hâkime mürâfa'a olub hükm-i şer'î taleb etdiklerinde hâkim-i müşârün ileyh efreğallâhu ta'âlâ sicâle ni'amâihi 'aleyh sıhhat-i vakf-ı nukûd ve sıhhat-i şürûtda İmam Züfer kavliyle 'amel edüb tevliyetin¹⁹³ ecr-i mislinden zâyid olan mezkûr yevmî ikişer akçeyi zımnında¹⁹⁴ mütevellînin berâatine hükm edüb ve sâ'ir evkâfda dahi e'imme-i Hanefiyye'den tecvîz edenler kavilleriyle 'amel edüb başka başka her birinin vakfiyetinin sıhhatine ve lüzûmuna hükm etdikden sonra vâkıf-ı mûmâ ileyh i'âde-i hisâm ve bast-ı kelâm edüb vakf-ı nukûd¹⁹⁵ eğerçi imâm-ı ma'hûd yanında sahîh ve meşrû'dur lakin ol vech üzere değıldir ki rücû' kâbil olmaya. Zîrâ İmam Züfer yanında sıhhat lüzûmdan 'ârîdir binâen 'alâ zalik sâlifü'z-zikr olan meblağ-ı mülküne redd olunmak taleb ederin deyüb mütevellî-i mezbûr ile husûmet-i şer'iyye edüb sâlifü'z-zikr hâkime mürâfa'a olduklarında hâkim-i mesfûr dahi *izâ sahha'l-vakf lezime* diyen e'imme-i Hanefiyye kavliyle 'amel edüb vakf-ı nukûd-ı mezbûrenin lüzûmuna hükm edüb bu kitâb-ı 'anberîn-nikâb zımnında mastûr ve mezkûr meşrûhü'l-evsâf olan evkâf resm-i ma'lûm ve tarz-ı mersûm üzere vakf-ı sahîh ve lâzım olub min-ba'd naks ve nakzına mecâl muhâl ve ibtâl ve ihlâli mümteni'ü'l-ihimâl oldu. *Femen beddelehu ba'de mâ semî'ahu fe-innemâ ismuhu 'ale'l-lezîne yubed-dilûnehu innallâhe semî'un 'alîm*¹⁹⁶ ve men gayyerehu ev beddelehu siva'l-vâkıf ev şartan min şurûtihi ba'de mâ 'alimehu fe 'aleyhi la'netullâhi ve'l-melâ'iketi ve'n-nâsi ecma'în ve ecru li-vâkıfî'l-kerîm 'ale'l-meliki'l-berri'r-rahîm innehu yuczi'l-muhsenât ve'l-muhsinîn ve lâ yudî'u ecre'l-'âmilîn, hurrîre zâlike ve hurrîre fî evâili Recebi'l-mürecceb li-sene semâne ve elf mine'l-hicreti'n-Nebeviyye 'aleyhi efdali't-tahiyye.

187 VGM: mütevellî-i mezbûrdan.

188 VGM: da'vâ taleb.

189 L: bi'l-hayr kavliyle.

190 VGM: olub.

191 VGM nüshasının bu kelimedden sonraki kısmında büyük bir kısım atlanmıştır. VGM nüshası bu kelimedden sonra aşağıda "ba'zı e'imme-i Hanife" ifadesine dek atlanmıştır.

192 VGM: ve bihi mu'âdil.

193 L: mütevellînin.

194 VGM: zamânında, L: zamândan. Anlam olarak zımnında kelimesi daha uygun görünmektedir.

195 VGM nüshasında bu kelimedden sonra "lüzûmuna hükm edüb" kısmına kadar atlanmıştır.

196 Bakara Suresi 181. Ayet: "Onu işittikten sonra kim değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirene ait olur. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."

Şuhûdü'l-hâl

- A'lemü'l-'ulemâ'l-mütebahhirîn Zeyni Efendi
- Efdalü'l-fuzalâ Kemaleddin Efendi eş-şehîr Taşköprüzade
- Zübdetü'l-efdal rûkn-i erbâbü'l-hadîs Abdurrahman Efendi el-müderriş be-dârü'l-hadîs es-Süleymaniye
- Kıdvetü'l-müderrişîn Mahmud Efendi el-müderriş be-medrese-i Gevherhan Sultan
- Kıdvetü'n-nâsihîn Mehmed Çelebi el-vâ'iz be-câmi'-i Sultan Mehmed Han
- Ahmed Çelebi el-kâdî İbni El-hâc Ramazan
- Mehmed Çelebi el-kâdî İbni El-hâc Süleyman
- Abdi Çelebi el-kâdî İbni El-hâc Ali
- Abdullah Çelebi el-müderriş yevme'izn
- Kıyami el-kâdî en-nâ'ib yevme'izn
- Şeyh Süleyman Halife
- Şeyh Bâlî Halife
- El-hâc Abdülkerim ibni El-hâc Ahmed
- Muhammed ağa-i kala-i İştîb yevme'izn
- İsa Bey gulâm-ı şâhî
- ve gayrihüm mine'l-hâzırîn ve'l-'âlimîn

Waqfs of Tuzla / Memleḥateyn in the Zvornik (İzvornik) Sanjak According to the Tuzla Sicill from 1644-1646: An Overview*

Nihad Dostović**

Abstract

This paper provides a study of waqf records in the *Sicill* of the Memleḥateyn *kadı*/judge in the Sanjak of Zvornik. It is one among the rare preserved local archival sources on the 17th century Sanjak of Zvornik, a part of the Eyalet of Bosnia. This *Sicill* possess a bearing upon the history of the entire north-eastern part of today's Bosnia and Herzegovina, and it is the earliest preserved source of its kind for the region. In it are recorded various documents regarding waqfs, recorded in the time span 1053-56 *Hicri*/1643-46 AD. Today, a major part of the *Sicill* is preserved in the Gazi Husrev Bey Library in Sarajevo as part of Osman Asaf-ef. Sokolović's bequest. The present study of the waqf aims at providing a better understanding of the role that waqfs played as an institution in the Ottoman provincial hinterland areas. Via the waqf records, this study addresses, among other things, a bigger question – were some Ottoman hinterland areas stagnant as compared to the situation in the great centres in the Ottoman frontier (Buda, Temeschwar/Temeşvar, Belgrade, Sarajevo). Further, the study illuminates the role of cash waqfs and the waqf credits for economic, cultural, social and other activities, both in urban as well as in rural areas. Many published studies on the role of the waqf credit in the Ottoman Empire predominantly deal with the great urban centres. This study aims to contribute to the broader debate by focusing on the same phenomena in smaller urban centres and rural environments. The records from the *Sicill* testify as to the social importance to be gained through professional ties with waqfs. As a more general statement, one can conclude that waqfs were, metaphorically speaking, an invisible hand or a kind of a medium of both the Ottoman State and the Ottoman society through which people of different backgrounds could achieve their aims or provide material source for economic and social activities at various levels.

Keywords: waqf, cash waqf, Sanjak of Zvornik, Memleḥateyn/Tuzla, *Sicill of Tuzla*, interest rate, creditor, debtor.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1317895

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Haziran 2023 / June 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Kasım 2023 / November 2023

** Oriental Institute–University of Sarajevo; Zmaja od Bosne 8b, 71000, Sarajevo, BOSNIA and HERZEGOVINA;

e-mail: nihad.dostovic@ois.unsa.ba; nihad.dostovic@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7937-1944>

1644-1646 Yılı Tuzla Kazası Sicillerine Göre Zvornik (İzvornik) Sancağı Tuzla/ Memlehatayn Vakıfları: Genel Bir Bakış

Öz

Bu çalışma, İzvornik Sancağı Memlehatayn kadı sicillindeki vakıf kayıtlarının bir incelemesini sunmaktadır. Bu Sicil, Bosna Eyaleti'nin bir parçası olan Zvornik Sancağı'nın 17. yüzyıldan kalma korunmuş nadir yerel arşiv kaynaklarından biridir. Bölge için türünün korunmuş en eski kaynağı olan bu Sicil, bugünkü Bosna- Hersek'in tüm kuzeydoğu kesiminin tarihine ışık tutmaktadır. Sicilde 1053-56 Hicri/1643-46 dönemine ait vakıflarla ilgili çeşitli belge mevcuttur. Bugün sicilin büyük bir kısmı Osman Asaf Sokolović'in mirası olarak Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Vakıfla ilgili bu çalışma, vakıfların Osmanlı taşra iç bölgelerinde bir kurum olarak oynadığı rolün daha iyi anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, vakıf kayıtları aracılığıyla, diğer şeylerin yanı sıra daha önemli bir soruyu ele almaktadır: Osmanlı sınırındaki büyük merkezlerdeki (Buda, Temeşvar, Belgrad, Saraybosna) durumla karşılaştırıldığında bazı Osmanlı iç bölgeleri durgun muydu? Ayrıca çalışma, para vakıflarının ve vakıf kredilerinin hem kentsel hem de kırsal alanlardaki ekonomik, kültürel, sosyal ve diğer faaliyetlerdeki rolünü aydınlatmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf kredisinin rolü üzerine yayınlanmış birçok çalışma ağırlıklı olarak büyük şehir merkezlerini ele almaktadır. Bu çalışma, daha küçük kent merkezlerinde ve kırsal ortamlarda aynı olguya odaklanarak daha geniş bir tartışmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Sicildeki kayıtlar, vakıflarla mesleki ilişkiler yoluyla kazanılacak toplumsal önemi kanıtlamaktadır. Daha genel bir ifadeyle, vakıfların, mecazi anlamda, hem Osmanlı Devleti'nin hem de Osmanlı toplumunun görünmez bir eli veya farklı geçmişlere sahip insanların amaçlarına ulaşabilecekleri veya çeşitli düzeylerdeki ekonomik ve sosyal faaliyetler için maddi kaynak sağlayabilecekleri bir tür aracı olduğu sonucuna varılabilir.

Anahtar kelimeler: Vakıf, para vakfı, İzvornik Sancağı, Memlehatayn/Tuzla, Tuzla Sicili, faiz oranı, kredi veren/alacaklı, borçlu.

Introduction

The records of the Ottoman sharia court (*Sicill*)¹ of the Memleḥateyn judgeship/*kazâ*² in the Sanjak of Zvornik (İzvornik) in the Eyalet of Bosnia contain documents recorded in the time span roughly from 1053-1056 AH³/1644 to 1646 AD.⁴ Today it is preserved in the Gazi Husrev Bey Library in Sarajevo under the inventory number, A-3726/TO. The *Sicill* is incomplete. It is preserved in three different parts, hosted in two distinct institutions. The Gazi Husrev Bey Library houses two larger fragments of this *Sicill*. Two fragmentary parts are entered into the archival register under the aforementioned inventory number, A-3726/TO. Counted together, the two fragments preserved in the Gazi Husrev Bey Library consist of 69 folios, each folio having two pages. The third fragment of the *Sicill* is housed in the Archives of Tuzla Canton, in Tuzla, and contains 5 folios. The Tuzla fragment is registered under the inventory numbers, 4-7. The *Sicill* previously was owned by the famous Bosnian bibliophile Osman Asaf Sokolović (d. 1972) who donated it to the Gazi Husrev Bey Library, together with almost the whole collection of books and manuscripts he owned (Bejtić, 1972: 21). It seems that the fragments of the *Sicill* which are today housed in the Archives of Tuzla Canton were lent to that institution for temporary research use of the employees of the Archives by the previous owner, Sokolović. The vast majority of recorded documents in the *Sicill* were written in the Ottoman Turkish language, while the Arabic language was used for writing special prayers and salutations, that were used as written dividing signs indicating the changes of *Hicri* months. Furthermore, almost all marriage contracts, and the majority of debt and credit records were written in Arabic. Those two kinds of documents were usually recorded in an unchanged formulary Arabic, in which only personal names, amounts of money and names of places are different. The scripts in the *Sicill* varied as in many other Ottoman sharia court records; the majority of the entries, however, were written in different kinds of *talik*. The outlook of the *Sicill* is also typical for its kind. It is a “defter type” with dimensions roughly 30x10 cm. The entire *Sicill* came to us as pretty much scattered. There is no chronological consistency of the records as preserved now in bound form. Therefore, it is very hard to determine the exact dates of the whole *Sicill*. Further, there is no preserved scheme for ordering the records. For instance, after a sultanic *ferman* there might be a marriage contract followed by a *tapu* dispute, then a private letter, and so on. In some other Bosnian *sicills* from the Ottoman period one can see that the copies of sultanic orders and governor’s rescripts were written separately, followed by *kadi* documents, and marriage contracts and credit book-keeping. The *Sicill* of Tuzla is a different case, as explained earlier. However, this miscellany of various documents is of great importance not just for local history, but also at the regional level as well as for Ottoman history in general. It is important to emphasize that there are very few archival and other historical sources which originate from the region of Tuzla and Sanjak of Zvornik dating from the 17th century. Given this point of view only, the significance of the *Sicill* is immense, putting aside other important aspects of the source. The *Sicill* is the only preserved *sicill* from the 17th century covering Tuzla and the whole region of north-eastern Bosnia and the other territories of the former Sanjak of Zvornik. Furthermore, if we take into account the date of writing it is the fifth earliest in the row of preserved *sicills* from Ottoman Bosnia. The list starts with three *sicills* of

1 This *Sicill* is further referred to in the references under the abbreviation ST, for example (ST: f. 2a). While discussing in the main text the given source is termed as “*Sicill*”.

2 In this study I opt for writing technical terms, personal names, and toponyms in their modern Turkish usage, rather than giving translation into English or using full scholarly transcription of the Ottoman text. The full scholarly transcription is applied only when I quote passages from Ottoman sources.

3 In this paper I use AH as an acronym for the *Hicri* dates.

4 In my opinion the most proper dating of all three fragments of the *Sicill* would be for those years.

Waqfs of Tuzla / Memlehatayn in the Zvornik (İzvornik) Sanjak According to the Tuzla Sicill from 1644-1646: An Overview

Sarajevo from the 16th century, also preserved in the Gazi Husrev Bey Library, and one *sicill* from Mostar (burned during the bombing of the Oriental Institute in Sarajevo in 1992) from 1631-1633. Beside the group of *sicills* from Mostar which were preserved complete up to 1992 and *sicills* of Jajce (Ott. *Yayça*) from 1692-94 which is extant, the *Sicill of Tuzla* is one of rarely preserved *sicills* for the Eyalet of Bosnia dating from the 17th century. The *Sicill of Tuzla* was sporadically used in the earlier scholarly literature of Bosnia and Herzegovina and the broader region. Historians like Osman Asaf Sokolović, Hamdija Kreševljaković, Šaban Hodžić, Branislav Đurđev, and Adem Handžić used certain documents from the source.⁵ In order to understand the significance of the *Sicill* for the history of Tuzla and the broader region, but also for Ottoman studies in general, and above all to investigate its significance for studying the waqf institution, few key facts about Memlehatayn/Tuzla should be given first.

Judicial District (*kazâ*) of Memlehatayn

Tuzla, a city and its surroundings in modern Bosnia and Herzegovina, were recorded as *Memlehatayn*, in the majority of Ottoman archival documents. This name covered both Gornja (Upper) Tuzla and Donja (Lower) Tuzla, which in the Ottoman documents were recorded as *Memleha-i Bâlâ* and *Memleha-i Zîr* respectively. In some Ottoman archival sources, the town is also named as *Memleha-i Çöb*, in couple of places *Memleha-i Dirah*t (ST: f. 2a-2, f.18b-5, f.19a-1, f.21b-2, f.21b-3, f.63a-2; Handžić, 1975: 166, 232), or just *Memleha* (ST: 28b-1, 25a-1, 30b-1, 62b-1). The name Tuzla appears already in the 15th century, just after the Ottoman conquest. It usually referred to Lower Tuzla (Donja Tuzla/ *Memleha-i Zîr*). From the very first beginning to the last days of Ottoman rule the town with the whole surrounding region administratively belonged to the Sanjak of Zvornik. At the local administrative level there existed two separate *nâhiye*/districts with the previously mentioned names. Both settlements had the status of *kasaba*. In terms of legislative organization, *Memlehatayn* was one single *kazâ*/judicial district with the seat of the judge/*kadı*, including also other *nâhiyes* in the Sanjak of Zvornik. The *nâhiye*/districts that *Memlehatayn kazâ*/judicial district covered were: Gornja Tuzla (Ott. *Memleha-i Bâlâ* or *Tuzla-i Bâlâ*), Donja Tuzla (Ott. *Memleha-i Zîr* or *Tuzla-i Zîr*), Sapna (Ott. *İsapna*), Spreča (Ott. *İspreça*), Gostilj (Ott. *Gostîl*)⁶, Drametin⁷, Visori, Jasenica (Ott. *Yasenice*), and Smoluća (Ott. *İsmolik*). The neighbouring court districts/*kazâ* were Gračanica (Ott. *Grâdçaniçe*) and Bijeljina (Ott. *Beline*)⁸. Tuzla and its region were conquered by the Ottomans probably in 1463 or in the following years (Mevlana Mehmed Neşrî, 1957: 760-762). A Bosnian historian, the late Adem Handžić, found a note in the margins of one Ottoman archival document with an entry of a *timar* in value of 3632 *akçe* situated in the place named *Ağaç Tuzla*, dated April 24, 1474. This was the first mention of the name Tuzla in an official Ottoman record. According to Handžić, the name referred to a pre-Ottoman castle (Handžić, 1975: 37, 168). The name Tuzla was just the Ottoman translation for the Slavonic Soli. The latter was the medieval name for the entire region (Handžić, 1975: 15-26). The name Soli used to designate both the urban centre and an area around seems to have fallen out of official use during the 18th century (Kreševljaković, 1941: 40; Baum: 1957 7-37). According to Handžić, the name *Ağaç Tuzla* referred to Donja Tuzla (*Memleha-i Zîr*). The urban settlement became the seat of the *kadı* later in the 1570s. This place was the core out of which the larger urban area developed. In 1548 it had a fortification in the form of *palanka* (Handžić, 1975: 174-175). By the middle of the 16th century, Tuzla had six neighbourhoods/*mahalles*, while by the

5 Some of their works in which they utilized from the *Sicill* are listed in the bibliography.

6 In the *Sicill* written as غوستیل.

7 In some sources appears as Drameşin/Drameşin.

8 In some sources appears as Biline.

end of the 16th century there were 14 *mahalles* (Handžić, 1975: 49, 56-57). The *Sicill* also kept records which mention 14 *mahalles*. The *Sicill* further explains that a stop in urban development took place in the period, 1600-1630. This slowing down in the urban development of Tuzla might have happened due to various reasons. Nonetheless, the most probable reason for it is likely due to the fact that the developmental focus in the first half of 17th century was on the Eyalet of Buda. The Sanjak of Izvornik was Buda's backbone regarding various aspects, especially in terms of human resources, as many people from the area migrated to Eyalet of Buda (ST: f. 5a-1, f. 5b-1, f. 6b-1, f. 25a-1, 28b-1 etc.; Šabanović, 1960: 172-224; Handžić, 1970: 141-196; Handžić, 1975: 59). Thus, migration from the Tuzla/Memleḥateyn area to Ottoman Hungary can be counted as one of the main causes for the arrested development of its urban setting in the first half of 17th century. Regarding economic life, two interdependent branches that were intertwined in every sense existed in the area: the exploitation of salt, and the very important road that went towards the north, to the region of Slavonia and further to Buda. This road passed across the surrounding Majevisa mountain. Exploitation of salt, that gave the town its name, was an activity in the region from ancient times. It was known even to pre-Roman dwellers. This activity continued throughout the Middle Ages and seemed to be very profitable and significant for medieval rulers (Handžić, 1975: 15-26; Baum: 1957: 7-37). The Ottomans continued with it after their conquest of the region. The exploitation was expanded out of the centre of *Memleḥa-i Zîr*. Because of the war with Venice during 1540s, in the *nâhiye* of Visori new pits of salt water started to be excavated. This was to counter a grave situation, for Venice enjoyed a monopoly over the salt trade. The exploitation of these pits of salt water continued into the 17th century (Handžić, 1975: 226-227). Consequently, some activities regarding the pits were recorded in the *Sicill* (ST: f. 59b-1; Dostović, 2022: 184-200). Salt was a kind of economic primary engine moving the other branches of the economy at the local or regional level. The method of its production consisted of extracting the salt water from the pits, boiling of it, then pouring the boiled water over willow sticks on which, after drying, purified salt would remain. Handžić proposed that because of this method the town was named *Memleḥa-i Çôb* in some Ottoman sources (Handžić, 1975: 232). The whole process required a lot of timber, transport, people, food, and other forms of logistics. This represented a big chain in the economy. As for the road over the Majevisa mountain, in the Ottoman documents it was recorded that dwellers of the mountainous villages of that area were exempted from various taxes because they used to take care of a very significant passage/*derbent* (ST: f. 4a-1, f. 30b-2).

Waqfs of Memleḥateyn / Tuzla

The enormous significance of waqfs in the development of urban life, but also their significance for rural and economic life in the Ottoman State, has already been widely discussed in scholarship (Günay, Yediyıldız: 2012). The waqfs/endowments were the basis for developing various institutions in urban areas, but also for the functioning of different spheres of rural life. The institutions that emerged as part of waqfs were of an educational, cultural, and religious nature. Besides them, endowments also included institutions and objects of public interest like hospitals, fountains, bridges, aqueducts, soup kitchens etc. Emergence of cash waqfs played a tremendously significant role in the development of Ottoman urbanism, but also in the development of Ottoman society in general (İnalçık, 1969; Çizakça 1995; Günay, Yediyıldız: 2012). The Ottoman cash waqfs fulfilled the role of banks before emergence of banks in the Ottoman State. The capital that was borrowed from these waqfs was given to individuals and institutions as credit that would enable the functioning of economic, public, and private life at all

levels, be it in urban or rural areas of the Ottoman State. We think that discussions about cash waqfs and their operation among the Ottomans during the 16th century are very well-known phenomenon, therefore we are not going to repeat a narrative about it here. However, in the context of this study, it is necessary to briefly recapitulate some important conclusions regarding the socio-historical role of the waqf in Ottoman Bosnia proposed by Adem Handžić.⁹ Handžić viewed that one cannot study the development of Ottoman cities separately from the history and role of waqfs. As is well-known, the primary care of the Ottoman state was military and administrative, while care for cultural, educational, and social developments was left to private initiative, usually represented by waqfs (Handžić, 1976: 131). This is further supported by the fact that various places today in Bosnia and Herzegovina contain the word waqf in their names. There is no doubt that at a certain point they had big endowments which were crucial for their emergence and later existence as urban or semi-urban centres. Some of those places are Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Kulen Vakuf, Skender Vakuf, etc.

Waqfs of Tuzla in 1640s were not much different from waqfs in other places of the Eyalet of Bosnia at the time. They were the main source of capital for developing the local economy. It seems that unlike in the other parts of Rumelia, peasants and artisans in the whole Eyalet of Bosnia usually opted to borrow money from cash waqfs rather than from private persons (Sućeska, 1954: 343-378; Husić, 2011: 35-59; Buzov, 2005: 57; Dostović, 2014: 221-232). This situation is confirmed also in the Sicill that we use as a source for this study. While analysing the *Sicill*, one can conclude that the majority of borrowed money used for economic activities was from the waqf and not from private persons. Waqfs were thus the main creditors for entrepreneurs, craftsmen, peasants, and others in Tuzla and its surrounding region. Their participation in economic life would be unthinkable without cash waqfs. Peasants, craftsmen, small entrepreneurs, and owners of small shops constantly needed cash for their investment and for financing their travels to visit yearly fairs (*panāyir*) (Skarić, 1937: at various places). In the *Sicill* persons borrowing money from the waqf were of various legal statuses. The waqfs that borrowed money were distributed both in urban and rural areas, and as was previously stated, waqfs had multi-layered functions. Another interesting fact was that employment in a waqf seems to have been a source of prestige. We see how trustees of the waqf were appointed by private persons as their legal representatives (*vekīl*). Also, we see how some persons legally fought to be employed by the waqf, even if the salary was very low even by local standards. For the purpose of this study, I have divided the waqfs into two parts: waqfs that according to the Sicill were in (Donja) Tuzla and the waqfs in other parts of the Zvornik Sanjak.

1. Waqfs in the Urban Centre of Memleḥateyn

1.1. Waqf of Tur Ali Bey

The Waqf of Tur Ali Bey is the best known and most famous waqf in Tuzla and its surroundings during Ottoman rule. The most important quarter/*mahalle* of the *kasaba* Donja Tuzla developed around this waqf. The endower of the waqf was Tur Ali Bey, one of the *sanjakebys* of the Smederevo (*Semendire*) Sanjak. Tur Ali Bey was the son of a certain Eynehan and is mentioned for the first time as a participant in the Battle of Mohacs/*Mohaç Muharebesi* in 1526 (Peçevi, I, 1992:6). Not much is known about his life; all we know is that he died as a retired *sanjakebey* of Smederevo Sanjak. He endowed various possessions and valuable things in various sanjaks, including Srem (*Sirem*), Smederevo, Bosna, Hercegovina (Hersek) and Zvornik (Kreševljaković, 1941: 45-48, 54, Handžić, 1975: 183-184). However, the most sig-

⁹ On Handžić see: Dostović (2020: 531-533).

nificant ones seem to be those in Tuzla and its surroundings. Tur Ali Bey built a mosque with a school/ *mekteb* named after him in Donja Tuzla around which a namesake settlement was formed (Handžić, 1975: 183). That settlement had become one of the biggest and most important quarters in Tuzla, by the time our *Sicill* was recorded. The quarter of Tur Ali Bey/*Tur Ali Bey mahallesi* was the most mentioned quarter in the whole *Sicill*. However, here some clarification is needed. For without a firm proof with exact statistical numbers, it cannot be claimed that one quarter was the biggest one, with the largest population, especially knowing that there were other quarters in Donja Tuzla, which were also known to consist of a large area and population. Those quarters were *Câmi'-i 'Atîk*, *Cündî-zâde* and *Tuşne*. The reason why the quarter of Tur Ali Bey has the largest number of records in the *Sicill* of Tuzla should be sought in the fact that this quarter was populated with the literate high strata of society, composed of ulema, traders, urban craftsmen, and artisans. It is very well known that scholars, merchants, craftsmen, and artisans were literate; they knew the advantages of a written word, especially a document. Therefore, they were the most mentioned group in the Ottoman *sicills*, and not just in this one. Apart from the mosque, Tur Ali Bey in *kasaba* Donja Tuzla also endowed a public bath/hamam, *han*, aqueduct, thirty eight shops, one garden, and one quarter of salt water basin. On top of all of this, he also left cash worth 300.000 dirhams as a cash waqf to be lent to various craftsmen, merchants, artisans and others in the Sanjak of Zvornik. (Kreševljaković, 1941: 41). The waqf of Tur Ali Bey is mentioned only once and indirectly in the *Sicill*. The mention of the Tur Ali Bey waqf is found in the document about a sales transaction dated to the last third/*evahir* of the month Cemaziyelahir in 1054 AH/24.08.-02.09.1644 AD. In this document it was recorded that Mustafa, son of Ömer, had died, and that his minor children were Hasan and Fatma, whose tutor became their mother *İnsane*, daughter of *Zülfikar Ağa*. *İnsane* remarried to a certain Muhammed Bey who appeared at the court as her representative (*vekil*). Muhammed Bey in the name of the wife *İnsane* and her children sold the house which was in their possession (*mülk*) located in the quarter of Tur Ali Bey. The house was bought by a certain Ali, son of Osman, who was also an inhabitant of the same quarter. A property border, referred to as the garden of Tur Ali Bey's Waqf (... *Tur Ali Beg vakfı bağçesi* ...) is also mentioned in the document (ST: f. 46a-3). It is worthy of note that Tur Ali Bey's waqf is one of the rare waqfs of Tuzla and its wider area which survived well into the 20th century (Kreševljaković, 1941: 41-43, 50).

1.2. Waqf of Hacı Hasan

This waqf seems to have been established some time between 1548-1573. The basis of this waqf was the mosque that Hacı Hasan built and in whose vicinity a neighbourhood had developed. Hacı Hasan must have been somebody from the administrative class, or he might have been involved in the exploitation of salt, enjoying position of responsibility with a very high revenue. It is interesting that for the sake of his waqf he endowed 23 days of using the rights from the revenues of the salt pans of Tuzla (Handžić, 1975: 180-2). According to the record from the *Sicill* dated in the last decade/*evahir* of the month of *Şevval* 1054 AH/20-29.12.1644 AD, a person named Luka son of Yerko, a Christian from the suburbia/*varoş*¹⁰ of (Donja) Tuzla took as a debt from Hacı Hasan's waqf 3300 of *akçe*. In return for the cash, Luka pledged a house and a garden in the suburbia *varoş* of Tuzla. In the meantime, Luka passed away and the debt was not paid. The trustee (*mütevelli*) of Hacı Hasan's waqf, Ahmed Hatib Efendi

10 Suburbia, from Latin *suburbium* would be the best translation of Ottoman concept of *varoş*. *Varoş* is term borrowed from Hungarian language for settlement next to the walled urban area. *Varoş* did not have walls around itself. *Varoş* used to be settled usually by Christians (*zimmi*) and had some characteristics of merchant and artisan centre. Therefore, Ottoman term *varoş* must be understood in different sense as compared to its usage in modern Turkish, see: Klaić (1990: 1407).

Waqfs of Tuzla / Memlehatayn in the Zvornik (İzvornik) Sanjak According to the Tuzla Sicill from 1644-1646: An Overview

sold the house in order to settle the debt to the waqf. The house was bought by a certain Miho, also an inhabitant of the suburbia/*varoş* of Donja Tuzla for 3300 *akçe* (ST: f. 3b-5). In another record whose date is approximately 1055 AH /1645-46 AD it was written that a certain Christian Pavko, inhabitant of village Dovalid in the judicial district/*kazâ* of Memlehatayn, eleven years before the document was recorded, took a debt from Hacı Hasan's waqf in the amount of 3300 *akçe*. Pavko pledged a house, a vineyard, a garden and other real estate in his possession (*mülk*) in the Dovalid village. At the time when he had pledged this, what would be approximately in 1633-34 the trustee of Hacı Hasan's waqf was a person named Osman Beşe. In the meantime, Osman Beşe brought a lawsuit against Pavko and got him arrested, while the mentioned property pledged for the debt was sold (ST: f. 12b-1). The third record regarding Hacı Hasan's waqf is related to a debt of a person named Abdurrahman from the village of Osečan.¹¹ He owed 1020 *akçe* to Hacı Hasan's waqf, which he borrowed from Osman Beşe, the trustee of the waqf (ST: f. 33a-3). It is worthy of note that this waqf as well survived into 20th century (Kreševljaković, 1941: 50).

1.3. Waqf of Mehmed Ağa

The Waqf of Mehmed Ağa must have been established around the same time when the quarter with the same name was founded, approximately in the second half of the 16th century. It is supposed that Mehmed Ağa was one of the chiefs of the garrison stationed in the *palanka*¹² of Donja Tuzla (Handžić, 1975: 182). According to one document in the *Sicill*, a person named Nezir son of Havace took 1000 *akçe* as a debt from the waqf of Mehmed Ağa through the mediation of the trustee whose name was İslam Halife (ST: f. 6a-6). The next mention of this waqf was in the record concerning the case of an inhabitant of the village of Grnofçe,¹³ a person named Şaban. He died and İslam Halife, the trustee of the waqf asked to have some testimonies of witnesses who confirmed that the deceased Şaban owed 325 *akçe* to the waqf recorded in the *Sicill* (ST: f. 17b-4). In another document that was recorded in last third/*evahir* of the month Cemaziyelahir 1055 AH/13-22.08.1645 AD, it was written that an inhabitant of Buda¹⁴ named Tabak Kel Hasan had authorised İslam Halife, the trustee of Mehmed Ağa's Waqf, to sell the house which was in his full private property (*mülk*) in the community (*cema'at*) of Kösençe.¹⁵ The house was to be bought to be used as a part of the Waqf and its functioning facilities (ST: f. 30b-1).

1.4. Waqf of Arslan Ağa

It is difficult to find much information about Arslan Ağa, but the *Sicill* offers some interesting data about him. According to this data he was a high-ranking military officer (*çavuş*) who died around 1644 and left large property units behind. As the property was undivided, the heirs of Arslan Ağa filed lawsuits a number of times, involving even the *Divan* of Buda. The documents recorded in the *Sicill* show that Arslan Ağa was someone belonging to the higher strata of the local society in Memlehatayn. His son in the documents bears the title "Bey" (ST: f. 37b-1, f. 41a-1, f. 42a-2, f. 49b-1, f. 67a-1, f. 67b-3). Therefore, it is also to assume that Arslan Ağa already during his lifetime had endowed some larger property units, be it in cash, real estate, or in rights of collecting rent. Also, the *vali* of Buda, Deli Hüseyin Paşa, who later

11 Osječean(i) or Osičan(i), not identified, must be closer to today's Tuzla.

12 Smaller fortification made of wood and mud, see: Eyice (2001: 234-242).

13 Grnovci or Grnovica, was not possible to identify.

14 In various Ottoman sources Buda, Budin, Budun, see: Fekete (1986: 1284-1286).

15 Most probably same as quarter Gornje Brdo in Donja Tuzla, where a certain Osman Bey named Kösunçe built a mosque, later popularly known Kosundže, see Handžić, *Tuzla i njena okolina...*, pg. 188.

became a hero of the Cretan War,¹⁶ appointed and sent a special envoy (*mübâşir*) to investigate the case of Arslan Ağa's inheritance and to be at the disposal of the *kadı* of Memlehateyn (ST: f. 41a-1, f. 67a-1). Regarding the waqf, it is recorded in one fragmentary entry of the *Sicill* that certain Yusuf from Tımişvar (Temeschwar), who previously lived in Donja Tuzla (Memleha-i Zîr), had some debt to the Arslan Ağa's waqf. Though not clear from record, it seems that his debt was 5000 *akçe* and that he appointed a person named Oruç to negotiate sale of his house and settling the debt with the waqf (ST: f. 8a-3). In another record Marko son of Yuray from the nearby village of Dolna Lipniča¹⁷ borrowed 1200 *akçe*. The debt Marko borrowed was negotiated with the acting trustee of the waqf, Sinan Efendi (ST: f. 11a-3). Apart from the record of the cash transaction involving the waqf we know that Arslan Ağa had built a mosque which today is also known as the Vikaljska mosque (Handžić, 1975: 157). Around the mosque a quarter had also developed.

1.5 İsmail Efendi's Waqf

This waqf was situated in the quarter of Busina. On the 1st of Muharrem 1055 AH/February 27th 1645AD four records about borrowing cash from the waqf were written down into the *Sicill*. According to the record, Sinan Beşe from the village of Yaseņiçe¹⁸ borrowed 4500 *akçe*, with a total interest rate of 675 *akçe*. It is interesting that the guarantor (*kefil*) for Sinan Beşe was a certain non-Muslim (*zimmî*) whose name was Frâno (*Kefîl Frâno nâm zimmî...*). Also, Avram son of Güriçe¹⁹ from the village of Graboviçe²⁰ borrowed 200 *akçe* with an interest rate was 30 *akçe*. A blacksmith named Luka, from village of Dumna²¹ borrowed 800 *akçe*, with an interest rate of 120 *akçe*. Mehmed Efendi, son of Yusuf from *kasaba* of Brčko, imam of Ali Beşe mosque, borrowed 14000 *akçe*, while an interest rate was 1400 *akçe* (ST: f. 15a-1, f. 15a-2, f. 15a-3, f. 15a-4).

1.6. Vaiz Mehmed Efendi's Waqf

An interesting fact about the waqf of Vaiz Mehmed Efendi is that it was established at the time when the *Sidjill* was recorded. Therefore, this was not an old, rooted institution. In the years 1054-1055 AH/1644-1646 AD, it was recorded in the *Sicill* that Vaiz Mehmed Efendi had endowed 80 000 *akçe*. Together with the record about endowing the mentioned amount of the money in the *Sicill*, there is also another record about a formal contestation of the waqf and a final confirmation by the judge (ST: f. 25a-1, f. 25a-2). This was standard procedure in the Hanafi school of jurisprudence for the establishment of a waqf.

1.7. Waqf of Musa Pasha, Vizier of Buda

Musa Pasha, who was originally from the Eyalet of Bosnia, and held the position of Vizier of Buda three times, endowed money for a fountain in Donja Tuzla. The waqf in Tuzla was founded at the same time when Musa Pasha endowed money to build a mosque and establish its waqf in the wider vicinity of Tuzla, which because of this, was named Nova (New) Kasaba²² (Bejtić, 1960: 225-249; *Vakuf-nama Musa-paše*: 347-362). This place also was in the Sanjak of Zvornik. The *Sicill* contains a very interesting small *defter* of revenues and expenses of this waqf covering the *Hicri* years of 1054-1055/1644-1646

16 On him see: İlgürel (1999: 4-5).

17 Donja Lipinica, village next to the northern outskirts of today's Tuzla.

18 Jasenica is widespread toponym in South Slavic geography. This one must be Jasenica situated approximately 26 km north of today's Tuzla, and part of today's municipality of Srebrenik.

19 Transcription for Ottoman writing of the personal name Đurica.

20 Grabovica, village north-east of Tuzla.

21 It was not possible to identify this locality today.

22 Today village Nova Kasaba, part of Milići municipality, 78 kilometres south-east of Tuzla.

Waqfs of Tuzla / Memlehateyn in the Zvornik (İzvornik) Sanjak According to the Tuzla Sicill from 1644-1646: An Overview

AD (ST: 59b-2). The capital of the waqf fluctuated between 45,000 to 49,072 *akçe*, while revenues generated from interest rates were between 5,400 and 5,800 *akçe*. Yearly expenditures of the waqf were 4,261 *akçe*, and pure profit of this waqf was 1000 *akçe*. The record about the fountain waqf in Tuzla is also found in the foundation charter (*vakfiye*) for Musa Paşa's waqf in Nova Kasaba. According to the final sentences of the foundation charter (*vakfiye*) for the waqf in Nova Kasaba, Musa Pasha left 500 of proper *riyâl guruş* as a bequest with purpose to renovate and repair the fountain in Donja Tuzla (Memleha-i Zîr). The money is to be lent with knowledge of the sharia court in order to increase its amount (*Vakuf-nama Musa-paşe*: 362). He also appointed a trustee and supervisor for the construction (*meremmetçi*) of the fountain waqf in Donja Tuzla. The supervisors of the waqf (*nazır*) in Tuzla was to be a trustee of the waqf in Nova Kasaba and an *ayan* of Tuzla. The *ayan* of Tuzla had to inspect the accounts of the waqf every year. He was also to do his best to increase the capital of the waqf, but also to take care of any damages on the foundation (Bejtić, 1960: 230). It is not possible to determine what happened to the fountain in Tuzla, but the waqf of Musa Pasha in Nova Kasaba still existed in the first half of 19thth century (Bejtić, 1960: 234).²³

1.8. Waqf of Haccı Kurd

The Waqf of Haccı Kurd was mentioned in one record regarding an inheritance dispute between some Christians from suburbia (*varoş*) of Donja Tuzla. The dispute was about borrowed money from the waqf. In today's terms, it is similar to a mortgage loan. The loan was disputed by one of the heirs involved in the dispute regarding the division of the inherited property. According to the record, Manda and Ivan, children of the deceased Antun, had divided the inheritance in a such way that Ivan got two parts and Manda got one part. This division was accepted by Manda. Later, after the division was carried out, Manda disputed the agreement and proclaimed that she wanted the whole garden for herself. However, the trustee of the waqf brought to the court two Muslim witnesses who confirmed that Ivan, brother of Manda, had pledged as mortgage to the waqf of Haccı Kurd a hayloft, barn and two parts of the garden that belonged to him (ST: f. 49b-2).

1.9. Waqf of Meleksima Daughter of Abdullah

The Waqf of Meleksima daughter of Abdullah is one of the waqfs that were founded by women in Donja Tuzla. (ST: f. 21a-3). A grocer named Derviş, son of Arslan, representing Osman Halife, son of Haccı Memişâh, paid 1500 *akçe* of Osman's debt to the waqf of Meleksima. He paid it directly from hand to hand to a certain Hasan Efendi for whom in the record was written that he was a *naib*. It is not clear if he was an assistant substitute of the judge or some other kind of lieutenant in the local administration. However, Hasan Efendi also was the trustee of the Meleksima waqf. Another interesting fact about this waqf is that Meleksima, judging from her patronymic (*bint Abdüllah*), was likely the daughter of a convert to Islam.

1.10. Waqf of Zeyni Kadın

This Waqf of Zeyni Kadın is mentioned in two records of the *Sicill* regarding the pledging of private properties (ST: f. T4a-2, f. T4a-3).²⁴ Matko son of Andri from suburbia (*varoş*) of Donja Tuzla (Memleha-i Zîr) had disappeared. His wife Kata came to the court and disputed that the house in which she was living

²³ The mosque survived until 1992 when it was destroyed by the Serb forces. It was again renovated in 2010.

²⁴ In order to differentiate parts of *Sicill* preserved in the Archive of Tuzla Canton I have added "T" for numbers of folios from this document.

had been pledged to the waqf of Zeyni Kadın for 2500 *akçe*. The trustee of the waqf had invited witnesses to the court to settle the payment of the debt. The witnesses claimed that seven years before Kata's dispute the house was pledged to a certain Mümin who was trustee of the waqf at the time.

1.11. Other Waqfs in Donja Tuzla

In the *Sicill* there are records which shortly mention some waqfs, but we do not have other information about them. The waqf of Mehmed Halife is mentioned in one record regarding guarantees of one transaction (ST: f. 4b-3). The waqf of Haccı Alişah is also mentioned in one record shortly. According to this document Şaban son of Yusuf borrowed from İslam Halife, the trustee of the waqf, 850 *akçe* (ST: f. 14a-4). Haccı Cafer's waqf is mentioned only once in a short record. The supervisor (*nâzır*) of this waqf appointed for his own absolute attorney (*vekil-i mutlak*) a certain person named Bekr Efendi whose duty was to collect debts in the judicial district (*kazâ*) of Memlehatayn (ST: f. 23a-3). The waqf of Kasım Beşe was also mentioned shortly according to which Gruiče,²⁵ son of Petre from Breška²⁶ village, owed 500 *akçe*. The trustee of the waqf was a certain Yusuf Halife (ST: f. 33a-5). In one fragmentary record there was recorded a case about the waqf of Oruç Munitacı. According to this document, contrary to all records regarding borrowing money, a certain Christian named Petre, son of İstevan from Destin Dol village, lent 2000 *akçe* to Ali, trustee of the waqf (ST: f. 42b-3). The waqf of Fatma was mentioned shortly in one record where it was written that a certain Ömer, son of Yahya, owed 100 *akçe*. The money was given to him from the trustee of the waqf, Derviş Halife (ST: f.44b-4).

2. Waqfs in other places of the Memlehatayn Judgeship/Kazâ of the Sanjak of Zvornik

Apart from waqfs that we directly can locate in the centre of Memlehatayn/Tuzla, the *Sicill* mentions waqfs in other places of the Memlehatayn legal district and Sanjak of Zvornik. Some of those waqfs were of great importance and their existence lasted for many years. For instance, the waqf of Bahşibey seems to be huge agrarian waqf, after which the village of Başıgovci²⁷ was named.

2.1. Waqf of Bahşi Bey

Bahşi Bey was the *sanjakkbey* of the Zvornik Sanjak some time prior to 1533, as evidenced by the fact that he died while holding the position of *sanjakkbey* of Hersek (Hercegovina) in March of that year. He left agrarian waqfs for the maintenance of various foundations. First of all for the dervish lodge (*tekke*) he had previously built in the castle of Zvornik (Popović, 1966-67/1970: 96). According to a record dated to the first decade/*evail* of the month of Rebiülahir 1054 AH/07-15.06.1644 AD, the trustee of the waqf in the judicial district of Memlehatayn, Ali Çavuş son of Hüdaverdi, brought a case against Rıdvan Bey, son of Abdullah, who got a hold of various plots of the waqf land under title deed (*tapu*), for not paying to the waqf its tax revenue, namely *filori* and tithe (*öşür*). According to the document, Rıdvan disputed all the charges against himself stated by Ali Çavuş. Another record regarding this waqf was preserved in the *berat* dated to the last decade (*evahir*) of the month of Cemaziyelahir 1054 AH/24 August – 02 September 1644 AD. According to the *berat*, the *sanjakkbey* of Zvornik intervened at the *Divan* of Buda to remove a person named Ali from the office of trustee of the waqf and to give it to Ömer for whom it was said that he was pious and had built as his own endowment a small bridge in place Kosova,²⁸ near

25 Ottoman version of Slavic name Gruica.

26 Breške, village north of Tuzla.

27 Today a place situated 22 km south of Tuzla, a part of Živinice municipality, in the *Sicill* it was mentioned as *Bahşibey karyesi*. (ST, f. 24a-1).

28 It was not possible to identify this locality.

Waqfs of Tuzla / Memlehateyn in the Zvornik (İzvornik) Sanjak According to the Tuzla Sicill from 1644-1646: An Overview

Zvornik (ST: f. 60b-2). But, in a *ferman* dated to the second decade of the month of Safer 1055 AH/ 07-15 April 1645 AD, Ali, the trustee of the Bahşi Bey waqf, complained to the *Divan* in Istanbul that some persons managed illegally to get a *berat* at the *Divan* of Buda. After all of this, the *Divan* in Istanbul ordered to the judge (*kadı*) of Memlehateyn to do everything he could in order to return Ali to the position that belonged to him in accordance with the law and will of the sultan (ST: f. 29b-1). The salary for the position of the waqf trustee was two *akçe* daily.

2.2. Waqf of Nasuh, Son of Şeyhi

This Waqf of Nasuh, son of Şeyhi was located in the village Banovik.²⁹ According to a record, an inhabitant of village Teršteniče³⁰, in the district (*nâhiye*) of Drametin endowed 600 *akçe* for Hacı İbrahim's mosque in Banovik village. Further, Osman son of Muhammed, from the same village borrowed 600 *akçe* with an interest rate of 60 *akçe* (ST: f. 39b-4, f. 39b-5).

2.3. Waqf of Rıdvan, Son of Hurem

Rıdvan son of Hurem from the village of Rahik³¹ in the district of Memlehateyn endowed 3000 *akçe* with the wish of reciting the Qur'anic chapter *Ihlas* for the sake of his departed soul, after his death. This was a kind of family waqf (*evlâdiyyet*). The recitations were to be performed by his two daughters, and this task was to be passed later through generations in the family. The trustee of the waqf was his son-in-law. According to the record the money was endowed in the second decade/*evasıt* of the month of Rebiulevvel 1054 AH/18-28th May of 1644 AD (ST: f. 42b-1).

2.4. Waqf of HIRAMAN, Daughter of Ahmed KETHÜDA

Hiraman Hatun, daughter of a certain Ahmed Kethüda, an inhabitant of the village Çer,³² endowed during Hicri year 1051/12.05-09.06.1641AD a silver belt which was a part of her jewellery. The belt was to be sold, and the capital gained from the sale to be given as credit for profit through interest. The waqf was to be administered by Mustafa Çavuş, and all stipulations stated in the charter of the waqf to be fulfilled by his son Mehmed Halifa. Later, Mustafa Çavuş at the court confirmed that the administration of the waqf should be transferred to his own son Mehmed (ST: f. 62a-2).

Conclusion

By the beginning of the 17th century, capital of cash waqfs in the Sanjak of Bosnia, which was the wealthiest sanjak of the Eyalet of Bosnia, was 6.685.353 *akçe* (Buzov, 2005: 257). This was triple the amount of four decades earlier (Sućeska, 1954: 343-378; Husić 2012: 37). For the Sanjak of Zvornik we still do not have a clear estimate regarding cash waqfs. But we can suppose that in general capital circulating in this sanjak was not larger than the one in Sanjak of Bosnia since urban centres were smaller. We can even assume that the Sanjak of Zvornik having been a backbone and main source of the fresh Muslim population for the Eyalet of Buda had gone through some stagnation around the middle of the 17th century. This stagnation or slowing down in development was clearly visible in the development of Donja Tuzla, where number of fourteen urban settlements (*mahalle*) remained the same since 1570s (Handžić, 1975: 179-188). Another example of a slowing down in development is Bahşi Bey's waqf, where the

29 Today Banovići Selo, some 37 km south-west of Tuzla, today part of Banovići municipality.

30 Treštenica, some 36 km south-west of Tuzla, today part of Banovići municipality.

31 Rahić, 51 km north of Tuzla, today part of Brčko District and municipality.

32 Çer is widespread toponym on South Slavic geography. It was not possible to identify the exact location, but there is small possibility that it is Cerik, today at the western outskirts of the town of Tuzla.

trustee's salary was two *akçe* still in 1640's. The salary seems to be unchanged for decades and must be rather symbolic. Hence being employed in a waqf, like the one of Bahşi Bey, must have been a question of prestige at the local level.

Though the amount of cash or salaries that waqfs were providing as recorded in the *Sicill* might appear low, their significance for the local economy was immense. Especially if we add to this the fact that according to the *Sicill*, this was an area void of private persons who were professional creditors. It should not be forgotten that lending from private persons for peasants was the worst option. Most private creditors were perceived as usurers whose aim was to enslave debtors. Those usurers always had an intention to bind any loan to a mortgage, where in further process ordinary peasants would become tenants on their own land by selling the title deed (*tapu*) to annul their debts in cash. However, the main aim of a waqf was self-sustainment and continuity. Therefore interest-rates and other conditions offered by waqfs must have been more suitable for peasants and craftsmen. Furthermore, from various documents from Bosnia during 17th-19th centuries we observe how waqfs were uninterested in acquiring title deeds of arable lands from ordinary people. Thus, we can say that the significance of waqfs in the rural economy of the Sanjak of Zvornik seems to be far more important than what was previously believed. Participation of small entrepreneurs in economic life would be unthinkable without cash waqfs. Owners of small shops constantly needed cash to finance small investments and participation in local fairs (*panāyir*) (Skarić, 1937: various places). Further, during the 17th century the Ottoman State constantly needed cash for expensive warfare, which was consequently reflected on all layers of society, especially the peasantry and craftsmen. Therefore, waqfs were the best source of borrowing money both in urban and rural areas. The fact that waqfs, especially the ones based on cash, had immense significance in the rural areas of the Sanjak of Zvornik contradicts earlier studies for some other Ottoman areas which claimed that cash waqfs were negligible or not at all present in the rural economy.

Waqfs as an institution, especially in the cases demonstrated via this *Sicill*, should not be perceived solely in terms of a cash credit base. As an institution, a waqf was not just a source of cash. Waqfs during the 17th century in Ottoman Bosnia seem to have been a medium, a mediator, an agent, and a part of the Ottoman State and Ottoman society available to all citizens. As we can see from examples from this *Sicill*, ordinary citizens could borrow money from a waqf, could invest surpluses they earned and ensure that the invested money was transferred to future generations. Furthermore, a waqf was an institution of prestige, where certain individuals persisted to be employed as its trustees, even if the salary was symbolic. The role of a waqf as an institution of prestige is also mirrored in cases where trustees of a waqf were appointed as a special personal deputy by someone who was far away from his own home in Memleḥateyn.

A couple of words should be said about those waqfs in later period. Except for the waqfs of Tur Ali Bey, Hacı Hasan and Musa Pasha, none of them survived into later periods as waqfs. Mosques of some waqfs survived as the only parts and exist even today. We can also say it is probable that some smaller ones were merged into the bigger ones. It is to hope that further research will show what happened with some of these institutions.

References

Primary sources:

Gazi Husrev Bey Library, *Acta Turcica* A-3726/TO.

Archive of Tuzla Canton, *Oriental collection I-IV*.

Mevlana Mehemed Neşrî (1957). *Kitâb-ı Cihân-Nüma*, yayınlayanlar Faik Reşit Unat [ve] Mehmed A. Köymen, TTK Basımevi, Ankara.

Al-Taḥāwī, Abu Jafar Aḥmad ibn Muḥammad (1972). *The function of documents in Islamic law: the chapters on sales from Ṭaḥāwī's Kitāb al-shurūḥ al-kabīr*. Ed. with introduction and notes J. Wakin, State University of New York Press, Albany.

Čelebi, Evlijā (1967). *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, translated, introduction and commentary by Hazim Šabanović, Sarajevo, Svjetlost.

Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine) [First Two Censuses of Sanjak od Zvornik (Dated to Years 1519 and 1533)], edited by Adem Handžić, Građa, Knjiga XXVII, Odjeljenje Društvenih Nauka Knjiga 22, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Sarajevo, 1986.

Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine [The Detailed Census of Sanjak of Bosnia from the year 1604], I/1, I/3, ed. Adem Handžić and others, Sarajevo, Orijentalni institut, 2000.

Vakuf-nama Musa-paše iz Nove Kasabe (edited and translated by Salih Trako), *Prilzi za orijentalnu filologiju (POF)* 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, pp. 347-362.

Secondary Sources

Baum, Milica, (1956). «Župa Soli» [District of Soli]. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, (I), 7-37.

Bejtić, Alija (1960). "Nova Kasaba u Jadru"[Nova Kasaba in Jadar]. *Godišnjak Društva Istoričara Bosne i Hercegovine*, (XI), 225-249.

Bejtić, Alija (1972). *Osman Asaf Sokolović i njegov prinos društvu i kulturi Bosne i Hercegovine* [Osman Asaf Sokolović and His Contribution to Society and Culture of Bosnia and Herzegovina], Bakije, Sarajevo.

Buzov, Snježana (2005). *The Lawgiver and His Lawmakers: The Role of Legal Discourse in the Change of Ottoman Imperial Culture*. Ph.D. thesis, Chicago University.

Buzov, Snježana (2011). "Značaj Bosne za razumijevanje osmanskog pravnog sustava i osmanske pravne prakse" [The Significance of Bosnia for the Understanding of the Ottoman Legal System and Ottoman Legal Practice], *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)*, (LX), 311-324.

The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839. Ed. by Suraiya N. Faroqi, Cambridge: New York; New York University Press, 2006.

Čar-Drnda Hatidža (2004). "Vakufski objekti u Bosanskom sandžaku (sedma decenija 16. st.). *POF*, (52-53/2002-03). Sarajevo. 267-294.

Çizakça, Murat (1995). "Cash Waqfs of Bursa 1555-1823". *Journal of Economic and Social History of*

Orient, (XXXVIII/3), 313-354.

Dostović, Nihad (2013). *İzvornik Sancağı, Tuzla Kazası Mahkeme Sicilleri 1630-1650 (İnceleme-Çeviriyazı-Dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Dostović, Nihad (2013). "Nove vijesti o Bahši-begovom vakufu u Zvorniku i istočnoj Bosni" [New Information about Bahši Bey Waqf (Endowment) in Zvornik and Eastern Bosnia]. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, (XXXIV). Sarajevo. 83-102.

Dostović, Nihad (2014). "O gotovinskim vakufskim kreditima u tuzlanskom sidžilu 1644-1646". *POF*, (63/2013). Sarajevo. 221-232.

Dostović Nihad (2015). "Janičari u svjetlu tuzlanskog sidžila 1644-1646. godine" [Janissaries in The Light of The Sidjill of Tuzla of 1644-1646]. *POF*, (64/2014). Sarajevo. 239-254.

Dostović, Nihad (2020). "Hanciç, Adem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, (v. EK-1). Ankara. 531-533.

Dostović, Nihad (2022). "Sudski spor iz 1644-46. Godine o navodno iskopanom blagu u Visorima" [Court Dispute From 1644 About the Allegedly Excavated Treasure in Visori]. *Zbornik radova sa naučnog skupa "Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15-19. Sotljeća*, [Proceedings of Fifth International Scientific Conference Culutural and Historical Currents in Bosnia 15-19th Centuries]. (IV). Univerzitet u Sarajevu – Orientalni institut, Sarajevo. 184-200.

Eyice, Semavi (2001). "Kale", *TDVİA*, (v. 24). İstanbul. 234-242.

Fekete, Lajos (1986). "Buda". *Encyclopedia of Islam (EI)²*, (v. 1). Leiden Brill. 1284-1286.

Günay, Hacı Mehmet ve Bahaeddin Yediyıldız (2012). "Vakıf". *TDVİA*, (v. 42). İstanbul. 475-486.

Handžić, Adem (1975). "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga države i vakufa)" [On the Formation of Some Urban Settlements in Bosnia in the 16th Century (the Role of the State and the Waqf)]. *POF*, (XXV), 133-169.

Handžić, Adem (1975). *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku* [Tuzla and its Surroundings in 16th Century]. Sarajevo, Svjetlost.

Handžić, Adem (1970). "Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku" [Zvornik in the Second Half of 15th Century and During the 16th Century]. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, (XVIII), 141-96.

Husić, Aladin (2011). "Novčani vakufi u Bosni u drugoj polovini XVI stoljeća" [Cash Waqfs in Bosnia in the Second Half of 16th Century]. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, (XXXII), 35-59.

İlgürel, Mücteba (1999). "Hüseyin Paşa, Deli". *TDVİA*, (v. 19). İstanbul. 4-5.

İnalçık, Halil (1969). "Capital Formation in the Ottoman Empire". *Journal of Economic History*, (XXIX/1), 97-140.

Klaić, Bratoljub (1990). *Rječnik stranih riječi* [Dictionary of Foreign Words]. Nakladni zavod Matice Hrvatske.

Kreševljaković, Hamdija (1941). *Tur Ali-begov vakuf u Tuzli* [Tur Ali Bey's Waqf in Tuzla]. Sarajevo, Islamska dionička štamparija,.

**Waqfs of Tuzla / Memlehatayn in the Zvornik (izvornik) Sanjak According to the Tuzla
Sicill from 1644-1646: An Overview**

Popović, Toma (1966). "Spisak hercegovačkih namesnika u XVI veku" [List of Governors of Herzeovina in 16th Century]. *POF*, (XVI-XVII), 93-99.

Skarić, Vladislav (1937). *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije* [Sarajevo and its Surroundings From Ancient Times to the Austro-Hungarian Occupation]. Sarajevo.

Sokolović, Osman Asaf, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća" [Credit Circimstances in Tešanj Three Centuries Ago], *Novi Behar*, VII/1933-34.

Sućeska, Avdo (1954). "Vakufski krediti u Sarajevu u svjetlu sidžila sarajevskog kadije iz godina 1564-1566. godine" [Waqf Credits in Sarajevo in the Light of the Sidjil of the Sarajevo Judge from 1564-1566]. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, (II), 343-78.

Šabanović Hazim (1952). "Dvije najstarije vakufname u Bosni" [Two Oldest Title Deeds in Bosnia]. *POF*, (II/1951), Sarajevo, pp. 5-38.

Mostar Benefactors: Babusaade Agha Ahmed Agha and his Endowment*

Adnan Kadrić**

Muamer Hodžić***

Abstract

This paper emphasizes the significance of waqfs in the development of Mostar. Thanks to that institution, Mostar has become one of the largest cultural and economic centers in Eyalet of Bosnia. Special attention was given to the waqf of Babussaade Agha, Ahmed Agha. His waqfiye, which is an integral part of this work, contains information about new buildings, money and other things endowed by the aforementioned Ahmed Agha. It also includes changes to some of his previous waqfiya's stipulations. His endowments in Istanbul and Mostar are mentioned in the waqfiye. Because little is known about his waqf in Mostar, this work aims to draw attention to the waqfiya's text. The content of Ahmed Agha's waqfiye demonstrates the importance of his waqf for cultural life in Mostar and his role in enlightening local imams and students.

Keywords: Bosnia, Mostar, waqf, Babussaade Agha, Bosnali Ahmed Agha

Mostar Hayırseverleri: Babüsaade Ağası Ahmed Ağa ve Vakfı

Öz

Bu çalışmada Mostar'ın gelişiminde vakıfların önemi vurgulanmaktadır. Bu müessese sayesinde Mostar, Bosna Eyaleti'nin en büyük kültür ve ekonomi merkezlerinden biri haline gelmiştir. Çalışmada özellikle Babüsaade Ağası Ahmed Ağa'nın vakfı ele alınmakta, vakfiyesi yayınlanmaktadır. Vakfiye, Ahmed Ağa'nın vakfetmiş olduğu yeni binalar, nakit ve diğer şeyler hakkında bilgi içermektedir. Ayrıca Ağa'nın evvelki vakfiyesinin bazı şartlarında yapılan değişikliklere de yer vermektedir. Vakfiyede İstanbul ve Mostar'daki vakıfları zikredilmektedir. Mostar'daki vakıfları hakkında çok az şey bilindiğinden, bu çalışma vakfiye metnine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Ahmed Ağa vakfiyesinin içeriği, bu vakfın Mostar'daki kültürel yaşam için önemini ve yerel imamların ve öğrencilerin aydınlanmasındaki rolünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bosna, Mostar, vakıf, Babüsaade Ağası, Bosnalı Ahmed Ağa

* DOI: 10.16971/vakiflar.1317631

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Haziran 2023 / June 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Kasım 2023 / November 2023

** Dr.sc., University of Sarajevo - Oriental institute Principal Research Fellow, Sarajevo-BOSNIA and HERZEGOVINA; e-mail: adkadic@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8060-4116>

*** Dr.sc., University of Sarajevo - Oriental institute, Senior Research Fellow, Sarajevo-BOSNIA and HERZEGOVINA; e-mail: hodmuamer@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5989-0544>

1. Mostar: City of the Endowments (Waqfs)

After the establishment of Ottoman rule in the territory of the former Bosnian Kingdom, the process of urbanization intensified. Endowments (waqfs) played a decisive role in the creation of new and the development of existing urban settlements at that time. The aforementioned institution was significant in solving the most important needs of the local population, whether they were about cultural-educational, sacred, humane-social, or economic aspects of everyday life.

When it comes to the city of Mostar, it was the institution of the waqf that had a decisive influence on the development of this place into the largest economic and cultural center of the Sanjak of Herzegovina (Hersek Sancağı), founded in 1470. According to the Ottoman census (tahrir) conducted in 1477 on the territory of the Sanjak of Herzegovina, Mostar was very sparsely populated at the time.¹

Picture 1. A view from Mostar

Based on the census, the largest settlements in the Sanjak of Herzegovina were:

Foča (Foča) - 227 households (*hāne*), 55 unmarrieds (*mücerred*), 3 Muslims (Ibid., p. 175);

Goražde (Gorajde) - 197 households (*hāne*), 30 unmarrieds (*mücerred*) (Ibid., p. 191-194);

Čajniče (Çayniçe) - 194 households (*hāne*), 10 unmarrieds (*mücerred*), 6 Muslims (Ibid., p. 3-5);

Prijepolje (Prepol) - 155 households (*hāne*), 38 unmarrieds (*mücerred*), 2 widows (Ibid., p. 162-163);

Cernica (Çerņiçe) - 116 households (*hāne*), 10 unmarrieds (*mücerred*) (Ibid., p. 421-422);

Pļjevlja (Taşlıca) - 101 households (*hāne*), 12 unmarrieds (*mücerred*) (Ibid., p. 165-167);

Jeleč (Yeleş) - 81 households (*hāne*), 15 unmarrieds (*mücerred*) (Ibid., p. 176);

¹ Hatice Oruç, "L'impact ottoman sur l'urbanisation du Sandjak de Bosnie", ACTES L'homme et son environnement dans le Sud-Est européen, Xe Congrès l'Association internationale d'études du Sud-Est européen (AIESEE), Paris, 24-26 septembre 2009, Paris 2011, p. 199-211

² Ahmed Aličić (transl.), *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Orijentalni institut, Sarajevo 1985 [BOA, Ttd. 5].

Mostar - 19 households, one unmarried (mukata of market tax, and fine of the hass in Mostar 2,700 akçe) (Ibid., p. 201-202).

As can be seen from the above, the Ottomans found Mostar to be a populated square with nearly twenty households. The aforementioned households were situated on the Neretva River's left bank. Mostar's territorial development accelerated in the 16th and 17th centuries, when numerous waqf buildings were constructed, providing the greatest impetus to the city's urban and economic development (Čar-Drnda, 2014: 66).

Among the subjects of the waqf's properties were mosques, masjids, tekkes, mektebs, madrassas, libraries, bridges, towers, and ramparts; water supply infrastructure (water pipes, fountains, sewers, canals, boreholes, maintenance of drinking water springs, and repair of waterworks networks); hammams, clock towers, and *muvakkit-hānes* (lodge of the *muwaqqit*), inns (*hān*), caravanserais, shops, and other commercial facilities that brought income to the endowment. In addition to endowing real estate, waqfs were also bestowed with significant sums of money. According to the waqfiye, it was planned that the money would be given as a loan to assist the work of local merchants and craftsmen who would repay the waqf after a set period with a predefined compensation. At the beginning of the 16th century, more precisely in 1506, Mostar acquired the status of an urban settlement (*qasabah*), when Sinan Bey Boljanić built a mosque around what would form as the first quarter of Mostar. By the end of the century, 16 mosques and three masjids had been built in Mostar. Many houses were built around the mentioned mosques, forming new quarters that represented the city's urban core (Ibid., p. 299).

In the 16th and 17th centuries, among the endowments (*waqfs*) established in Mostar were the following:

- waqf of Sinan Bey (1506),
- waqf of Šems Kethoda (beginning of the 16th century),
- waqf of Čoban Gazi Mustafa Pasha (1513),
- waqf of Keyvan Kethoda son of Abdurahman (1554),
- waqf of Nezir Agha (second half of the 16th century),
- waqf of Mehmed Kethoda (second half of the 16th century),
- waqf of Ćurći Ahmed (second half of the 16th century),
- waqf of Dizdar Nesuh Agha Vučjaković (1564/65),
- waqf of Hajji Mehmed Bey son of Abu Saadet/ Mehmed Bey Karağoz (1570),
- waqf of Murat Agha, son of Abdurahman (1571),
- waqf of Baba Bešir Bakamović (before 1585),
- waqf of Sekban Basha Ahmed son of Abdullah (1591),
- waqf of Hajji Kurt (before 1600),
- waqf of Memi Hoca (before 1600),
- waqf of Bali Helvacı (1600),
- waqf of Dervish Pasha Bayezidagić (1601),

Mostar Benefactors: Babusaade Agha Ahmed Agha and his Endowment

- waqf of Bayezid Hoca (before 1612),
- waqf of Koski Mehmed Pasha son of Mustafa (1612),
- waqf of Hajji Bali son of Muhammad (1612),
- waqf of Tere Hajji Yahya Efendi (1614),
- waqf of Roznameci Ibrahim Efendi (before 1620),
- waqf of Huseyn Hoca (before 1620),
- waqf of Kose Yahya Hoca/ Yahya son of Esfel (before 1620),
- waqf of Hajji Ahmed son of Ferhat (1620),
- waqf of Fatima Kadun Šarić (before 1620),
- waqf of Sevri Hajji Hasan (1620/21),
- waqf of Ibrahim Šarić (1623/24),
- waqf of Hajji Ali Bey Bakamović Lafa (before 1631)
- waqf of Hajji Ahmed Agha Kudrić - Kanber Agha (before 1631),
- waqf of Baba Bešir (before 1631),
- waqf of Ali Hoca (before 1631),
- waqf of Muhamed Terzibaša (before 1631),
- waqf of Hafiz Hoca (before 1631),
- waqf of Osman Kuyuncu (1631),
- waqf of Džemila Hanum daughter of Abdullah (1632),
- waqf of Suleyman Sarač (1632),
- waqf of Rahima daughter of Abdulmennan (1632),
- waqf of Hume Hanum (1632),
- waqf of Mehmed Hošaf (1633),
- waqf of Mesih Bey son of Kasim (1633),
- waqf of Hajji Mahmud son of Sofi Đuliman (1633),
- waqf of Hajji Yusuf son of Đuliman (1633),
- waqf of Đula Hanum daughter of Iskender (1633),
- waqf of Rahima, daughter of Abdurahman (1633),
- waqf of Halima Hatun (1633),
- waqf of Hajji Dervish Efendi Žagrić (before 1640),
- waqf of Usta Ferhat Terzibaša (1641),
- waqf of Aisha, daughter of Hajji Ahmed (1646),
- waqf of Hajji Veli (before 1648),
- waqf of Hajji Mustafa son of Hajji Turhan (1650)

- waqf of Meryem, daughter of Hajji Mustafa (1650),
- waqf of Qadi Ahmed Efendi Koski (1650),
- waqf of Ahmed Bey Lakišić (1650/1651),
- waqf of Hajji Huseyin Kotlo (before 1651),
- waqf of Ahmed Zirai-zade (before 1651),
- waqf of Dulger Bali (1652),
- waqf of Agha of Babussaade Ahmed Agha son of Ali (1653),
- waqf of Fatima Hanum daughter of Mesih Kethoda (1653),
- waqf of zaim Ibrahima son of Karağoz (1653),
- waqf of Sheikh Ismail Opijač (1668),
- waqf of Meryem daughter of Mahmud (1669),
- waqf of Salih (1670),
- waqf of Abdul-jalal (1670),
- waqf of Husamudin (1670),
- waqf of Reyhan Hanum (1670),
- waqf of Memi son Hasan (1670),
- waqf of Hajji Salih Temim (before 1676),
- waqf of Salih Bey Džundi (1677),
- waqf of Omer (1684),
- waqf of Alidžan (1684),
- waqf of Ahmed (1685),
- waqf of Mustafa (1685),
- waqf of Muharrem (1685),
- waqf of Hajji Ibrahim Čevra son of Mustafa (1686),
- waqf of Hajji Bećir Tabak (1694),
- waqf of Ahmed Nalbant (1697).³

The numerous endowments mentioned above contributed to Mostar's overall development, transforming to the largest economic, educational, and cultural center in the Sanjak of Hercegovina. This is a very important fact considering that the administrative headquarters of the Sandjak of Hercegovina was in Foča at the time, and later moved to Pljevlja (*Taşlıca*) (Hodžić, 2019: 58).

³ See: Hivziya Hasandedić, "Mostar'ın Türk Devri Kültürel ve Tarihi Anıtları", *Vakıflar Dergisi*, 7, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1968, p. 215-234; Zejnil Fajić, "Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu", *Anali GHB*, V-VI, Sarajevo, 1978, p. 245-302; *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1985; *Sidžil mostarskog kadije 1632-1634*, prevod i bilješke Muhamed A. Mujić, Prva književna komuna, Mostar 1987; "Vakuf-name iz Bosne i Hercegovine (XVII stoljeće)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, p. 44-45, Sarajevo 1996, p. 280-382; Hivziya Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Islamski kulturni centar, Mostar 2005; *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, 2, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2016; Alija Dilberović, "Buk'a medresa u Mostaru", *Hercegovina*, 17, Mostar, 2018, p. 95-123.

Thanks to those numerous endowments intended for the development of culture and education, Mostar has become known as the center of culture in Herzegovina (Kadrić, 2012). During his visit to Mostar in 1644, the famous Ottoman travel writer Evliya Çelebi noted that there are places in Mostar where educated people meet, talk, and discuss various issues such as literature, transcendent life, and Sharia law (Evliya Çelebi, 1967: 463). Folk tradition also preserved a proverb that advises visitors not to boast about their knowledge when visiting Mostar because there are many scholars there (Hasandedić, 1972: 107).

The waqf of the Babussaade Ahmed Agha was one of the waqfs that played an important role in cultural life despite the fact that not much is known about it, even in scholarly research. Bosnalı Ahmed Agha was taken to Istanbul while he was still very young. He advanced quickly at the Court. In early 1061 Hijri (1650), he was appointed pantry chief (*kilercibaşı*), the following year a court *odabaşı*, and finally Agha of Babussaade in 1063 Hijri /1652. Bosnalı Ahmed Agha was killed 1656 in a rebellion that was sparked by the depreciation of the akçe and the army's unpaid wages during the Cretan War. That incident is known in historiography as the Platanus Incident (*Çınar Vakası*) (Mehmed Halife, 1979: 428-430; Karaçay Türkal, 2012: 37). He was buried at the Haydar Pasha cemetery.

He endowed two mosques in Istanbul, one in his name and the other in the name of his mother, Kerima Hatun. The first one was in Uskudar and the second was in Çengel Köy, on the Anatolian side. Furthermore, Kapu Agha Bosnalı Ahmed Agha built three elementary schools (*mekteb*), two in the aforementioned locations and the third in Kuruçeşme, on the European side of the Bosphorus, near Ortaköy.⁴ In addition to the waqf in Istanbul, he also bequeathed a public lecture hall (*ders-hâne*) with a library in Mostar, also mentioned in documents as a madrasah (*Bosna Hersek Vakfiyeleri*, 2, 2016: 593).

2. Bosnali Ahmed Agha's endowment in Mostar

According to the contents of the Endowment book (*waqfiye*), which is a part of this paper, Ahmed Agha in Mostar purchased and endowed a building for public lectures (*ders-i 'ām*) in various fields. In fact, he founded a buq'a madrasa to educate 30 Mostar imams in a wide range of subjects. Classes were to take place on Saturdays, Sundays, Wednesdays, and Thursdays. The participants also received a daily study allowance of one akçe. Moreover, public lectures began to be practiced at the end of the 16th and in the 17th century and were held mainly in the period between the morning prayer (sunrise) and until the noon prayer, depending on the lecturer. On this occasion, Ahmed Agha hired as a lecturer the reputed Mostar scholar Hajji Ali Efendi, who was Mostar's mufti for years. The only information available about him comes from Evliya Çelebi, who mentions him as one of the most respected residents of Nevesinje during his visit there. He states that Ali Efendi is the brother of the famous Ruznameci Ibrahim Efendi (d. 1637), who was once a very influential figure at the court of Sultan Murad IV. His full name was Nevesinli Ali Kafi Efendi. According to Çelebi's Travel Book, Ali Efendi built a domed building in Nevesinje in 1635, where he established institutes for the study of the Qur'an and hadith (*Dār al-qurrā* and *Dār al-hadīs*). He died in Mostar in 1653, which indicates that he was a lecturer in Ahmed Agha's madrasa for a very short time (Evliya Çelebi, 1967: 410-412). The benefactor specified that a learned person with good manners should be hired as a lecturer after Ali Efendi. According to the available literature, after Ali Efendi, another Ali Efendi, known as Mostari Ali Keşfi Efendi, took over as Mufti of Mostar (Mehmedović, 2006: 77-79).

4 See: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul, 1308-16/1890-98., I, p. 217-218; Fahri Ç. Derin & Vahid Çabuk (Ed.), Hafız Hüseyin Ayvanserayi, *Mecmua-i tevarih*, İstanbul 1985., p. 106-107 [*İbrâhim Ağa çayırında olan mescidin mihrâbı önünde medfûn Kapıağası Ahmed Ağa'dır ki Kadırğa limanında Emin Sinân mescidine minber-i va'z ve sair âsârı vardır*]; *Bosna Hersek Vakfiyeleri*, 2, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2016., p. 592 [*Mârru'z-zikr Mostar'da vakf eylediğim ders-hânede kırâat u tilâvet ve ifâde vü istifâde idüb âher yere götürülmemek üzere ve bir cildde dahi Kelâm-ı Kadîm mahrûse-i Kostantiniyyede izn-i pâdişahî ile vaz'-ı minber eylediğim Emin Sinan Câmî'-i Şerîfi'nde tilâvet olunub...*].

In addition to the aforementioned building, Ahmed Agha also endowed a specialized library with approximately seventy manuscripts from various fields, as well as thirty juz' of the Qur'an, for the purpose of studying and teaching the lecture participants. The manuscript fund of Ahmed Agha's library has been carefully selected, and among the legacies, one can find manuscripts with a wide range of themes and subjects. Thus, in addition to copies of the Qur'an, the wakif for the library provided manuscripts from the following fields: language, tafsir (exegesis of the Qur'an), aqidah (Islamic creed), hadith (Islamic tradition), usul (Islamic jurisprudence), biographies of God's messengers, ethics, didactics, Arabic language dictionaries, legal decisions (fatwas) of the respected scholar Uskubi, biographical lexicons, pharmacology, medicine, literature, physiognomy (psychology - analysis of the connections between body and psyche), rhetoric and veterinary medicine.

The manuscripts' thematic diversity indicates that the benefactor carefully selected them so that they would be useful to everyone - from lecturers to listeners. Some of these manuscripts are described as very beautifully decorated, with decorated titles ('*unvān*), gilded text, calligraphically written on high-quality paper, beautifully and expertly bound (Lavić, 2010: 142-162). Libraries, in general, were not independent institutions at first, and they did not have staff in charge of library affairs, so such duties were performed by one of the people who worked in that institution, usually the waqf's muteveli. One of the interesting things about this library is the fact that for the first time the duty of a librarian (*ḥāfīz-i kütüb*) is mentioned in the waqfiye, who was paid two akçe per day for the work of keeping and caring for manuscript books. This is the oldest documented record of the duty of a librarian in Mostar, according to the archival materials examined thus far. As can be seen, the library's book collection was very rich, providing opportunities for Mostar scholars to gain a very broad insight into various topics and thus further improve themselves. It is difficult to determine exactly how long Ahmed Agha's waqf functioned in Mostar. However, it is known for certain that part of the manuscript was transferred to Karađoz Bey's madrasa's manuscript collection, and the manuscripts were relocated to Gazi Husrev Bey's library in 1949, where they are still kept today.

3. Translation of the Waqfiye of Babusaade Agha Ahmed Agha Son of Ali

Translation of waqfiya is from defter of waqfiye sijjils in the Archives of the General Directorate of Waqfs in Ankara (VGMA, Vakıf Kayıtlar Arşivi Defter: 575, p. 8, No, 16). It was dated in the first third of the month of Muharram in 1064 Hijri [from November 22 to December 1. in 1653].

[Note 1]

The document contains the establishment of a waqf, the state of assets, endowments in the name of God, changes to some conditions from past endowments. The changes were made in my presence. I made a judgment on the validity, irrevocability, and justification of changing some of the conditions. It is well known to whom the Glory belongs, and I am the poorest slave of the One who has mercy on His slaves, Abdullatif known as Muderris-zāde, authorized to control waqfs.

May his Lord treat him mercifully. God Almighty is sufficient to us.

[Note 2]

The copying of the waqfiye was done correctly, under the supervision and knowledge of the chosen among the creatures, Abdulfettah the Qadi, in the protected city of Constantinople, may God have mercy on him.

Mostar Benefactors: Babusaade Agha Ahmed Agha and his Endowment

[Translation of the text of the waqfiye]

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful.

Endless praise and thanksgiving to the Sublime Knower of secrets and conditions in the unseen world (*ġayb*), the One who supplies all that is on land and in the seas, who is worthy and to whom it is fitting to guide to the right path, who created all beings in perfect order and who created everything from nothing in an unrepeatable way; Thanks to the One who specially directed prominent people, some to obedience and worship and some to the paths of charity and helping, guidance, and the right path, to wake them up from the sleep of indifference, with the achievement of otherworldly provisions.

May jewel necklaces of blessings and greetings, like scattered stars, be addressed to Muhammad Mustafa, the ruler of all God-pleasers, the leader of the procession of pure souls, the beginning of the chapter of prophecy and the sealer of prophethood's message, the best of people, the intercessor for sinners on the Day of Resurrection, the Beloved of God, the prophet to whom no one is similar; May God's peace and blessings be upon him, and other prophets with pure souls. He is the one who is honored and addressed with the beautiful words "If it were not for you [O Muhammad], I would not have created the universe."; and his ummah is better and more devoted to faith than other communities. Let there be endless greetings and salams to that person of noble qualities, to all his companions, and his family. Each of them points this weak ummah to the right direction and invites to the paths of help in the Truth; may the Almighty God be pleased with all of them and those who follow them until the Day of Judgment.

The reason for writing and arranging this book on waqf based on the Shariah, and the current reason for talking about the waqf that is governed and valid, for its description and confirmation [are as follows]:

In the protected Istanbul, the New Court of the Sultan, the highly respected Ahmed Agha son of Ali, permanent in the center of trust and security, the one who is really the chief Court Agha at the Gate of Happiness, the headquarters of the chosen and close to the Truth, the best of power's and governing's possessors, who enjoys honor, happiness and fulfillment, additional glory and greatness, who seeks good and beautiful deeds and longs for benevolence and rewards, when the True One's guidance came to him, he realized that this temporal world is not a place of permanent residence and eternity, that his happiness is similar to humiliation, that compassion accompanies his strain, wealth is close to dependence on another, his support is a vow for bad deeds, that whoever enjoys it, is in danger of being eclipsed, and that whoever dwells on it, is honored with the hour of death, that his property and place are unreliable and his power and possessions unstable, as can be understood from the honorable ayah – "*Whatever you have is bound to pass away and whatever is with Allah will last.*" [al-Nahl, 96], that noble understanding and devoted following lead to quick realization, that "... *whatever good you send forth for yourselves, you shall find it with Allah*" [al-Muzammil, 20]; he realized the meaning of the chosen Prophet's honorable speech: "*When a man dies, his good deeds come to an end except three: ongoing charity, beneficial knowledge, and righteous offspring who will pray for him.*" [Muslim]

Since he understood the meaning of the substance, he wanted to improve the previous endowments and change some of the conditions with something more important. The benefactor came personally to the Sharia court, which is a constant refuge for the poor and the powerful, in order for the lasting good, which will be mentioned later, to have the necessary continuity and stability, and to determine all the

details about the honorable waqf. He came with an appointed mutawalli, the support of the dignitaries, Osman Agha son of Abdulmannān, whom he willfully recognizes as his own father, to confirm and complete the issue of official registration and determination of endowment regulations.

Previously, in the name of Allah, seeking the pleasure of my most exalted Lord, I had already established some waqfs on the 15th day of the month of Shawwal 1057 [November 13, 1647], while they were still in my possession, I clarified some of the terms and conditions, replaced some, reduced or increased some, and requested that the waqfiye be written, in the presence of Kefavi Abdurahman Efendi, at the time he was the controller of the waqf of the Two Honorable Harem (Mecca and Madina), and after that, on the 28th of Zul-ka'det 1060 [November 22, 1650], while Sirozi Mustafa Efendi was in the aforementioned position of controller, I changed some of the conditions and annexed some endowments to others, in his presence, in order to improve my good deed. In my waqfiye, which I had written in his presence, I kept with me the changes that followed the first changes. The current situation is as follows:

The real estates I purchased following those endowments are located in protected Istanbul near Hagia Sophia, below Alay Köşk, in the Hayrettin Bey Quarter. They are bounded on the outside and inside by a public road on one side, a private road on the other, the estates of Rahtuvan Ali Agha and Mustafa Agha, and the residence of Aisha Khanum, daughter of Mustafa Bey. The real estate consists of numerous houses, a hammam, a stable (*āhar*), a cellar and a garden, and two shops located below. I bought it from Aysha Sultan known as Dördinci Haseki to whom I paid the said price for ten loads (1,000,000 akçe). There is also a lodge that I own with all the accompanying facilities. Then there is a plot of land in Divane Ali Quarter near Gedik Pasha's hammam, that is rented for 140 akçe per year for the benefit of the deceased Imam Bey's waqf. The land is bounded by the property chosen among the notables of Salih Agha, son of Mehmed Agha, the current trustee (*emīn*) of the imperial shipyard, the private property of Hajji Mehmed, the property of Eşkınci Huseyin Beşe, and partly with the property of Ummihana Hatun and a private road. Within the boundaries of the land there is a building with a separate courtyard, a closed passage, five rooms (apartments) on the ground floor and a first floor one with a toilet, all of which are rented for two akçe per day. I bought it from Pehlivan Hamza Bey for 200,000 akçe, which I paid and acquired all ownership rights. Also (*waqf*) in the protected city near the Shehzade Mosque in Emin Nureddin's Quarter known as the Burmalı Masjid bordering the Waqf chambers (apartments), the private property of Aysha Hatun daughter of Zopin Mehmed Agha, then shops and a private road at the end. (These are) four ground-floor rooms that are rented for one akçe per day and each has a separate sofa, toilet and courtyard, then apartments with one entrance on the ground and first floors, which together have a separate well and half a passage with a gate. That is five separate quarters for married people in total, which I bought from Ibrahim Agha son of Muslihuddin Agha, the deceased commander of *sekbans* (*sekbambaşı*), and paid him 70,000 akçe.

Furthermore, there is a plot of land from Hoca Paşa's waqf located on Hoca Paşa's Quarter in the protected City. It is bounded by the mosque of the aforementioned waqf, a residence, whose income is enjoyed by Abu Ahmed's son, partly bordering with Hoca Paşa's waqf, with a private road, a private building in which there is a workshop with a press for squeezing sesame oil (*şirugān-hāne*), together with all the necessary tools, for which a muqata of 720 akçe is paid to Hoca Paşa's foundation. There is also a lodging (*konak*) in the protected Uskudar in the Kefçe Quarter that is conditionally given for the use of the masjid's imam in the mentioned quarter. The lodging borders Mustafa Çelebi's private prop-

Mostar Benefactors: Babusaade Agha Ahmed Agha and his Endowment

erty, my (other) property, and a private road. I bought that property from the former Kapuga Ahmed Agha for 350 silver kuruş (large silver coins), which I paid in full. In construction measurements, it is 24 cubits long, 12 cubits wide, and has an area of approximately 280 cubits. On that plot, I built a building with two apartments for family people on the lower and upper floors, a courtyard and a toilet. Each of them is now rented for one and a half akçe per day.

Then, in the protected Uskudar's Kefçe Quarter, two single-story houses with sofas, a courtyard, and a shared water well. They are each rented for one akçe per day. They border the residence (*menzil*) which is the waqf of the deceased Rahime Hatun, and the waqf of Piri Bey, my property and a private road. I bought it from the heirs of the aforementioned Rahima Hatun, to whom I paid 26,000 thousand akçe. In the mentioned Kefçe Quarter, in the protected Uskudar, four one-story houses, three single-story houses, a hammam, a water well, a bakery and a toilet, bordering on the inside the property of Ishak Agha, then the property of Ahmed Agha, who was the chief of hammam's staff, and private road. (On the same location) On the outside there are also three one-story houses and two single-story houses, a large stable, a water well, a toilet, and a large orchard with a water wheel for irrigation and a large garden. I determined that eight akçe should be taken daily for a delayed time. My private lodging which I bought for 4,272 silver kuruş (*riyal gurus*) from the aforementioned kapuga Ahmed Agha.

There are also incomes from real estate, which I purchased for 2,600 silver kuruş and paid to Hajji Recep son of Fazli. They include 12 ground floor rooms for family people that are rented for one akçe per day, and two upper floor rooms that are currently rented out for two akçes per day, located in the Quarter of Husam Dölbentçi. They are partially bounded by the estates of an Armenian woman named Sara, an Armenian man named Murat, and an Armenian woman named Nazli, Ahmed Bey's waqf, and the estates of Hatice Hatun, daughter of Suleyman, odabaşı Fazli, and a public road.

For all my real estate and income that I have bequeathed in the name of the Almighty God, as a waqf that is valid and clear according to Sharia law, I stipulate the following:

As long as I am alive, I will be the manager (*mütevelli*) of my waqf and I will independently manage the income and expenses according to my will and choice.

It is stipulated that after my death, the aforementioned management of the waqf will be assigned to my stepfather Osman Agha, and after him to his descendants, from one generation to the next one. After our deaths, let the apartment located under Alay Köşk, where I live with my mother Kerima Hatun, the main supporter of the venerable mothers, be rented out for eight akçes per day, with payment in advance or over a deferred period. From the money that is received in advance from my cash waqf, some of it is to settle the debt of 5,000 kuruş that I took earlier from my waqf and let the rest be added to the waqf.

Let two akçes be given daily to my freed slaves, both male and female, from the income of the waqf, beginning with the date of the waqfiye. Let them give four akçes a day to my chief freed slave Bedrimah, as well as to the other freed slave Bedrimah. When one of them dies, let their duty be passed down to their children and their direct descendants. When the lineage is extinguished, that special service should be added to the waqf.

Also, one and a half akçe per day be given from my waqf for the purchase of oil for the lamps of the Emin Sinan Masjid in protected Istanbul, and one akçe per day to the hatib, six akçe per day to the muallim

in the mekteb that was rebuilt in Çengel Köy, two akçe for each of his assistants (*halife*), one akçe for a mat and other similar necessities, one akçe a day for six months in the winter days for charcoal, and five akçe a day to prepare robes, slippers and belts every Ramadan for ten poor children who need help.

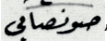
In case of need, let the manager (*mütevelli*) of my waqf restore and maintain the well that I ordered to be dug, as well as the fountain that I installed near the Huseyn Agha Mosque in Tavuk Pazar in protected Istanbul. Let the overseer (*nāzır*) of the waqf be given three akçes a day for supervision, the waqf's manager (*mütevelli*) ten akçe, the waqf scribe for service four akçes a day, and the person who collects the income (*cābī*) five akçe a day. Previously, I stipulated that the waqf's overseer (*nāzır*) should be a court kethuda, but now I abandon that, and stipulate that the waqf's overseers should be persons with the title of Kapu Agha (*kapu ağası*). I also entrust them with working for my waqf and supervising it, as it should be, by reviewing the waqf finances once a year with the controller (*müfettiş*) of the honorable harems of Mecca and Medina. Let the person who clearly cares about the waqf remain in his position, as I (did when I) appointed my stepfather, who is dependable, responsible, and persistent, as a manager (*mütevelli*). If any of the waqf properties becomes vacant, it should be leased immediately, and the rent money should be kept always with the manager (*mütevelli*). And let real estate and buildings in ruined places be bought for the waqfs. If there is surplus income from these properties, let them supplement the incomes of the other slaves I freed, and let them set aside up to four akçe a day for their services. Let fixed conditions be entered into the waqfiye that I previously had drawn up, which, like the earlier ones, are legally valid, and let it be acted upon.

If someone changes something in it after some time, it will not be acted upon, but will be acted upon according to the previously mentioned conditions.

In addition to all of the above, there is also a place that I purchased with lawfully acquired (*halal*) property from the Mufti Ali Efendi and paid 200 riyal kuruş for a public lecture hall (*ders-hāne*) in the Rumelian vilayet, the Eyalet of Bosnia, in the city of Mostar, whose borders are known among population and neighbors. The building located in that place belongs to the aforementioned Ali Efendi, and its boundaries do not need to be described or stated. I took out the best of my property, 220,000 akçe, and for the common good, I bought the following with my halal property:

- two volumes of *Tafsīr Qāḍī*,
- one volume of the work *Tafsīr madārik* by Nasafī,
- one volume of *Maşābīḥ*,
- one volume of the work *Maşāriq*,
- one volume of the work *Hidāya*,
- one volume of the work *Şadr al-şarī'a*,
- the fourth and seventh volume of *Buḥārī*,
- the work *Risāla munğiyya* (Tajweed in Turkish),
- the second volume of the work *Kanz ğawāhir*,
- one volume of the work *Durar ğurar*,

Mostar Benefactors: Babusaade Agha Ahmed Agha and his Endowment

- in one volume the works *Kāfiya*, *Miṣbāḥ* and *'Awāmil*,
- in one volume the works *Šarḥ Kāfiya* and *Šarḥ Buḥārī*,
- in a one-volume work written by *al-'Aynī*,
- in one volume the work *Nasab nabīyy 'alayh al-salām* (in Arabic),
- in one volume the work *Šarḥ Šir'at alislām* by Sayyid 'Ali,
- three volumes of the work *Ṭabaqāt Ša'rānī*,
- one volume of the work *Šaqāyiq*,
- one volume of the work *Muḥtār Šihāḥ*,
- one volume of the work *Fatāwā alUskūbī*,
- one volume of the work *Kanz aldaqāyiq*,
- in one volume the following works - *Ḥayāt alḥayawān*, *Kitāb alaṭwāl – Šarḥ Talḥiṣ* and *Kitāb Širwānī Ḥāšiya Qādī*,
- the seventh chapter of the work *Buḥārī*,
- the second volume of the work *Šarḥ alBuḥārī* by Kirmānī,
- one volume of the work *Luḡat Ni'matullāh*,
- one volume of the work *Mufīd Šarḥ Pand 'Aṭṭār*,
- the third volume of *Šarḥ Qudūrī* by Ḥaddādī,
- one volume of the work *Ḥamsa Niḡāmī*,
- one volume of the work *Luḡat Mawlānā [...]* ,
- one volume of the work *Layla wa Maḡnūn* by Mollā Ğāmī,
- one volume of the work *Anfa' almasā'il*,
- one volume of the work *Ṭibb nabawī*,
- one volume of *Risāla Šuḡā'*,
- one volume of the work *Risāla Ḥayalī Manṭiqī*,
- one volume of the work *Ḥāšiya Šarḥ 'aqā'id* by Mawlānā Kastalī,
- in one volume the work *Nāma 'Ayšī-yi Fārisī*,
- one volume of the work *Quṭbuddīn Risālesi*, *Manṭiq*,
- one volume of the work *Šarḥ Šamsiyya*,
- one volume of works *Šarḥ alKāfiya* (by 'iṣāmuddīn), *Ta'rīfāt*, *Ḥāšiya alKastalī*, *Risāla Kalāmīya*, *Šarḥ Qašīda alBurda* (by Musannifak) and the work *'Ilm Firāsa*,
- in one volume the work *Nūr al-yaqīn*,
- in one volume the work *Tafsīr šarīf* in Persian,

- in one volume the work *Tarǧīb wa Tarhīb*,
- in one volume the work *Tafsīr Abū al-Lays*,
- in one volume the work *Tarǧama Mašāriq*,
- in one volume translation of the work *Miftāḥ al-ǧinān*,
- in one volume the work of *Manāqib Abū Ḥanīfa*,
- in one volume the work *Ǧāmi' kabīr*,
- in one volume the work *Maǧma' albaḥrayn*,
- in one volume the work *Luǧat* by Lutfī Čalabī,
- in one volume the work *Nafaḥāt al-uns*,
- in one volume the work *Manāqib Mawlānā*,
- in one volume the work *Šarḥ Šir'a*,
- in one volume the work *Kitāb al-aḥlāq*,
- in one volume the work *Tarǧama Wiqāya*,
- in one volume the work *Nigāristān*,
- in one volume the work *Durar ǧurar*,
- in one volume the work *Šawahid alnubuwwa*,
- in one volume the work *Gulistān* by Šam'ī Čalabī,
- in one volume the work *Ḥayāt al-qulūb*,
- in one volume the work *Mawāhib al-aḥlāq*,
- in one volume the work *Kitāb Halawīyāt*,
- in one volume the work *Ayyuha alwalad*,
- in one volume the work *Ta'īlīm muta'allim*,
- in one volume the work *Tarǧama Fiqh alakbar*,
- in one volume the work *Ṭarīqa muḥammadiyye*,
- in one volume the work *Fiqh al-akbar*,
- in one volume the work *Gulistān*,
- in one volume the work *Waṣīyyat Imām al-a'zam*,
- in the thirty volumes of the *Aǧzā šarīf*,
- in one volume the work *Kalām Qadīm Rabbānī*.

They (manuscripts) will be studied, read, and used in the public lecture hall (*ders-hāne*) in the mentioned qasaba Mostar, without being moved elsewhere. In addition, in the protected Constantinople, in the venerable mosque of Emin Sinan, for which I received sultan permission for a minber (to perform Jumu'ah and Eid prayers), I endowed a Mushaf that will be read, without being moved elsewhere.

Mostar Benefactors: Babusaade Agha Ahmed Agha and his Endowment

Also, there are two rooms (*oda*) on the first floor, four rooms on the ground floor, a wooden veranda, a fountain, two water wells, a bathing room (*mağsel*), a stable, two latrines, and a garden with fruit trees and trees that do not bear fruit in the Karabaş Quarter in protected Constantinople. They are bounded by the walls of the old fort [of Constantinople], then by the property of Hamal Mehmed, the property of Mehmed Beşe, the property of Taşcıoğlu Ahmed Bey, the property of Mahmud the Barber, the property of Telal Ibrahim, a private road, a waqf lodge (the income of which is intended for the poor people of the Holy Medina), then the property of Hajji Ahmed, the property of Salih Hatun, the property of a certain Engurulu Ibrahim, the waqf for the Holy Medina, the waqf apartment used by the imam in Quarter Bali Agha. In that location is also my private apartment that I bought and paid 1,450 silver kuruş to a certain Hajji Ahmed.

All of the foregoing I endowed in the name of the Almighty God in the correct way according to the Sharia, and then I stipulated the following:

Let the mentioned money not be given from the hands of the mutevelli to anyone outside the qasaba (small town), without the supervision and knowledge of all those who support themselves from the waqf's income, nor without a firm pledge, a reliable guarantor, nor to do business with those who enjoy luxury and who are wealthy. Let the profit and expenses be calculated and settled by returning 11 and one small coin (*pul*) to the invested 10; Let one akçe be given per day for the duty of each imam in the thirty honorable mosques located in the said qasaba (Mostar) on the condition that they attend lectures four days a week, from the surplus and percentage increase in profit and crop income. After the lecture, let the teacher (*müderris*) recite the prayer (*du'ā*); each imam should recite the holy Surah Ikhlas three times, once the Fatihah and the dua. The muderris who gives a public lecture in the lecture hall (*ders-hāne*) will receive for duty 20 akçe per day and will also give lectures to the students, but the one who becomes a muderris should be well-versed in the science of commenting on the Qur'an (*'ilm-i tefsīr*), the tradition of the Prophet (*hadīs*), Islamic jurisprudence (*fikh*) and other sciences; and let none of the useful sciences (*'ulūm-ı nāfi'a*) be unknown to him. As usual, every week on Saturdays and Sundays, Wednesdays and Thursdays, he should give a public lecture (*ders-i āmm*) to the students in each science, and let them recite the prayer of blessing to my poor soul at the end of the lecture.

Let the aforementioned Ali Efendi, who is now the müftī in Mostar, give a public lecture, and no one else be given that duty as long as he lives. After his death, let those who deserve that duty be examined and let it be given to the most learned, the most pious and the best candidate.

The manager (*mütevelli*) Džennetić (*Cennet-zāde*) Mahmud Çelebi should be given six akçe per day, cābī Osman four akçe, while the scribe, doorkeeper (*bevvāb*) and librarian (*hāfız-ı kütüb*) should each get two akçe a day. Let one akçe per day be set aside for repairing (damaged manuscripts) books, chains and kettles (*bakraç*). And let one more akçe be given for the repair of the madrasah.

And if there is no need for repairs or if there is surplus of money, let more important books be purchased with the knowledge of the muderris and added to the other books. After that, from the income, twenty akçe will be given annually to thirty imams on the Qadr Night (*Leyle-i Qadr*). After that, four hundred (400) akçe will be given for the cost of baking the halva, and those who bake the halva will be given 80 akçe. On the mentioned night, halva will be prepared in the lecture hall (*ders-hāne*), imams and others in attendance should eat and make dua for me and my parents.

If at the beginning of the year 1580 akçe remain from the waqf profit, let muderris call all those who support themselves from the waqf income to attend a meeting in the public lecture hall (*ders-hâne*), and let them bring a manager (*mütevelli*); and let a calculation be made in written form, with the knowledge of all present. After being reviewed, the calculation will be signed and stamped by the provincial defterdar (*vilâyet efendisi*). From the profit that remains, some necessary books will be bought and added to the already purchased books.

One month before the date of writing this endowment deed (*waqfiye*), all the mentioned waqfs were handed over to the aforementioned manager (*mütevelli*). He will manage those facilities and cash income in the same way as other managers do, and he will exempt 180 akçe per month for the duty of managing the waqf (*tevlîyet*). After the aforementioned mutevelli confirmed that what was detailed and explained in the written statement (*takrîr*) was true, the aforementioned benefactor (*waqif*) Ahmed Agha, who is still alive, announced that he had changed his mind and retracted his word on the waqf issue, as follows:

First of all, the endowment of real estate is correct (*sahîh*) according to the opinion of the three imams. However, according to Imam Azam, the irrevocability of the waqf is valid only in the case that the waqif owns and benefits from the waqf. According to the opinion of the third imam, the endowment is completely void (if the wakif abandons the endowment). According to some religious authorities, endowing an object on a land parcel in favor of another party is not correct (*ğayr-ı sahîh*). According to some authorities, endowment of books is not allowed. In terms of cash waqf, I gave up all waqfs because, according to three well-known imams, such a thing is not permissible in Sharia, with the exception of the waqf that I had previously given to the manager (*mütevelli*) to legalize.

On the basis of the ownership, I request that he (*mütevelli*) return to my disposal and management the 80 akçe that were left over from his monthly salary of 180 akçe. After the preliminary questioning, the mutevelli objected, claiming that he was right, and they started legal dispute. The aforementioned mutevelli said: indeed, everything is as presented by the aforementioned benefactor (*wâqif*). However, according to the Second Imam, the endowment of real estate is valid and irrevocable provided that the benefactor has stipulated that the benefits of the endowment belong to him. Also, the endowment of a building is correct according to the opinions of some scholars (*meşâyih*), just as the endowment of books is permissible according to reputable authorities. Since endowment of money is permissible in Shari'ah law according to the Ensari's saying which originates from the respected Imam Zufer, I am seeking a court decision (*hükm*) for the irrevocability of endowment of real estate and the correctness of other endowments based on his opinion. The rest of the 80 akçe on behalf of the salary is my clear income.

When they approached His Highness, the authorized judge who judges according to the Most Exalted Book, and asked for a court verdict, His Highness, the aforementioned judge, carefully considered both sides' arguments.

After the judge, who was aware of the disagreement on this condition, ruled in favor of the waqf based on the Second Imam's opinion, which he considered to be the most correct regarding the irrevocability of real estate waqfs and the correctness of other types of waqfs, the said benefactor directed the speech in a different direction, and this time began the discussion in the following manner: while the aforementioned judgment established the irrevocability of real estate endowments, other endowments are valid but not irrevocable. As far as I am concerned, the possibility of revoking the waqf is open except in the case of real estate.

Mostar Benefactors: Babusaade Agha Ahmed Agha and his Endowment

When the said mutevelli was questioned again during the decision-making process, he entered the discussion once more, and in his answer regarding the validity of the other waqfs, he also referred to the other imams' opinions. If the endowment is correct in the opinion of all imams, it is especially correct and irrevocable after handing over the waqf to the mutevelli, according to the opinion of two respected imams. The legal explanation (fatwa) on the issue of Waqf is based on the aforementioned opinion.

When they approached the court again, the said judge once again thought about the said case, reminding them that the fatwa was actually issued based on the opinions of respected imams. He made a decision about the irrevocability of other endowments based on their words, and he also made the previous decision in the same way, during which the conditions were changed. After that, all endowments become valid and irrevocable. The new conditions have been respected, and no changes are possible.

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Then if those, who heard the will, change it, they themselves shall bear the sin of this. Allah hears everything and knows everything." [al-Baqara 181]

Allah, the Living, the Generous, and the Noble, will reward the benefactor (waqif).

This took place and was recorded in the first third of the holy month of Muharram 1064 year.

[22.11.-01.12. 1653]

Witnesses to the act:

- the best among the Ayans and the most highly respected, Mehmed Agha son [...]
- the best of the close chosen, the chief imperial treasurer Ali Agha son [...]
- support of confidant people, Davud Agha, son of Saray Agha,
- support of excellent and confident people, Kapu Agha Ahmed Agha son [...]
- the most chosen among the powerful and influential, the son of odabaşa Hasan Agha [...],
- a support among the most famous and distinguished, Murteza Bey, son of Hilvā,
- the most chosen among exemplary and decent people, Ali Bey, son of Islam, the pride of the distinguished Halil Agha, son of Nurullah,
- the most chosen among the qadis, Hudaverdi Efendi,
- the most chosen among the noble and fortunate, kilercibaşı Zulfikar Agha.

Conclusion

As can be seen from the abovementioned, Ahmed Agha's endowment (waqf) was very rich. Some of his endowments are still in use today, such as the mosque he built in Çengel Köy in memory of his mother, Kerime Hatun. Several manuscripts from his waqf in Mostar were saved and are now housed in Gazi

Husrev Bey's library. It should also be noted that his library in Mostar was also enriched with copies of manuscripts bequeathed to Ahmed Agha's waqf by other court aghas, such as Babussaade Agha Davud Agha (two manuscripts) and Hass Odabaşı Hasan Agha. Thus, Babussaade Agha Davud- Agha donated to Ahmed Agha's library one volume of the work *Ḥāšiya al-'Iṣām 'alā Tafsīr al-Bayḍāwī* (425 fol.) which was copied in 1669.⁵ Davud Agha endowed the work *Ma'ānī al-aḥbār al-musammā Bahr al-fawā'id* (304 fol.).⁶ Hasan Agha, the head of the sultan privy chamber (hasodabaşı), endowed the manuscript work *Ḥāšiya Şayḥ-zāda 'alā Tafsīr al-Bayḍāwī*.⁷ This is confirmed by the following note from the manuscript of the aforementioned work:

بو کتابی حالا خاص اودا باشی عزتلو حسن اغا حضرتلری قصبهٔ موستارده قپو اغاسنک
وقف ایلدوکی درسخانه سنه لوجه الله تعالی وقف ایلمشدر شو شرطله که استنساخ و مطالعه
ایلدن درس خانه دن طیشرو چیقرمیه ...

Bu kitābı ḥālā ḥāşş odabaşı 'izzetlü Ḥasan Ağā ḥazretleri qaşaba-i Mostar'da qapu-ağāsınuñ vaqf eyledügi dersḥānesine li-vechillāhi ta'ālā vaqf eylemişdür şu şartla ki istinsāḥ ve muṭāla'a eden ders-ḥāneden tışaru çıqarmaya ... (GHB R. 3990)

Ahmed Agha's library fund, which was an integral part of his madrasa in Mostar, was supplemented at the end of the 18th century, as evidenced by various manuscript notes in his library (Lavić, 2010: 150).

5 GHB R. 3637.

6 GHB R. 4094

7 GHB R. 3990.

Sources

Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), D. 575, N° 16, p. 8-12.

Bosna Hersek Vakfiyeleri (2016). Ed. Mevlüt Çam & Rahman Ademi. (2). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara.

Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina (1985). Ed. and transl. Aličić, Ahmed. Orijentalni institut, Sarajevo.

Sidžil mostarskog kadije 1632-1634 (1987). Prevod i bilješke Muhamed A. Mujić, Prva književna komuna. Mostar.

Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek), Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1985.

Literature

Čar-Drnda, Hatidža (2014). *Nastanak Mostara, njegov urbani i demografski razvoj do kraja 16. Stoljeća*. Sarajevo.

Dilberović, Alija (2018). "Buk'a medresa u Mostaru". *Hercegovina*, (17). Mostar. 95-123.

Džaka, Bećir. (1996). "Vakuf-nama Koski Muhamed-paše iz Mostara". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (Vol. 44-45), Sarajevo. 301-332.

Fajić, Zejnir (1978). "Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu". *Anali GHB*, (V-VI). Sarajevo. 245-302.

Hafız Hüseyin Ayvanserayi, Mecmua-i tevarih (1985). Ed.: Fahri Ç. Derin & Vahid Çabuk. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. İstanbul.

Hammer, Joseph (1979). *Historija Turskog/Osmanskog/Carstva* (transl. Nerkez Smailagić), (vol. 2). Zagreb.

Hasandedić, Hivziya (1968). "Mostar'ın Türk Devri Kültürel ve Tarihi Anıtları". *Vakıflar Dergisi*, (7). Vakıflar Genel Müdürlüğü. Ankara. 215-234.

Hasandedić, Hifzija (1972). "Muslimanske biblioteke u Mostaru". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, (1). Sarajevo. 107-112.

Hasandedić, Hivziya (2005). *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*. Islamski kulturni centar, Mostar.

Hodžić, Muamer (2019). *Foča središte Hercegovačkog sandžaka*, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo.

Kadrić, Adnan (2012). *Mostarski bulbuli: poezija mostarskih pjesnika na orijentalnim jezicima*. Fondacija "Baština Duhovnosti". Mostar.

Karaçay Türkal, Nazire (2012). Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695) Tahlil ve Metin. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.

Lavić, Osman (2010). "Rukopisi Karađoz-begove biblioteke u Mostaru". *Anali GHB*, (XXIX-XXX). Sarajevo. 143-162.

Mehmed Halife (1340). *Târîh-i Gilmânî*, İstanbul.

Mehmedović, Ahmed (2006). "Čuvena mostarska porodica (Ulema mostarske porodice Kešfi)". *Most - časopis za obrazovanje, nauku i kulturu*. Mostar. 77-79.

Nametak, Fehim (1996). "Vakuf-nama Aiše, kćeri hadži Ahmeda iz Mostara". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (Vol. 44-45). Sarajevo. 363-366.

Oruç, Hatice (2011). "L'impact ottoman sur l'urbanisation du Sandjak de Bosnie". *ACTES L'homme et son environnement dans le Sud-Est européen, Xe Congrès l'Association internationale d'études du Sud-Est européen (AIESEE), Paris, 24-26 septembre 2009*. Paris. 199-211.

Süreyya, Mehmed (1308-16/1890-98). *Sicill-i Osmani*, İstanbul.

Evlija Čelebi, Putopis: odlomci o jugoslavenskim zemljama (1967). Šabanović, Hazim (Ed.). Svjetlost, Sarajevo.

Kuzey Makedonya'nın Manastır ve Ohri Şehirlerinde Şerif Ahmed Bey Mektep ve Medreseleri*

Mumin Omerov**

Öz

İslam medeniyetinin en köklü müesseselerinin başında kuşkusuz ki vakıflar gelmektedir. Özellikle Osmanlı egemenliği boyunca Anadolu ve Balkanların imar ve ihyası vakıf mefkuresi etrafında şekillenmiştir. Kuzey Makedonya'nın her köşesinde vakıf izlerine rastlamak mümkündür. Bu çalışmada devlet işlerinin yanı sıra vakıf kurmayı kendine şiar edinen Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey'in Manastır ve Ohri şehirlerinde tesis ettiği vakıflar ele alınacaktır. 1846 yılında, Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey, vazifeli olduğu sancakta bir medrese inşa ettirmiştir. Dokuz odadan oluşan medresenin bakım ve onarım giderleri, müderris maaşları ile talebelerin ibâte ve iâşe masraflarının karşılanması için Şerif Bey pek çok gayrimenkul vakfetmiştir. 1849 senesinde vâkıf, Manastır'da mektep, medrese ve cami yaptırmıştır. İnşa ettirmiş olduğu medreselerden Ahmed Bey'in ilme verdiği değeri açıkça görmekteyiz. Vakıf medreseleri, Balkan Savaşı'na kadar kesintisiz olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu medreselerden icazet alan öğrencilerin daha sonra hangi kurumlarda, hangi yıllarda, hangi pozisyonlarda, ne tür görevler icra ettiklerini ortaya koyan çeşitli vesikalar bulunmaktadır. Çalışmada; vakfiye ve diğer arşiv dokümanlarındaki veriler ışığında, vakıf kurucusu, medrese, müderris ve talebeler hakkında detaylı bilgiler sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Manastır, Ohri, Vâkıf, Müderris, Talebe, Vakfiye.

Sherif Ahmed Bey Mektep and Madrasahs in Bitola and Ohrid Cities of North Macedonia

Abstract

Foundations are undoubtedly one of the most established institutions of Islamic civilization. Especially during the Ottoman rule, the reconstruction and revival of Anatolia and the Balkans were shaped around the foundation ideal. It is possible to find traces of foundations in every corner of North Macedonia. In this study, the foundations established in the cities of Bitola and Ohrid by Ohrid District Governor Sherif Ahmed Bey, who adopted the principle of establishing foundations in addition to his state affairs, will be discussed. In 1846, Ohrid District Governor Sherif Ahmed Bey had a madrasah built in the region where he was on duty. Sherif Bey donated many real estate properties to cover the maintenance and repair expenses of the madrasah, which consists of nine rooms, the teachers' salaries, and the accommodation and subsistence expenses of the students. In 1849, the foundation founder built a school, madrasah and mosque in Bitola. We can clearly see the value Ahmed Bey placed on science from the madrasahs he built. Foundation madrasahs continued their activities uninterrupted until the Balkan War. There are various documents revealing in which institutions, in which years, in which positions, and what kind of duties the students who received permission from these madrasahs later performed. In the study; in the light of the data in the foundation charter and other archive documents, detailed information will be presented about the founder of the foundation, madrasah, hodja and students.

Keywords: Bitola, Ohrid, Foundation Founder, Teacher, Student, Waqfiyah.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1374400

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ekim 2023 / October 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Kasım 2023 / November 2023

** Dr. Öğretim Üyesi, Kuzey Makedonya İslami Bilimler Fakültesi, Üsküp-MAKEDONYA;
e-mail: alikoc.mumin@hotmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1262-393X>

Giriş

Kadim bir yerleşim yeri olan Kuzey Makedonya topraklarını Osmanlı Devleti 1382 ve 1392 yılları arasında fethetmiştir. Ardından vakıf mefkûresiyle hızlı ve sistematik bir yapılanma süreci başlamıştır. Makedonya şehirleri yeni eserlerle dönüştürülmüş ve yeni bir kimliğe kavuşturulmuştur (Sadettin, 1992: 154; Uzunçarşılı: 195). Şehirlerde dinî, tasavvufî, eğitim, belediye ve sosyal hizmetler olmak üzere pek çok faaliyet vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Aynı zamanda vakıflar bünyesinde pek çok kişi istihdam edilmiştir. Sağlam bir gelir-gider dengesi üzerine kurulan nizam sayesinde vakıflar ek desteklere ihtiyaç duymadan asırlarca ayakta kalmıştır. Balkan Savaşları akabinde Sırp Hırvat-Sloven Krallığı ve Yugoslavya Hükümeti dönemlerinde vakıf eserlerinin önemli bir kısmına el konulmuş ve büyük bölümü yıktırılmış olmasına karşın Müslümanların çabaları sayesinde ayakta kalabilen az sayıdaki eserler günümüze intikal edip tarihe ışık tutmaktadır.

Manastır ve Ohri şehirleri Via Egnatia yolu güzergahında olmaları nedeniyle her devirde stratejik pozisyonlarını muhafaza etmiştir. Osmanlı hakimiyeti süresince bu şehirlerin imar ve ihyası vakıflar eliye yapılmıştır. Zikredilen şehirlerin, dinî, eğitim ve sosyal hizmetleri sahasında katkı sağlayan bir hayırsever de Ohri kaymakamı Şerif Ahmed Bey'dir. O, inşa ettirdiği cami, mektep ve medreselerin giderlerini karşılamak için sahip olduğu pek çok gayrimenkulünü vakfetmiştir.

1. Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey'in Hayatı

Şerif Ahmed Bey'in kimliği hakkında belgelerde bazı bilgiler mevcuttur. Bu veriler onun devlet adamı olarak görev yaptığı yıllara aittir. Doğum tarihi veya doğduğu bölgeyle alakalı herhangi bir malumata ulaşılamamıştır. Şerif Bey'in adına ilk olarak 1846 yılında Ohri'de tesis ettiği vakfiyede Ohri kaymakamı olarak rastlanmıştır. Adı geçen vakfiyede babasının Mahmud Paşa olduğunu belirtmiştir (VGMA, D. 581/2, s. 380-383, sıra 282; BOA, C. EV, Kutu 540, Gömlek 27269). Dolayısıyla baba-oğulun devlet erkânından olduğu müşahede edilmiştir.

Vâkıfın ismi belgelerin çoğunda Şerif Ahmed Bey, bazılarında ise Ahmed Şerif Bey olarak kaydedilmiştir. Muhtelif vesikalarda böyle yazılması karışıklılığa yol açmamıştır. Çünkü belgelerde aynı zamanda sâbık/esbak Ohri kaymakamı ismiyle de zikredilmiştir. Vâkıfın hangi yılda vefat ettiğine dair de bazı belgeler vardır. Bu konuda en ayrıntılı doküman 1853 yılına aittir. Söz konusu belgede Manastır Sancağı'nın öşür vergisinin Şerif Bey'in uhdesinde olduğu ve kendisinin vefat ettiği beyan edilmiştir. Onun vefatı akabinde yapılan hesaplamada Manastır Sancağı öşür vergisinden, dokuz yük 26.932 kuruş ve diğer hesaplarda kalan iki yük 58.753 kuruşun onun terekesinden tazmin edilmesi istenmiştir.¹ Yine aynı yıla ait benzer bir diğer vesikada Horasancı oğlu Hacı Bedros, Şerif Ahmed Bey'in vefat ettiğini ancak Manastır Sancağı öşüründen on iki yük ve 1.000 kuruşun onda kaldığını belirtmiştir; ayrıca Şerif Bey'in vefatından önce satın aldığı bir kıta çiftliğinin, bazı tarlalarının ve muhtelif yerlerdeki on iki kıta çiftliğinin öşürlerinin de tahsil edilmediği yapılan incelemelerde görülmüş ve bahsi geçen miktarın Şerif Bey'in terekesinden tahsil edilmesi istenmiştir (BOA, MKT UM, Kutu 141, Gömlek 66). Muhtemelen Şerif Bey, öşürlerin teslim edildiği bir zaman dilimi dışında vefat etmiş, onun sorumluluğunda olan öşürler elinde kalmıştır. Bu nedenle terekesinden kalan miktarın karşılanması için mahkemeye başvuru belgelerinde açıkça öşür miktarları kaydedilmiştir. Öte yandan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devleti arşivinde muhtelif konularla

1 "Başkaca matlûb-ı âcizânem iki yük 58.753 guruşun mütevefâ-yı mûmâ ileyh terekesinden ifrâz ve irsâli". Belgede yük olarak geçen kelime hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Fakat Balkanlar'da bir yük denilince eşek, katır veyahut atın sırtında taşınan arpa, buğday, mısır, elma, artmut, erik, odun, saman vs. ürünlerin çuval, heybe, sepet vb. bir şeyin içinde nakli anlaşılmaktadır (BOA, MKT UM, Kutu 140, Gömlek 159).

ilgili 15 civarında vesikada Şerif Bey'in ismi zikredilmiştir.² Ancak bu araştırmada diğer konulardan ziyade onun tesis ettiği vakıflarıyla ilgili bilgi verilecektir. İlk olarak Ohri'de tesis ettiği vakıf incelenecek, akabinde Manastır'da kurduğu vakıf ele alınacaktır.

Ohri'deki Şerif Ahmed Bey Medresesi

Ohri şehrinde Osmanlı idaresi boyunca muhtelif dönemlerde 10 farklı medresede eğitim yapıldığına dair farklı kayıtlar vardır. Bu medreselerden Ohri'de Medresesi, Eski Siyavuşpaşa Medresesi, Hamzabey Medresesi ve Süleyman Han Tekye Medresesi hakkında ayrıntılı malumat Evliya Çelebi'nin Seyehatnâmesi'nde mevcuttur (Çelebi, 2001: 326-329; Eyice, 1964: 139-144. Gorgiev, 2010: 5-15; Salih, 2018: 649-650) Sonraki yüzyıllarda Ohri'de vakıflar tarafından Zeynelabidin Paşa, Şerif Ahmed Bey ve Ali Paşa Medreseleri inşa edilmiştir (Eyice, 1964: 139-144). Bahsi geçen medreselerden bu çalışmada sadece Şerif Ahmed Bey Medresesi incelenecektir.

Vakıf kurucusu, Ohri şehrinde düzenlediği vakfiyesinde, yaptırdığı medresenin fiziki özellikleri hakkında detaylı bilgi vermiştir. Vakfiyede medresenin Hacı Hamza Mahallesi'nde bulunduğu belirtilmiştir. Günümüzde mahalle isimleri değişmiş olsa da Hacı Hamza Bey Camii'nin bahsi geçen mahallede bulunduğu, camilerle mahalle isimlerinin aynı olduğunu başka misallerden harekete söyleyebiliriz. Halihazırda caminin bulunduğu mahallenin ismi Gotse Delçev ve hemen yanı başı ise Abbas Emin Mahallesi olarak Ohri belediyesine kayıtlıdır. Netice itibarıyla günümüzde ibadete açık olan Hacı Hamza Bey Camii'nin bulunduğu mahallenin Şerif Bey Medresesi'nin kurulduğu bölge olduğu söylenebilir.

Medresenin civarında yer alan yapılarla ilgili bilgilerle vakfiyede detaylı olarak yer verilmiştir. Şerif Bey'in vakıf dükkânları, Çelebi Mehmed Ağa'nın evi, Arap Said evi ve ana yol ile sınırlı ve etrafı taş duvarla çevrili arsasının içerisine müesseseyi yaptırmıştır. Vakfiyede yer alan verilerden ayrıca medresesinin civarında bulunan binalar ile müstemilatını hangi yapıların teşkil ettiği öğrenilmektedir. Bu bilgilere göre medrese 8'i talebelere, 1'i müderrise tahsis edilen toplam 9 hücre ile imarethane, çeşme ve şadırvanlardan oluşmaktadır. Şerif Ahmed Bey Medresesi, Osmanlı medreselerinin genelinde rastlandığı üzere avlu etrafında gelişen, revak ve hücre dizileriyle biçimlenen planın tipik bir örneğini ortaya koymaktadır (VGMA, D. 581/2, s. 280-282, sıra 282).

Vâkıf, medresede eğitim gören talebelerin sabah ve akşam yemek ihtiyaçları için bir imarethane de inşa ettirmiştir. Ancak öğrencilere verilen yemekler hakkında vakfiyede kısıtlı malumat bulunmaktadır. Vâkıf, imarete her gün 64 ekmeğin pişirilmesini, her bir öğrenciye 1 adet verilmek üzere 14 ekmeğin öğrencilere verilmesini, kalan ekmeğin Ohri şehrinin fakirlerine dağıtılmasını şart koşmuş, bu iş için bir kişinin görevlendirilmesini istemiştir. Dolayısıyla her ne kadar vâkıf vakfiyede öğrenci sayısını net olarak belirtmese de talebelere birer ekmeğin verildiğine bakılırsa, medresede 14 öğrencinin eğitim gördüğü söylenebilir (VGMA, D. 581/2, s. 280-282, sıra 282; Omerov, 2023: 339-340). Ayrıca medresenin sekiz öğrenci odası ve bir de müderris odası olduğu düşünülürse Osmanlı klasik döneminde olduğu gibi talebelerin ikişer kişi bir odada kaldığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda vakfiyeye dayanarak 14 öğrencinin bulunduğu bahsedildiği. Vakfın kuruluşundan yaklaşık 60 yıl sonra Şerif Ahmed Bey Medresesi'nde 70 talebenin eğitim gördüğü kaydedilmiştir (*Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1312/1895*: 669). Kuvvetle ihtimal ki bazı şartların değişmesine binaen

² Bk. BOA, MKT.UM, Kutu 158, Gömlek 87; BOA, MKT UM, Kutu 164, Gömlek 86; BOA, DVN.MHM, Kutu 6, Gömlek 65. Ahmed Şerif Bey'le ilgili bu çalışmada konu haricinde kaldıkları hasebiyle kullanılmayan bazı belgelerin konu başlıkları sırasıyla şöyledir: Bölgesinde kâğıt paraların kullanıldığına dair Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey'in yazısı (MKT: 170, 173). İstorova'nın Morošte köyünden Yovan'ın mutasarrıf olduğu tarlalara Angeline ya da (Anjelina) isimli kadının gereksiz müdahalesinin önlenmesi hakkında Rumeli Mutasarrıfı Arif Paşa ve Ohri Kaymakamı Ahmed Şerif Bey ve diğer ilgili şahıslara fermanı (BOA, DVN.MHM: 6, 65). Ohri'nin Reste köyünden Tase ve Anekle veya Aneko adlı şahısların müştereken sahip olduklarını söyledikleri ve köylüler tarafından mera olduğu iddia edilen arazi anlaşmazlığının halledilmesine dair Rumeli Mutasarrıfı Arif Paşa ve Ohri Kaymakamı Ahmed Şerif Bey, Müvella Mir Mustafa Ragıb ve meclis azalarının fermanı (BOA, DVN.MHM: 6, 63).

Kuzey Makedonya'nın Manastır ve Ohri Şehirlerinde Şerif Ahmed Bey Mektep ve Medreseleri

medresede kapasitesinden fazla öğrenci okutulmuştur. Bahsi geçen sâlnamede verilen bilgiler dikkate alındığında bölgede Şerif Ahmed Bey Medresesi hariç bir de Ali Bey Medresesi'nin aktif olduğu anlaşıl-makta ve bunlardan başka bir medresenin ismi geçmemektedir. Sonuç olarak, medrese sayısındaki azal-ma yanı sıra Balkanlarda yaşanan savaş, kargaşa, göç vs. nedenlerden dolayı da medreselerde yoğunluk yaşanmış olabileceği söylenebilir (Omerov, 2023: 340).

Medreselerin eğitim-öğretim sisteminin yegâne sorumlusu olan müderrisler hakkında da kaynaklarda bazı bilgiler mevcuttur. Şerif Bey Medresesi'nde müderrislik görevini yerine getiren bazı müderrislerin isimlerine sâlname ve sözleşme kayıtlarında rastlanmaktadır. Sâlnamede, Şerif Ahmed Bey Medrese-si'nde Mustafa Efendi isminde bir kişinin müderrislik görevini ifa ettiği zikredilmiştir (*Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1312/1895*: 669). Bir diğer şahsi belgede Osman Bey, 1900 senesinde Şerif Ahmed Bey Medresesi'nde Abdurrahman Mustafa isimli bir şahsın müderrislik yaptığını belirtmiştir. Osman Bey 1900 senesinde mezun olduğu kurumda müderris olarak çalıştığını da hassaten beyan etmiştir. Osman Bey'in bilgi verdiği sözleşme 1910 yılında kayıt altına alınmıştır (KMİDBA, Belge No 2907).

Şerif Ahmed Bey Medresesi'nden İcazet Alan Talebeler

1262/1845 yılında eğitim-öğretime başlayan Şerif Ahmed Bey Medresesi'nin sonraki dönemlerde faal olduğunu gösteren muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. Arşiv belgeleri ve sâlnamelerin yanı sıra bu med-reseden icazet alan talebelerin de çeşitli belgelerde medresenin ismini alenen belirtmeleri sayesinde gerek medrese hakkında gerekse burada eğitim gören öğrenciler hakkında teferruatlı malumata ula-şılmaktadır. Zikredilen kurumdan diploma alan talebelerden bir kısmı imamlık, hatiplik, din dersleri öğretmenliği, müderrislik ve nüfus memurluğu gibi çeşitli alanlarda çalışmışlardır. İşe kabul edildikten sonra bu şahıslara gerek Osmanlı Devleti din işleri kurumu, gerek Sırp Hırvat-Sloven Krallığı, gerekse de Yugoslavya dönemi İslam ulema meclisiyle imzaladıkları sözleşmelerde aile hayatı, medeni hali, bildikleri dillerin seviye durumu, eğitim gördükleri kurumlar, ek iş yapıp yapmadıkları gibi konular detaylı olarak belirtilmiştir.

1869 yılı Ohri doğumlu olan Osman M. Osmanoviç, yaptığı iş sözleşmesinde şahsi ve çalışma hayatı hak-kında ayrıntılı malumat vermiştir. 1910 yılına ait belgede; kendisinin bekâr olduğu, Türkçe ve Arapça dil-lerinde konuşup yazdığı, Sırpça dilini ise sadece konuşabildiği belirtilmiştir. Ohri Medresesi'nden mezun olan Osman Bey, Şerif Bey Medresesi'nde çalıştığını beyan etmiştir. Ayrıca Osman Bey, Abdurrahman Mustafa'nın yerine 1900 senesinde tayin olduğunu da özellikle vurgulamıştır. Belgenin detaylı malumat sunması sayesinde, ondan önce müessesede kimin görev ifa ettiğini ismen de olsa öğreniyoruz. Lakin kayıta Abdurrahman Bey'in bu kurumda kaç yıl müderrislik yaptığını ilgili veri mevcut değildir. Osman Bey'in 1895 senesinden itibaren Ali Paşa Camisi'nde imam ve hatip olarak vazife yaptığı esnada 16 ya-şında olduğu görülmektedir. Anlaşılan o ki Osman Bey bir yandan eğitimine devam ederken bir yandan da çalışma hayatına atılmış, 31 yaşında da müderrislik mesleğini icra etmeye başlamıştır (KMİDBA, Belge No 2907).

1875 yılında Ohri'de dünyaya gelen Süleyman Salih Emin şahsi bilgilerini sunduğu özel bir belgede ken-disinin evli ve dört çocuk sahibi olduğunu; çocuklarının 25, 15, 13 ve 10 yaşında olduğunu zikretmiştir. Ayrıca dokümanda Süleyman Bey, Türkçe ve Sırpça okuyup-yazdığını ve konuştuğunu belirtmiştir. Şerif Ahmed Bey ve İstanbul'da Hatip Ali Paşa Medresesi'nde eğitim gören Süleyman Bey din kültürü öğret-menliği ve sıbyan mektebi muallimliği yaptığını, hassaten din kültürü öğretmenliğine 1906 senesinde Ömer Ahmed'in yerine tayin edildiğini dile getirmiştir. Din dersleri öğretmenliği yanı sıra Eğitim Bakan-lığı'nda da 1927 yılından itibaren ilave bir iş olarak görev aldığını beyan etmiştir. O, diğer bir vazifeye de Süleyman Bey Vakfı'nda 1933 yılında başlamış ve ondan önce bu görevi ifa eden Ömer Bey'in ise hangi nedenle işinden ayrıldığı açıklanmamıştır. Süleyman Bey'in burada hangi pozisyonda görev aldığını be-

yan etmeyen ve kendisi hakkında teferruatlı malumat veren bu belge 1933 yılında kayıtlara geçmiştir. Dokümandaki tüm bilgiler incelendiğinde onun o esnada 58 yaşında olduğu görülmektedir (KMİDBA, Belge No 2273/35).

1879 yılında Ohri'de dünyaya gelen Emrullah b. Hayreddin, işe başladığı yıl Üsküp vakıflar müdürlüğüyle imzaladığı sözleşmede gerek çalışma hayatı gerekse ailesiyle ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir. Evli, 10 ile 6 yaşında iki çocuğu olan Emrullah Bey imamlık, muallimlik ve nüfus memurluğu görevlerini birlikte yaptığını açıklamıştır. Türkçe haricinde Arapça da okuyup yazabilirken Sırpçayı sadece yazabildiği kaydedilmiştir. Kendisinin medrese mezunu olduğunu aktarmakla beraber hangi medreseden mezun olduğunu ismen açıklamamış, ancak Şerif Bey Medresesi'nden sertifikasının olduğunu hassaten zikretmiştir. 1900-1910 yılları arasında salnamelerde Ohri'de, Ahmed Şerif Bey ve Ali Bey medreselerinin aktif olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla bu iki kurumdan birinden icazet aldığı mülahaza edilmektedir. Emrullah b. Hayreddin, 1908 senesinden beri muallimlik yaptığını, 1932 senesinde ise Ohri'nin Hacı Durgut Camisi'ne imam olarak tayin edildiğini beyan etmiştir. Mezkûr camide ondan önce bu vazifeyi Fehim Salimoviç isminde bir kimsenin yürüttüğünü ifade etmiştir (KMİDBA, Belge No 8562/32). İsmi zikredilen bu tarihi cami hâlihazırda ibadete açıktır.

Balkan Savaşı akabinde 1912 yılında Ohri'de doğan Hüseyin Yahya Feyzovit, diğer görevliler gibi kendisi hakkında teferruatlı malumat vermiştir. Hüseyin Bey bekâr, imam, hafız ve Ohri Mektebi'nden mezun olduğunu beyan etmiştir. Türkçe ve Sırpça bildiğini, Birleşik Ohri Vakfı'nda görev yaptığını kaydettirmiştir. Onun ifa ettiği vazifeyi kendisinden önce Süleyman Salih isminde bir şahsın sürdürdüğünü anlatmıştır. Ulema Meclisi kararıyla işe başlama tarihi 2 Kasım 1936 olarak not düşülmüştür (KMİDBA, Belge No 12569/36). Hüseyin Bey, Şerif Ahmed Bey Medresesi'nde gönüllü olarak çalıştığını belirtmiştir. Fakat medresede hangi sıfatla görev yaptığını izah etmemiştir. Bahsi geçen yıllarda Kuzey Makedonya sınırları içinde üç medresenin aktif olduğu alenen bilinmektedir. Bunlar: Kral Aleksandar Medresesi, İsa Bey Medresesi ve Meddah Medresesi'dir.

Hüseyin Bey, Ahmed Şerif Bey Medresesi'nde çalıştığını belirtirken ismen hangi pozisyonda görev yaptığını beyan etmediğinden bu konuda vesikadaki bilgilerden hareketle bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Kuvvetli ihtimalle Hüseyin Bey, Şerif Ahmed Bey Medresesi'nde müderrislik haricinde bir vazifede bulunmuştur. Şayet müderrislik görevini ifa etseydi bunu ismen belirtirdi. Vakıfla ilgili en önemli mevzu bu yılda Şerif Ahmed Bey Vakfı'nın aktif olarak hizmetlerine devam etmesi meselesidir (KMİDBA, Belge No 12569/36). Vakfın Sırp-Hırvat Sloven-Krallığı döneminde gelirlerinin kesilmediği ve hizmetlerine devam ettiğini kesin olarak söyleyebiliriz. Fakat net olmayan konu medresede hangi seneye kadar eğitim-öğretim yapıldığı kısmıdır. Arşiv belgelerindeki malumat dikkate alındığında medrese eğitiminin Balkan Savaşları'na kadar aralıksız devam ettiği sarih olarak görülmektedir. Fakat Balkan Savaşları akabinde medresenin daha kaç yıl eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü kısmı ise bilinmemektedir. Vakfın muhtelif hizmetlerini 1936 yılına kadar devam ettirdiğini Hüseyin Bey'in şahsi kaydına dayanarak söyleyebiliriz. 1936 sonrasında Şerif Bey Vakfı'nın hizmetlerine hangi yıllara kadar aktif olarak sürdürdüğü kısmı ise meçhuldür.

Ohri'deki Medreseye Gelir Sağlayan Vakıf Mülkleri

Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey Medresesi'ne ve vakfın sosyal alandaki hizmetlerine gelir sağlayan gayrimenkullerin önemli bir bölümü Ohri şehrinde yer alırken az bir bölümü de Manastır Vilayeti ve Resne Kazası'nda bulunmaktadır. Vakfın gayrimenkullerinin sayıları, yerleri ve isimleri hakkında aşağıda kısaca bilgi verilecektir.

Şerif Ahmed Bey, Hacı Hamza Bey Mahallesi'nde mülkiyeti kendisine ait olan 15 adet dükkânı kira getirisi sağlamak amacıyla vakfetmiştir. Bu dükkânların tamamı Hacı Hamza Bey Mahallesi'nde olup 6'sı

Kuzey Makedonya'nın Manastır ve Ohri Şehirlerinde Şerif Ahmed Bey Mektep ve Medreseleri

caminin bitişğinde, biri ana yol kenarında ve 8'i de cadde üzerinde karşılıklı olarak yer almaktadır.

Hacı Kasım Mahallesi ve Hacı Hamza Bey Mahallesi birbirine oldukça yakın mesafededir. Bu iki mahallenin en önemli özelliği çarşı merkezinde yer almalarıdır. Çarşı etrafında bulunan dükkânlar vakfa, mahalle aralarındakilere nazaran daha çok kira geliri sağlamaktadır. Şerif Ahmed Bey, Hacı Kasım Mahallesi'nde 12 adet dükkân, 9 dönüm sebze bahçesi, bahçe bitişğinin üst katında 9 oda, alt katında ise bir postane, bir samanlık, bir ahır bulunan bir hanı vakfetmiştir. Vakıf kurucusu, şehrin diğer iki mahallesi olan Sazlık ve Vlahlık mahallelerinin kesiştiği mevkide vakfa ait 20 dönüm bir sebze ve meyve bahçesini de vakıf hizmetlerine sunmuştur. Günümüzde isimleri değişmeyen bu iki mahalle şehrin dış kısmında yer almaktadır (VGMA, Defter 581/2, Sayfa 280-282, sıra 282; Omerov, 2023: 339-340).

Şerif Ahmed Bey, Ohri'nin doğusunda ve 36 km uzaklığında yer alan Resne Nahiyesi'nde sahip olduğu bir hanı vakfettiği gibi aynı güzergâh üzerinde ve Ohri'ye 70 km. uzaklıkta bulunan Manastır Vilayeti'nin Mogoriçe Köyü'nde 3 taşlı bir değirmenini de vakfetmiştir. Ayrıca vakıf imarethanesinde kullanılmak üzere çeşitli kapları da vakfa bağışlamıştır (VGMA, Defter 581/2, Sayfa 280-282, sıra 282; Omerov, 2023: 339-340).

Vakfiyede belirtilen hususların vâkıfın şart koştuğu kaideler çerçevesinde sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi sorumluluğu mütevelliyeye aittir. 1846 tarihli bir diğer belgede vakıf mallarının kiraya verilmesi, gelirlerinin toplanması, mektep ve medreselerin lazım gelen ihtiyaçlarının satın alınması, muallim ve müderrislerin maaşlarının temin edilmesi, bütün bu işlemlerin belirlenen nizam içinde yürütülmesi adına vâkıf bir mütevelliyeye tayin etmiştir. Vakıf kurucusu mütevelliyeye olarak vakfına atadığı şahsın kimliğine baktığımızda toplumda saygın bir kimse olduğu dikkat çekmektedir. Ohri'deki Zeynelabidin Paşa tarafından kurulan vakıf gelirleriyle finanse edilen Hâlveti tarikatının Şeyhi Abdülhadi Efendi, Şerif Ahmed Bey tarafından vakfına mütevelliyeye tayin edilmiştir. Fakat vâkıf, bu görev için Şeyh Efendi'ye herhangi bir ücret ödenip ödenmeyeceğini vakfiyede alenen belirtmemiştir (VGMA, Defter 581/2, Sayfa 280-282, sıra 282; BOA, C.EV, Kutu 540, Gömlek 27269). Ayrıca Şerif Bey Vakfı'na bir Halvetî şeyhinin tayin edildiğine bakılırsa, kendisinin de bu tarikata müntesip olduğu düşünülebilir.

Manastır'daki Şerif Ahmed Bey Mektep ve Medresesi

Evliya Çelebi eserinde Manastır'la ilgili bilgi verirken burada 9 medresenin faaliyet gösterdiğini belirtmiştir (Çelebi, 2001: 308). Aynı veriyi Şemseddin Sami *Kâmûsü'l-A'lâm* adlı eserinde tekrar etmiştir. Ayverdi, *Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya* adlı çalışmasında, Manastır'da 14 medresenin isminden bahsederken (Ayverdi, 1981: 342), Asani ise *Makedonya'daki Medreseler ve İsa Bey Medresesi* isimli araştırmasında 15 medreseyi isimleri ile kaydetmiştir (Asani, 2010: 32). 1321/1903 yılı salnâmesinde ise Manastır'da 9 medresede eğitim yapıldığı belirtilmiştir (*Salname-i Nezaret-i Maarifi Umumiye 1312*: 669). Muhtemelen bazı medreseler maddi imkanların yetersizliği vs. nedenlerden dolayı eğitim hizmeti verememiştir. Bu dönemde vilayette faal olan medreselerden biri de Şerif Bey Medresesi'dir.

Şerif Ahmed Bey, 1265/1849 tarihinde Manastır'da kendi arsası üzerine, cami, dershane, teneffüs odası, mektep, bir talebe odası ve yanında iki talebe odası, çeşme, şadırvan ve helâlardan oluşan yapıları vakfetmiştir. Vâkıf, tayin ettiği müderrisin takva ve derin bilgi sahibi bir kimse olmasını istemiştir. Öğrencilere sabah ve ikindi namazından sonra yüksek ve faydalı ilimler (*ûlûm-ı âliye ve nâfia*) ile ilgili derslerin işlenmesini şart koşmuştur. Bu görevi karşılığında kendisine 5 hisse ücret verilmesini münasip görmüştür. Ayrıca Şerif Ahmed Bey, kış aylarında öğrencilerin üşümeden odalarında ve sınıflarda eğitimlerini sürdürmeleri adına odun ve kömür alınması için vakıftan fon ayırmıştır. Dershane ve teneffüs odaları için 800 vukıyye kömür ve 10 çeki odun, iki talebe odasına 400 vukıyye kömür ve 4 çeki odun ve bir talebe odasına da 200 vukıyye kömür ve 2 çeki de odun alınmasını vakfiyede zikretmiştir (KMÜDA, 25 numaralı vakfiye; Omerov, 2023: 341-342). Medresenin kuruluşundan yirmi beş sene sonra faaliyetlerine devam

ettiği müderris atamasından anlaşılmaktadır. 1306/1888 yılında bu medreseye İbrahim Ethem Efendi müderris olarak tayin edilmiştir (Albayrak, 1996: 196). Ayrıca medresede eğitim gören talebe sayısı 35 olarak verilmiştir. (*Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1312*: 669). Bir kayıta hangi yıla ait olduğu zikredilmeden Şerif Bey Medresesi'nde Talib Efendizâde Abdurrahman isminde bir zatın **müderrislik** görevi ifa ettiği belirtilmiştir (Baki, 2012: 88).

Şerif Ahmed Bey, Manastır'da 1265/1849 yılında kurduğu vakfın arsası üzerine birçok yapıyla birlikte bir de sıbyan mektebi inşa ettirmiştir. Vâkif, vakfiyede sıbyan mektebi faaliyetleri hakkında açıklama yapmazken, mektebin kömür, yakacak odun, muallim ve halifeleri (muallim yardımcısı) hakkında bazı malumatlar vermiştir.

Şerif Ahmed Bey, sıbyan mektebinde ve camide, muallimlik ve hatiplik yapacak şahsın Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîd ve tertîl üzere okumasını ve hüsn-ü hat bilmesini murat etmiştir. Bu meziyetlere sahip olan kimseyi camiye hatip, sıbyan mektebi öğrencilerine ise meşk³ hocası olarak tayin etmiştir. Ancak bu görev için maaş tahsis edilmemiş, sadece hatiplik vazifesi için senede iki hisse pay verilmiştir. Muallim yardımcısı halife; müezzinlik, kayımlık ve ferraşlık vazifelerini birlikte yürütmüş ve bu hizmeti karşılığında kendisine senede 100 İstanbul kilesi zahire verilmiştir.

Vâkif, kış aylarında öğrencilerin üşümeden eğitimlerini sürdürmeleri için vakıf gelirlerinden 600 vukiye kömür ve 9 çeki⁴ hatab (odun) alınmasını vakfiyede belirtmiştir. Şerif Ahmed Bey, Sıbyan mektebinde eğitim-öğretim gören öğrencilerin sayısı ve işlenen dersler hakkında açıklama yapmamıştır. Lâkin muallimin Kur'ân'ı tecvîd ve tertîl üzere okuması ve hüsn-ü hat bilmesini istediği göz önüne alındığında öğrencilere, meşk dersinin yansıra Kur'ân-ı Kerîm dersinin de verildiği söylenebilir (KMÜDA, 25 Numaralı Vakfiye).

Şerif Bey, inşa ettirdiği mektep, medrese ve caminin çeşitli giderlerini finanse etmek için Manastır Sancağı'na bağlı Prilep Kazası'nın Topolçan Köyü'nde 12 gözlü değirmenini vakfetmiştir. Ayrıca Manastır merkezde Dragor Çayı kenarında sahip olduğu değirmeni de vakfa dönüştürmüştür. Vakıf kurucusu, vakıf değirmenlerinin civarında yer alan yapılarla benzer ücretler kıyas edilerek kiraya verilmesini şart koşmuştur (KMÜDA, 25 Numaralı Vakfiye; VGMA, Defter 581, s. 214-215, sıra 440). Kurumun bütün gelir-gider işlerini takip etme adına vakfına Ohri'de olduğu gibi hariçten birini atamamış bizzat kendisi mütevellilik görevini deruhte etmiştir. Şerif Bey, vefatından sonra da mütevellilik işlerinin oğulları tarafından devam ettirileceğini vakfiyede hassaten zikretmiştir.

Sonuç

Manastır ve Ohri şehirleri Via Egetia yolu güzergahında olmaları nedeniyle her devirde stratejik pozisyonlarını muhafaza etmiştir. Osmanlı egemenliği boyunca bahsi geçen şehirlerin imar ve ihyası vakıflar eliyle gerçekleşmiştir. Şehirlerde var olan din, tarikat, mektep medrese, imaret, köprü, sağlık vb. hizmetlerinin tamamı vakıflar tarafından topluma kazandırılmıştır. Hayır işlemeyi kendine şiar edinen Ohri Kaymakamı Şerif Ahmed Bey, Ohri ve Manastır şehirlerinde birer vakıf tesis etmiştir. O, kurduğu vakıfların gelirini temin etmek için pek çok dükkân, tarla, bahçe, değirmen ve han vakfettiği gibi, Ohri'de tesis ettiği vakfın giderlerini temin için çok sayıda gayrimenkul, Manastır'daki kurduğu vakfın ihtiyaçlarını finanse etmek için de muhtelif yerlerde sahip olduğu iki değirmenini vakfetmiştir.

3 Meşk, yazı hocasının ders olarak verdiği örneği hakkında kullanılan bir tâbirdir. Mutlaka ders ve talim mânasına da gelir, yazı öğrenenler bunu karşılıklarına koyarlar, hoca tarafından öğrenildiğine kanaat getirilerek başka meşk örneği verilinceye kadar bunu tekrar tekrar yazarlardı. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü (I-III)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 1971, C. II, s. 492.

4 Çeki, eskiden odun, taş vs. tartmak için kullanılan ağırlık ölçülerine verilen isimdir. Çeki, üç ayaklı bir sehpaye ortasından asılmış bir sınkla bunun bir ucunda tartılacak şeyi koymaya mahsus kafes gibi iskara şeklinde bir tabla ve öbür ucunda da çekitaşı denilen dört kantar (195 okka, 250 kilo) sıklığında bulunan bir taş asılı teraziden ibarettir (Pakalın, 1971, C. I: 340).

Kuzey Makedonya'nın Manastır ve Ohri Şehirlerinde Şerif Ahmed Bey Mektep ve Medreseleri

Şerif Ahmed Bey'in tesis ettiği medreseler, Balkan Savaşlarına kadar kesintisiz olarak hizmet vermiştir. Ancak Balkan Savaşları akabinde medreselerde hangi yıllara kadar eğitim-öğretim yapıldığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Lakin Şerif Ahmed Bey'in Ohride tesis ettiği vakfın akıbeti hakkında Balkan Savaşları sonrasında da önemli veriler bulunmaktadır. Bu medreseden mezun olan talebeler hakkında, Osmanlı Devleti din işleri kurumuyla, Sırp Hırvat-Sloven-Krallığı'yla, Yugoslavya dönemi İslam Ulema Meclisi'yle imzalanan sözleşmelerde şahısların aile hayatı, medeni hali, bildikleri dillerin seviye durumu, eğitim gördükleri kurumlar, ek iş yapış yapmadıkları gibi konular detaylı olarak belirtilmiştir. Özellikle belgelerde personelin Türkçe, Arapça ve Sırpça dillerini bildiği gözlemlenmiştir. Ohri'deki vakıf medresesinden mezun olan öğrencilerden Emrullah Bey, Hacı Durgut Camii'nde; Süleyman Efendi, Hatip Ali Paşa Camii'nde imamlık görevi ifa etmiş ve bu camiler hâlihazırda ibadete açıktır. Özellikle Balkan Savaşları akabinde yoğun göçlerin yaşandığı din ve eğitim hizmetlerine çeşitli sınırlamaların getirildiği bir zaman diliminde, zikredilen faaliyetlerin aksamadan sürdürülmesi hususunda ilim ehlinin çabası önem arz etmektedir. 1936 yılında Hüseyin Yahya, Ulema Meclisi'yle yaptığı din hizmetleri sözleşmesinde Şerif Ahmed Bey Vakfı'nın aktif olarak hizmetlerine devam ettiğini belirtmiş, ama hizmet sahası hakkında malumat vermemiştir. Şerif Bey Vakfı'nın Sırp Hırvat-Sloven Krallığı döneminde faal olduğu müşahede edilmekte ancak hangi tarihlerde vakıf mallarına el konulduğu ya da vakıf hizmetlerinin akamete uğradığı kısmı meçhuldür.

Öte yandan vâkıfın, Manastır'da yaptırdığı mektep ve medreseden icazet alan öğrencilerin mezuniyet sonrası hangi görevleri icra ettikleri ve hangi sahalarda çalıştıkları vb. konular hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat Ohri'deki vakıf medresesi üzerinden bir kıyaslamada bulunacak olursak benzeri görevleri, bu ilim yuvasından diploma alan şahısların da ifa ettiğini tahmin edebiliriz. Dolayısıyla bu hususta ulaşılabilecek yeni evraklardaki bilgiler ışığında iki medresenin toplumun muhtelif alanlarına sağladıkları faydalar ve yetiştirdikleri ilim erbabının toplum üzerindeki tesirleri daha ayrıntılı biçimde bilinecektir. Geniş bir yelpazede hizmet veren Şerif Bey Vakfı'nın ismi hâlâ Ohri ve Manastır şehirlerinde Müslüman halk tarafından hatırlanmaktadır. Ne var ki halk nazarında derin izler bırakan Şerif Ahmed Bey Vakfı'ndan günümüze intikal eden herhangi bir yapı mevcut değildir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Cevdet Evkaf (C. Ev.), 540 27269-01-01.

BOA, MKT. 170.173.

BOA, MKT.UM. 140.15.

BOA, MKT.UM. 141.66.

BOA, MKT.UM. 158.87.

BOA, MKT.UM. 164.86.

BOA: A) DVN. MHM. 6.65.

BOA: A) DVN. MHM.6.63.

Kuzey Makedonya İslam Dini Birliği Arşivi (KMİDBA)

KMİDBA, Belge no 2907.

KMİDBA, Belge no 12569/36.

KMİDBA, Belge no 2273/35.

KMİDBA, Belge no 8662/32.

Kuzey Makedonya Üsküp Devlet Arşivi (KMÜDA)

(KMÜDA), 25 Numaralı Vakfiye.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1312/1895.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, D. 581/2, s. 214-215, sıra 440.

VGMA, D. 581/2, s. 280-282, sıra 282.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Albayrak, Sadık (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*. (C. II). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Asani, Eljesa (2010). *Makedonya'daki Medreseler ve İsa Bey Medresesi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1981). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, (C. III-3 Kitap). İstanbul: Bilmen Basımevi.

Baki, Süleyman (2014). "Manastırlı İsmail Hakkı Efendi: Hayatı ve Eserleri". *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar-Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 07-09 Mayıs 2014, Edirne*. İstanbul : Ensar Neşriyat : İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV). 83-106.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (2001). (C. VII). Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin. Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul.

Eyice, Semavi (1964). "Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri". *Vakıflar Dergisi*, (6), 137-145.

Eyüp, Salih (2022). "Makedonya'da Osmanlı Döneminde Kurulan Vakıflar ve Ohrizade Sinanuddin Yusuf Çelebi Vakfiyesi". *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1-5 Eylül 2018*. (Cilt 5). Ankara: Türk Tarih Kurumu. 637-657.

Kuzey Makedonya'nın Manastır ve Ohri Şehirlerinde Şerif Ahmed Bey Mektep ve Medreseleri

Gorgiev, Dragi İlinka Yaneva (2010). *Semejstvoto Ohrizade–İstoriya Dolga 600 Godini*. Dırzaven Arhiv na Republika Makedoniya, Skopye.

Omerov, Mumin (2023). *XIX. Asırda Osmanlı Dönemi Makedonya Vakıfları*. Bursa: Emin Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I-III)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Hoca Sadettin (1992). *Tacü't-Tevârih*. (C.1). Haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şemseddin Sami (1891). *Kâmûsu'l-A'lâm*, (C. 5). İstanbul: Mehran Matbaası.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (Basım yılı yok). *Büyük Osmanlı Tarihi*. (C. I). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

عهد سياسي موقر وشكره قياسا بمحور اولواقف بربر مور و كاشف قضاة جمهور و لاه
 ضباب خدوند شاور تقديس ذات عه اطاطة الشهور عقباته لكار بولوبت بنا كذا
 محصوره ومضهور لركه كافه موصوله قديس كاطر سله اسدي دعامة موصوله مقلته .
 شامر سله ايجاد واقتراي ايديب نسيه نسيه انال بر مطوق كرم ولقد خلقنا اللسان
 في احسن تقويم ايدو الموديه املا وامنه تقويم اوزره انال اووقف زيبالي ولقد
 كرمنا اليه مخلوقات سائر سله ممانه ومنسا واصحاب خيرات وحناسة وبيبا صدقات
 وحرارة النواي نصم جليله رسيوم واقرب اهذ ايدمه حل مباله وعم نوال دلالة عبره
 والوق صلوات زكيات غير شيم وصوق تيمات عالمان بانكرم اول مقبول رطاه ال
 ومكرم ماله لوانه سير آراي كالمقنة روضهاله ايله بر اي شقارت قربا بر راي
 عازو معازو وما اسلك صاخذ مدعو لولان لولان مصدرا كرمه سبحان لك
 اسر خوي صوق الطبايق نظم تم زني قندله حبه خذ رسول كبريا صاحب شفاعت
 عطا حضرت محمد مصطفى عليه من التيمات الزبير افندمك بان وضور روح عطران
 مطر كرمه سركي تبار واهذ لركه امتا بر كمن منبهات موجبة العتابه اندر وترتيب
 وراه صواب غير وتوايه ارشاد وترتيب ضمه تنبذ اعظام زيه حبه وتعلم مومنان
 رضاي مقفرت اقتضاي ضبابيا العالميه بيور مشا لركه صلاه الله تعالى عليه وعلقه عيو
 الانبياء والمرسلين ورفي ال واصحاب كرم واولاد اعمار فموم ذنواي واجبه الافتراي
 عفرته سزوار انبا لركه واصحابه كالنجوم بايهم اقتديتم فحوي الله العباد تمامي اوزره
 حبري سبار هديتته بر بجم ضبابا كذا وركه سعاده كوكب لركه الفا اولوب «المرفح
 ظلال صدقات» حديث شريفه مضمون منفي بيان مائس رئيسيه اخهار وعبان اتمكله
 كهادي طريره سار وباري وصول بين سزاد اولشوردر . رضوان الله تعالى عليهم اجمعين
 وعلى سائر التابعين والمجتهدين . اما بعد فيكونه بولدر تنفير اللما - جاى تيات وقره اولوب
 وابتد آفره شديري كعاشده فرد آفنده اعطاه روم واستقر بولوب «كل نفس زانقة
 المعن» ماله صدقه استعمال اوزره ارجع الي ربك» نذك لركتت نكاي كونه ايدنه لابيدالطرح
 جام محلا كونه وفيد جاهه حباله فرموشه ايله كلمسه اولدغي طاهر وانكار وبيوعالم
 به لفظك سول بازي زياه وضار اليه توتمايه وفضال ودر باي كهمفنا اولدعه لركه
 وحناسي عر وحناب مقروه وسرور وصفاي جور وصفنا ايله مشوره تفير لفت ايله
 تتاكل خرة ذلك ايله متبارك الاله مشرف الزواله وحكم وحنال وحنابيه اسباب
 لذابذ منطلب الاحوال ما شد ظلال ايدو مشهور ويديدر . اول معد بر مطرله ودرنه
 وكحنان ايله القدره كسبه يا - وكهمم وانبي ومكرم بولوبيا كل امرئ بما كتب ركبته
 مصداقته كركت حصول شير سلامت حاله مقدمات سالق صلاح واحمال منوطه
 وكتسبات مستوجبة التيمات ضنات افعال مريبه اولدغي مصلح اولي الاعمال اولفته
 ناشي كرمعقل غير عاقل امر لازم وكه كامل متامل واجب ومكدر سعادت ايدو
 عقبابله لذت فانيه دنيا اوزرينه ترهيم واحيانا ايدو ك وفرضي غنبت ميده ك

لابس جامه صف وعتق نعت عافيت ابيه «وما تقدموا لانفسكم من غير مجدوه عندنا نهي
 كرميهم معاني شريفي ملاخط وان مات ابيه ارم انظر لعهد الامه كتب علم
 يتقوى به دوله صالحا بيقول وصدق جارية في سبله تعال حديث منقبت قوي
 لطيفي عطالم ايل «مثل الذهب ينفقون اموالهم في سبله كل حبه ائتت بسوسه
 حتى كل سبله مائة حبه وانه يصرف لمه بنا وانه واسع علم آيتا كرميهم
 النبا ماصومه اولوه سقارتي استقر مال ايجوه الدنيا من رعة الافره مولى فوه
 اقتضا سحر سحره زالم معاره بزل عولهم بذور حكمت وتذكر زفر يوم معاره
 صرف مائر لقول مؤور من ومقدون ائله «فمنه يعمل مقال زره غير ابره ومن يعمل
 مقال زره شر ابره» مضموم صحت مضمون اوزره كوكلك مجازات الاحمال من خود وريز
 اصوله نحايه ومشهور اوله عفي يوم مؤول وعتق اولوه مهالك وعيدت الهه ربه عجايب
 ومظهر الطاف عليله عقت وعتاب اوله لبي ايجوه اصحاب طبايع ساجه وارباب بصاير
 متقمده ربه اشو صدقان واضر الدوله عزايى ولا لبي عارف وعبارت صحت كوكلك
 فحواي نصايج احتواسه وفقه قديته مناسره سفاهت مملكي سفاه معال عتوتنه
 واخطل عامه ربه فيصرك متميزا شنه طبايع الجران ورفق البريا غرتوا احمد شريف
 به المرحوم محود يا شاه المرحوم احمد يا شاه عقاله تيبه واكاه بران بر انباه ولفبه
 الصدقه قديته للمعاك يوم بوضد المرحوم بالنواحي حضور عقت كوكله زهقه متقمده
 مناره وزمره فخرية مصيغه التماز طبع سيجو ساجي متناف اوله رعه مجلس شرفي قوم
 لازم التماز كيه وفقه الما الذكريه لاجل العسن ولا ملام تمام والتكامل متوله نص ائله
 كتمذكري صالحا افقا به احمد محفزه بالطوي الحصار اقر تام وتقرير كلام اديب
 به باجت شرفه مستقلا بيده عالم وملاكم اولوه ما الذكر مناسر سجا في ائله
 بر ليه قضايه صفاف طويلو ليا به فري سنده واقو لى الاحمال والجيره معلوم الحدود
 ولوه اباي كوز بر باب ملك لقبوه آسيان حبه لى الملك الاحد وطلبه المرحوم الرب
 الصدق ملكه اعلى ووقف صحيح مؤيد وصبي صحري مملد ايل وقف وصبي اديب
 شويل مشرف ونصيه ايلدكم آسيان مذكور به كرسه اجاره مثيله آخره ايجار اولون
 صدينه ضايرله اينده مده سده شهر رة خور كمانه كانه معلوم الحدود ملك اوله علم ملك
 عرصيه اطرفي طاسه ريو ايل صحاف وير ليره ايجوه اوله رعه بر اجامو شريف وريان در خانه
 وانه الصالنه بر باب تنفي او طي وير ملكه لطيف وانك الصالنه بر باب طلمه او طي
 دليل وشهار طلمه معلوم سالكه او طي ايجوه آخر اباي باط او طي وشماره وانه ودرود
 لاره ره اباي عدا حلا وشهر رة خور مذكور طفته كبير قبولك اباي جاننده بر جتره محمد
 شبا وائسانه موفه اوله آسيان مذكور بروم عتد ايجاره سنويك اوله ليه عه اعتبار
 اولون عه مذكوره ره كماله علم وفضلت ايل معروفه والكر اوقال تدبلي علوم معروف
 زيور صلاح ايل راسه وخط ورفق ولقوه ايل بيراسه بران در سخا مذكوره ره طلمه
 علوم بهر يوم صباح وبعد العصر تدبلي علوم عال ونافعه اليه عه مذكوره سنويك ليه

عرصہ متصرف اولہ وجود و تمثیل و جہای اوزرہ تلاوت قرآنہ لیکہ مقصدہ و مسہ خط
 ایلہ متبر و خطاطیہ لایینہ و اصلہ صوت ایلہ اقرانہ فائزہ مقام آستانہ ایلہ اهلین
 و استیفا قدم برکتہ منب مذکورہ مقام صیباہ و مشہر حواری و جامع شریفہ
 دخی خطیب اولویہ صیباہ اجریہ تقام الیہ منہ مقابلہ لایینہ سنوی ایلہ عصم متصرف اولہ
 و جامع شریف مذکورہ اوقات غمگینہ مجبور و غمگینہ حد و امامتہ الیہ و افریکت
 امام اولویہ مقابلہ سنہ سنوی بر عرصہ متصرف اولہ و منب مذکورہ مقام صیباہ
 اولایہ افضلہ و مجالہ بولہ مدلی حالہ تقام صیباہ مقصدہ و معشر حد و منزلتہ
 سزایکہ خلیفہ منب و سوزنہ و قسیم و فرسہ جامع شریف اولویہ مقابلہ لایینہ سنوی
 یوزگیل آستانہ مخلص زماں جیریل و لکر اولایہ ایلہ باب طلسم او طرمنہ الیہ
 نظریہ دخی نظر طلسم لایحکامکله اولویہ بہرہ فرسہ کیلہ جمعا سنوی یوزگیل
 آستانہ مخلص زماں جیریل و اجابہ مذکورہ دخی جامع شریف مذکورہ خاندانہ شریف
 و سادہ و مصلوبہ ایقاد اولایہ ایلہ قنیل ایچونہ مقصدہ کتاب روفہ و زینت
 و شیخ روحانی اشتر اولہ و در سحاب و تنفسی او طری ایچونہ بہرہ سزایوز
 قیہ کور و اولہ مکی خطیب و منب ایچونہ دخی سنوی التوز قیہ کور و طقور کای
 خطیب و ایلہ باب طلسم او طرمنہ بہرہ سنوی دخی یوز قیہ کور و دخی مکی خطیب
 و عباد اللکر عقیقہ الصالینہ اولایہ بہرہ باب طلسم او طرمنہ سائہ اولایہ سنوی ایچونہ
 قیہ کور و ایلہ مکی خطیب اشتر اولویہ و بریل و انجہ لکر اولایہ ایلہ باب طلسم او طرمنہ
 مایہ یا ایم قیہ شیخ روحانی دخی اشتر اولویہ سائہ اولایہ و بریل و عدسکی افض
 بہرہ یوم لیل العصر دخی عقیقہ و منب حواری افض دخی لک لک کل یوم
 حیسانک علیہ از د وقتہ او عی افاضی شریف ایلہ بر فاکم شریف تلاوت ایلہ
 حاصل اولایہ ثواب جمیلہ بی اولایہ و بالذات عاجزہ و فقرہ تمنی و تورا حضرت سید
 کائنات و اشرف موجودات شیخو عصمان عیب خدای محمد المصطفی علیہ افضل الصلوات
 افضلیہ حضرت بہرہ باریک و لطف و عزیز و شریف روح عطرہ و منور کرمہ و بالیو
 آل و اصحاب کرامہ رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین حضرتہ ارواح مقدسہ لرس
 و ناسیا و الدینک و اصول و فروع و اقربا و متعلقا تمیزہ ارحامہ دار لقا ابدا ملک
 ارواح اهدا و بہرہ منعم نعم عباد اولویہ رجوات غیری ایلہ یاد و بعد الوفات ہم
 دخی روحہ اهدا الیہ و اللہ تعالی و لرواح رسولہ الطہار استوتعیبات عاجزہ ملک
 اصلہ ترک و تعطیلی تجویز اولویہ روح الی عالم اللہ تعالی صلوات قیلہ و جامع شریف
 و منب لطیفہ خدمات لازمہ یقتو۔ ایقاسہ منبکی بولایہ ذات راجد متبر نظام
 الیہ و وقف مذکورہ بہرہ تولیت جہتہ دخی اعتبار معرجم اوزرہ سنوی بہرہ منب
 زماں و طبقہ تعینہ ایچونہ امانہ مذکورہ دخی ما الیہام و طائف و تعینات جمعیہ ایفا لایینہ
 صکرہ کوزہ مقدار فضلہ قالورس شاید سعید زمانہ ایلہ عمارت معینہ مذکورہ دخی
 یوزرہ لازم کدیکی تقدیم استکمال اولویہ ایچونہ فضلہ مذکورہ بیخ و قہ اوزرہ انجہ

بسم الله الرحمن الرحيم
 وقد بينت على وجه الخلاص كيف كان ابيه بايده متولاً ارباباً واتباعاً اولاداً وباراً بالذرية
 وكتبه لطيف ودر شامة واوطى له وشاره وانه ولا كونه نصير وتبريم محتاج اولاد
 مذكوره من معرفت متول ابيه نصير وتبريم اولاد واسبق وقف مذكوره به سري عاقبت
 وبخاصه صياله لايه اولاد غير نسيم متول اولاد شريف وقود عسرده سيدل وتفسيره وادله
 وتبريم مرة بعد اخرى بدعا صيروة اولاد وبعد الوفاة اولاد اذكورهم واولاد اولاد
 اولاد اذكورهم بطناً بعد بطنه البري وشركى وبعد الانقراضه نفوسه بالله تعالى مهمل
 الضياحه عروجه حنيداً واصيداً وصهره وامور توليها منه اذ به اقداه والسنة اولاد
 حجب الاطوار برمتها لمن رأى حاكم الشيخ ومفتي بده ومعرفته اهل متزوقه ايه متول
 اولاد برمتها صده واستقامت اراء صرفت اميدك له صده ستوى نصير المداكم
 بل عتبار متزوقهم برحمه وطيفه توليته متصرف اولاد ايو نصير شريف وتبريم شريف
 آسياب مذكوريه فاجأ على التواغل متول متزوقه نسيم اولادى وقصبت اوزده بالتولى
 اخذ وناسم واصياله تصدق ايلديك ابدلكه غيب التصير الشريه وقف موهاله احمد
 شريف به وقف مذكوريه اصطام وشريف وقبوله استقام اولاد غير سبله وقف
 مذكوره ايه عوجى وآسياب مذكوريه علاه استراد ومثول متزوقهم ايه تايمة احتياج
 ايله كاهن مشهور والمطوقه فى اللب الفضله متزوقه وشم وقصص طابهاه اولاد
 حاكم حاكم والاصحاب لازل حاكم جايا بالحوه والصور اخف عقره ايه وقف مذكوريه
 على رأى مه بده مه الاثمه الاعلام اولاد حجت وشريف مذكوره به جوانيم ونايا
 لزوم حاكم وقضا ايتكمه مه بعد وقف مذكوره صحيح ولازم وصبره حركه وقصص اولاد
 نصير وتحويل حمال وتبريد وتفسيره عدم الاحتمال اولادى مه بده بعد الموه
 فانما ائمه على الذبه ميدونه ان الاثمه علم واجل الوقف على ايه الجواد الكريم حركه ذلك
 وعمره فى اليوم الخامس والقرينه منه حول للازم له نفس وتبريم ونايه والى منه الف
 والمجد والسعاده والشرف ما قر من قبل الوقف والشريف وقع عند على النهى الموسط حاكم
 والاروم فى الحصره والعموم حالما يكملان الواقف من الاثمه للاسلاف وانا الف المصغر ايه كرم موده
 الله عطا الله الولد
 علاه وبعثاً مباركته

2 ja obaj ofenno levon domo quovovoy
 speno brnpp. meop. noleganilo na 44.
 2077
 10-XII-97-11
 111

Шерифага,
 У. Шатан

Handwritten text at the top of the page, likely a title or header in Ottoman Turkish script.

Türker 4. 114

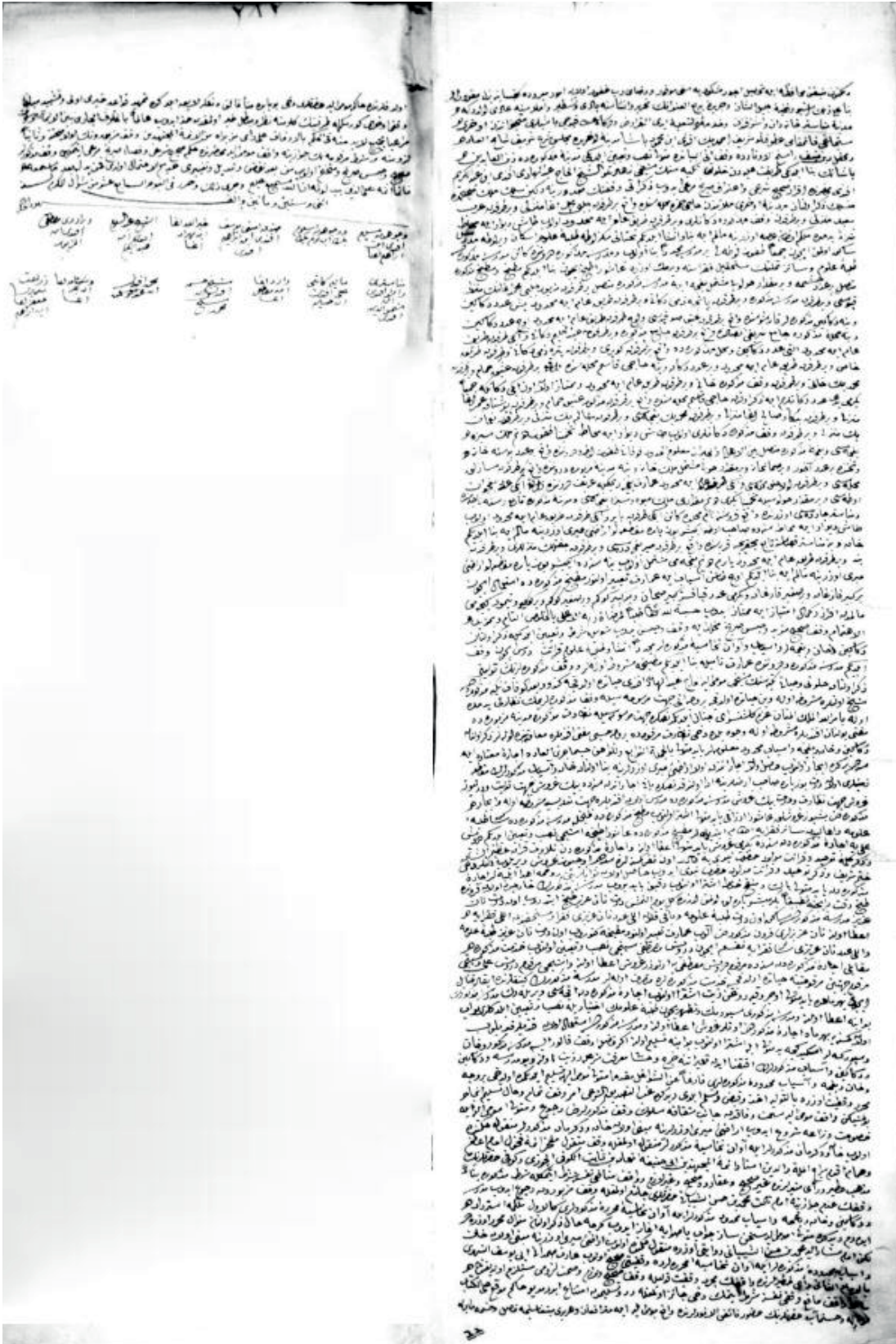
229

18

ماد كنهانك الباطن بالهدى والهدى من الوصف
والخس والسنن والحكم بالصحة والبروم والسكن
مدرعنى ووقع منى عالما للحق الجادين من
اسرى الاسلام جوده ان عهد الحزم
وسه المعاني حمار شامونه
المواكف من مدره ايجوى

298

صديسين بباد وشك جزين پينمار دكاه واقف ضمائر اسرار ذهاب اجوربا عدد وانحصاره محمودة كاذفة كانات
خصوصا نوع بئرى احسا تقديم انشا و ابراج و اسلوب او ملو ايدوب طرهم معانكى تعليم و منها هم معادى تفهيم بلدى حل شان
و عمر نواله وصل صلوات و تواميدون بئرى جرحين انبيل و مقتداى اصمضا محمد نصطفى عليم صلوات الله ما اذات
الارض والسما حضرتك روضه مفره فقه الهدى اولفوك من هراه وشك وشهابع تحيات استشاري امدك
ورضى مبارك ان والسابقون وناظران عنان اولئك المصيرين اولادى ال اولادى واصحاب وافقادر
اوز درنه اوسوك هربرى جواهر بن سینه خزینه و زواج شرح سینه حد بقره ذرينه در وضوان الله تعالى عليهم اجمعين
اما بعد فقرات امور و سخات جمهورى رمد كوده بوجهاى كو بجا همى بقره و د نياى ناپايدار ك تحت و تا همى مستعد
رس مرد خدا و عاقل و اما اولدك بناى مسانه خيرا فى دسيه سعادت اضرويه مراسم حسنة و اسطه عزت سرمدك
بيلوب الذين ينفقون اموالهم بالدين و النار سرا و علوية فلهم اجرهم عند ربهم و در حقوق عليهم و ادرهم بخير
مدلولهمه اموال و اوزا قى رحمه خيراتهم بنار و انقابه فى سبيل الله از جان و دن ايديوب از امانت ابن آدم انقطع
الاعن ثقه صدقة جارية او علم يتفنى به اولد صلح بدمعه خدبت شريفى و انتر صريح الوسناد ضمنون شريفى مودت

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi*

Orlin Sabev **

Öz

Bulgar topraklarında yüzyıllar süren Osmanlı hakimiyeti boyunca biriken zengin kitap koleksiyonlarının kaderi, sosyal ve siyasi yaşamın dinamikleri tarafından belirlenmiştir ki, savaşlar, devlet ve siyasi rejim değişiklikleri, ideolojik konjonktür kaçınılmaz olarak bu mirasın tam olarak korunmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Bildiğimiz arşiv ve anlatı kaynaklarına göre, Bulgaristan topraklarında yaklaşık 40 tane büyük Osmanlı vakıf kütüphanesi kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. 1878 yılında Bulgaristan Prensiği'nin kuruluşundan sonra bu koleksiyonların önemli bir kısmı Sofya'ya aktarılmış ve böylece Milli Kütüphane'nin zengin koleksiyonu oluşmuştur. Kitapların bir kısmı da 93 Harbi ya da Balkan Savaşı sırasında kaçan bazı kütüphaneciler tarafından ya da Osmanlı yetkililerinin ısrarı üzerine İstanbul'a getirilmiştir. Bulgaristan'da Rus işgalinin kısa sürdüğü dönemde (1877-1879) bazı kitaplar Rusya'ya götürülmüştür. Makalede, Bulgaristan topraklarında yüzyıllar boyunca biriken Osmanlı kitap mirasının yok edildiği veya dağıldığı, farklı yönlerde hayatta kalmaya çalıştığı çalkantılı savaş ve savaş sonrası dönem üzerinde daha ayrıntılı olarak durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Bulgaristan, Osmanlı hakimiyeti, vakıf kütüphaneleri, Sofya, İstanbul, Rusya.

The Historical Course and Post-Ottoman Fate of Ottoman Waqf Libraries in Bulgaria

Abstract

The fate of the rich book collections accumulated during the centuries of Ottoman rule in Bulgarian lands was determined by the dynamics of social and political life, so that wars, state and political regime changes, and ideological conjuncture inevitably negatively affected the preservation of this heritage in its full content. According to the archival and narrative sources approximately 40 large Ottoman waqf libraries were founded in Bulgaria. After the establishment of the Principality of Bulgaria in 1878, a significant part of these collections were transferred to Sofia, thus creating the rich collection of the National Library. Some of the books were brought to Istanbul upon the insistence of the Ottoman government or by some librarians who escaped in the 1912-1913 Balkan wars. During the short period of Russian occupation in Bulgaria (1877-1879), some books were taken to Russia. The article focuses in more detail on the turbulent war and post-war period, when the Ottoman book heritage accumulated over centuries on the territory of Bulgaria was destroyed or dispersed and tried to survive in different directions.

Keywords: Bulgaria, Ottoman rule, foundation libraries, Sofia, Istanbul, Russia.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1328734

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Temmuz 2023 / July 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ekim 2023 / October 2023

** Prof. Dr., Bulgarian Academy of Sciences, Sofia-BULGAIIRA; e-mail: orsa@mail.bg;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6578-3519>

Giriş

Bulgar topraklarındaki Osmanlı yönetimi sırasında, Orta Doğu yazı geleneğinin meyvesi olan Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde hatırı sayılır miktarda kitap birikmiştir. Bazı kitaplar buraya başka yerlerden gelmiş, bazıları buralarda kurulan Müslüman eğitim kurumlarında ya da tekke ve zaviyelerde istinsah edilmiş, bazıları ise yerel yazarların kaleminden çıkmıştır. 93 Harbi sırası ve sonrasında bu literatürün bir kısmı Bulgaristan Prensiği'nin başkenti Sofya'ya kurulan Halk Kütüphanesi'ne getirilmiştir. Bu kütüphanenin Şarkiyat Bölümü'nde Samakov, Vidin, Köstendil, Sofya, Lofça, İvraça, Plevne, Şumnu vb. şehirlerden getirilen kitaplar muhafaza edilmektedir. Ayrıca Arap harfli el yazmaları ya da matbu kitaplar hala ülkedeki kütüphanelerde, arşivlerde ve camilerde (Ziştova, Rusçuk, Razgrat, Filibe, Eski Cuma/Tirgovişte, vb.) bulunmaktadır. Doğu edebiyatının bir başka kısmı bazı Osmanlı kütüphanelerinin kütüphanecileri tarafından ya da Osmanlı yetkililerinin ısrarı üzerine İstanbul'a getirilmiştir. Rus işgalinin kısa sürdüğü dönemde (1877-1879) Osmanlı koleksiyonlarındaki bazı kitaplar ise Rusya'ya götürülmüştür. Geri kalanların kaderi talihsizdi - yağmalandılar ya da yangınlara kurban gittiler.

Bugün Sofya Şarkiyat Bölümü'nde muhafaza edilen yaklaşık 4000 el yazması ve 500 matbu kitabın önemli bir kısmı tasnif edilmiş ve çok sayıda tez, monografi, çalışma ve makalede analiz edilmiştir. Halbuki Türkiye ve Rusya'ya ulaşan el yazmaları ve matbu kitaplar tasnif edilmemiş olup, Rus ve Bulgar uzmanlar tarafından bunlar hakkında sadece birkaç yayın yapılmıştır (Sabev, 2017a: 16-25).

Şimdiye kadar bilinen arşiv ve anlatı kaynaklarına göre, Bulgar topraklarında yaklaşık 40 Osmanlı vakıf kütüphanesi veya koleksiyonu kurulmuş ve bunların yaklaşık üçte biri kendi personeli veya binası ile çeşitli süreler boyunca faaliyet göstermiştir (bkz. Ek 1, Tablo 1). Ancak, Osman Nuri Peremeci'nin belirttiği gibi, medresesi olan her şehir veya kasabada, hatta bazı köylerde değerli kitap koleksiyonları bulunduğundan, Osmanlı dönemi Bulgar topraklarındaki faal olan vakıf kütüphanelerinin gerçekte daha fazla olduğu varsayılabilir (Peremeci, 1942: 191; 2012: 276).

Bu kütüphanelerin çoğu XVIII. yüzyılda, çoğunlukla medreselerde kurulmuştur. Bu durum, o dönemde açılan medreselerin sayısının daha fazla olmasıyla ilgilidir (Sabev 2001: 71-73). Öte yandan, bu yüzyıla ait kütüphane kurma çabalarının yoğunlaşması Osmanlı idaresi altında bulunan tüm topraklarda gözlenmekteydi (Erünsal, 1998: 831-849). Bu durum, Lale Devri (1718-1730) olarak adlandırılan dönemde oldukça belirgin olan ve daha sonra da devam eden bilgiye, bilimlere ve kitaplara yönelik ilginin bir sonucuydu. Medreselerin birçoğunda eğitime uygun olan kitaplar, bazılarında ise ayrı oda ya da bina olarak kütüphane ve kütüphane personeli bulunmuştur. Eğitim kurslarının düzenlendiği camilerde ve bazı tekke ve zaviyelerde de kitap yer almıştır.

Vakıf kütüphanelerinin kuruluşlarında sahip oldukları koleksiyonlar yeni bağışlar veya başka koleksiyonların katılmasıyla zenginleşmiştir. Bu süreç ağırlıklı olarak XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaşandı. Koleksiyonların zenginleşmesi büyük ölçüde, mevcut birkaç küçük vakıf kütüphanesi veya özel koleksiyonların (genellikle kurucu ailenin üyelerinin) birleştirilmesi yanı sıra, Osmanlı matbaacılığının gelişmesi ve bunun sonucunda bu yüzyılda baskı üretiminin önemli ölçüde artmasıyla mümkün olmuştur.

Koleksiyonların birleştirilme sürecinin bir sonucu olarak, XIX. yüzyılda Bulgaristan topraklarında aşağıda ayrıntılı olarak tarafımızca tanıttığımız birkaç büyük Osmanlı vakıf kütüphanesi oluşmuştur. Bu yeni birleştirilen kütüphaneler artık kurucularının ismiyle değil buldukları şehrin ismiyle bilinmekteydiler.

Sofya Kütüphanesi

Bu kütüphane, Sofu Mehmed Paşa (1547), Mustafa Efendi ve Mehmed Efendi (1777'den önce), Hacı Ebubekir Efendi (1777) ve muhtemelen Sofya'daki birkaç vakıf kütüphanesinin (çoğunlukla medreselerdeki) birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu süreç Sofya müftüleri olan Mustafa Efendi ve Mehmed Efendi ile Hacı Ebubekir Efendi kütüphanelerindeki kütüphanecinin aynı kişi olmasıyla başlamıştır (Sabev 2012). Daha sonraları bu şekilde genişletilmiş olan kitaplık, Sofya kadısı Mevlânâ Seyfullah Efendi tarafından H. 974/M. 1566-1567 yılında inşa ettirilmiş olan Banyâ Başî Camisi'nin güneybatı cephesindeki taş ek binaya yerleştirilmiştir (Mikov, 2019: 28-29). Bu kitaplıkta bulunan el yazmaları ve matbu kitapların üzerine *Sofya Kütüphanesi (Kütübhâne-i Sofya)* ifadesini içeren vakfiyet yazı ve mühürleri konulmuştur (Sabev, 2017a: 252-258).

Samakov Kütüphanesi

Bosna Valisi Mehmed Hüsrev Paşa'nın H. 1256/M. 1840-1841 yılında, memleketi Samakov'da kurduğu kütüphanenin koleksiyonu yine bu kasabada daha önce ecdatları tarafından kurulan kitaplıkların birleştirilmesiyle meydana gelmiştir (Sabev, 2017b). Mehmed Hüsrev Paşa, amcası olan Emin Ağa'nın kurduğu mescidinin kütüphanesini, büyük dedesi olan Hacı Süleyman Efendi'nin kurduğu kütüphaneyi, Keşfi Efendi'nin bu kasabada kurduğu medrese için vakfettiği kitaplığı ve muhtemelen Samakov'da bulunan diğer medrese ve camilerde bulunan kitaplıkları kendisinin kurduğu kütüphaneye getirtip birleştirmiştir (Kenderova, 2002a: 131). Sofya örneğinde olduğu gibi birleştirme süreci Mehmed Hüsrev Paşa'dan önce başlamıştır. 1829-1842 yılları arasında Hacı Süleyman Efendi'nin ismiyle anılan ve *Genel Kütüphane (kütübhâne-i umûmî)* olarak adlandırılıp Samakov sakinlerinin özel koleksiyonlarının yanı sıra Keşfi Efendi'nin vakfettiği kitaplarını içeren iki vakıf kütüphanesinin kütüphanecisi aynı kişiydi (Kenderova, 2002a: 13). Kasabada bulunan Halvetî zaviyesinde bulunan kitaplar da muhtemelen Mehmed Hüsrev Paşa'nın kurduğu kütüphaneye aktarılmıştır. Samakov'da mevcut kitaplıkların birleştirilmesi sonucunda kurulan bu yeni kütüphanede bulunan kitapların üzerine H. 1259/M. 1843-1844 yılını ve *Samakov Kütüphanesi (Kütübhâne-i Samakov)* ibaresini içeren vakıf mührü konulmuştur (Sabev, 2017a: 258-259).

Vidin Kütüphanesi

Benzer bir kütüphane birleştirilmesi Vidin'de de görülmüştür. Vidin muhafızı Pazvantoğlu Osman Ağa (ö. 1807), H. 1215/M. 1800-1801 yılında babası Ömer Ağa (ö. 1788) anısına yaptırdığı caminin yanı sıra, H. 1217/M. 1802-1803 yılında ayrı bir kütüphane binası inşa ettirmiştir (Altay, 2020: 189). Bu bina, Şumnu'daki Tombul Cami külliyesindeki yanısıra günümüze ulaşan Bulgaristan sınırlarında diğer bir Osmanlı kütüphane binasıdır.

Başlangıçta kütüphanede Ömer Ağa'nın ve oğlu Osman Ağa'nın kendisi tarafından babasının anısına vakfettikleri kitaplar bulunuyordu. Daha sonraları bu kütüphaneye, Osman Ağa'nın annesi Rukiye Hatun'un kurduğu ve muhtemelen Ak Cami olarak adlandırılan camide muhafaza edilen kitaplığın yanı sıra Vidin medrese, cami ve tekkelerindeki (örneğin Selahaddin Baba Tekkesi) kitaplarla birlikte yine bu kütüphane için vakfedilen özel koleksiyonlar da taşınmıştır. Pazvantoğlu Osman Ağa Kütüphanesi'nin inşasından sonra, kitap bağışlamak isteyen Vidin sakinleri ayrı bir kütüphane kurma yerine bu yeni kütüphane için kitap vakfetmeyi tercih etmiş görünüyor. Vidin'in bir sonraki muhafızı İdris Paşa (1807-1810) tarafından vakfedilen kitaplar da bu kütüphanede muhafaza edilmiştir. Haziran 1826'da, dönemin Vidin mutasarrıfı İbrahim Paşa (1824-1827) ve Şeriat Mahkemesi vasıtasıyla merhum kadı Arif Efendi'nin vakfettiği 36 cilt

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

kitap yine Pazvantoğlu Osman Ağa Kütüphanesi'ne yerleştirildi. Sofya ve Samakov örneklerine benzer şekilde, bu kütüphanenin kitaplarının üzerine H. 1265/M. 1848-1849 tarihini taşıyan ve *Vidin Kütüphanesi (Kütübhâne-i Vidin)* ibaresini içeren vakıf mührü konulmuştur (Sabev, 2017a: 260-270).

1837 yılında Pazvantoğlu Osman Ağa'nın kurduğu vakfın denetlenmesiyle ilgili bazıları ödünç alınıp iade edilmemiş veya kaybolmuş olduğu için kütüphaneye ait kitapları toplamak ve düzenlemek amacıyla bir kütüphane kataloğu hazırlandı. Ödünç alınan kitapların kütüphaneciye iade edilmesi gerekiyordu. Katalogda 2390 cilt el yazması ve 73 cilt matbu kitap, yani toplam 2463 başlık listelenmiş ve bunların hangi koleksiyonlardan geldiği belirtilmiştir (Kenderova, 2002b: 126-127; 2016: 457-458, 474). Vidin'deki Avusturya konsolos yardımcısı tarafından 1860 yılında Viyana'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen listede 2500 cilt kaydedilmiştir (Flügel, 1865: 57).

Köstendil Kütüphanesi

Bir şehirdeki mevcut kütüphanelerin birleştirilmesi sürecinin başka bir örneği Köstendil'de görmek mümkündür. Bâb-ı Âlî kapıcıbaşlarından Çelebi Ağaoğlu Mollazâde Mehmed Ağa (ö. 1876), memleketi olan Köstendil'de bulunan medreselerde (özellikle Eski Medrese ve Yeni Medrese olarak adlandırılan iki medrese) ve şehirde mevcut olan diğer birkaç kitap koleksiyonunu bir araya getirip H. 1271/M. 1854-1855 yılında Fatih Camisi'nin yanında bir vakıf kütüphanesi kurmuştur. Yeni kurulan kütüphanenin kitaplarının üzerine H. 1271/M. 1854-1855 yılını ve *Köstendil Kütüphanesi (Kütübhâne-i Köstendil)* ibaresini içeren vakıf mührü konulmuştur (Sabev, 2017a: 259-260).

Şumnu Kütüphanesi

Benzer kütüphane birleştirme süreci Şumnu'da da yaşanmıştır. Şumnu'da birleştirilmiş olan kitaplığın en önemli kısmı sadrazam kethüdası Şerif Halil Ağa'nın H. 1157/1744 yılında memleketi olan Şumnu'da inşa ettirdiği Tombul Cami külliyesinde yer alan medrese kütüphanesinin kitaplarından oluşmaktadır. 1745 yılında yapılan bir envantere göre bu kütüphanedeki kitapların sayısı 222 cilttir (Sabev 2007). Sonradan bu kitaplık Şumnu'daki diğer mevcut kütüphane koleksiyonları da dahil edilerek zenginleştirilmiştir. Devredilen kitaplar arasında Solak Sinan Camisi'nin medresesi için bağışlananların da olduğu tespit edilmiştir (Kenderova, 2002b: 122, 124, 142-143; 2018: 325-326). Bu kütüphanenin kitapları bugün Sofya Ulusal Kütüphanesi'nde muhafaza olunup aralarında yaklaşık 800 el yazması ve yaklaşık 1500-1600 arası matbu kitap bulunmaktadır (Kenderova, 2018: 327).

Ancak Sofya, Vidin, Samakov ve Köstendil örneklerinin aksine Şumnu'da Tombul Camii kütüphanesinde şehirden bir araya toplanan kitapların üzerine "Şumnu Kütüphanesi" ibaresini taşıyan bir vakıf mührü konulmamıştır (Stoilova, 2017a: 334).

Şehir Kütüphaneleri

Görüldüğü üzere, bazı şehirlerde eskiden kurulmuş vakıf kütüphaneleri müşterek bir kütüphanecinin tayiniyle ya da tek bir yere taşınarak birleştirilmesi sonucu olarak şehirdeki medrese hocalarıyla öğrencilerinin ve kitapseverlerin okuma ihtiyaçlarını karşılayan bir nevi "şehir" kütüphaneleri ortaya çıktı. Bu amaçla Vidin, Samakov ve Köstendil'de olduğu gibi yeni kütüphane binaları inşa edilmiş ya da Sofya'da olduğu gibi genellikle camilere eklenmiş uygun binalar veya Şumnu'daki Tombul Cami külliyesindeki kütüphane gibi daha iyi kitap muhafaza şartlarını sağlayan tesisler kullanılmıştır. Esas olarak Osmanlı yöneticilerinin girişimiyle memleketlerinde kurulan bu kütüphaneler, modern şehir veya belediye kütüphanelerinin prototipiydi.

Mevcut vakıf kütüphanelerinin birleştirilmesi, Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde Osmanlı kütüphane sistemini yeniden düzenlemek için alınan önlemlerden biriydi. Bu aynı zamanda 1826 yılında kurulan Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin faaliyetleriyle de bağlantılıydı. Ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm vakıflar yeni nezâretin şemsiyesi ve kontrolü altına girdi. Bununla bağlantılı olarak, mevcut kütüphane koleksiyonlarının envanteri çıkarılmış, güncel kataloglar hazırlanmış ve bazı koleksiyonlar daha uygun depolama yerlerine aktarılmıştır (Erünsal, 2015: 260). Bu süreç bağlamında, Vidin ve Samakov'daki kütüphanelerin katalogları da hazırlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı vilayetlerindeki kütüphane koleksiyonlarının birleştirilmesi ve bir araya getirilmesi süreci XIX. yüzyıl boyunca devam etmiş ve özellikle Sultan Abdülhamid döneminde (1876-1899) yoğunlaşmıştır. Bu önlemler sadece vakıflardan kitap koleksiyonlarının daha iyi korunmasını amaçlamıyor, aynı zamanda kütüphanelerin işlevlerine ilişkin değişen bir vizyonla da ilgiliydi. Örneğin, H. 1296/M. 1878-1879 tarihli bir raporda, o dönemde Şam valisi olan Midhat Paşa (1878-1880), Şam'ın çeşitli yerlerine dağılmış olan kitap koleksiyonlarının, sürekli yok olmalarını önlemek, ilgili vakıfların mütevellilerinin kontrolünde olmaları nedeniyle ulaşmazlıklarını gidermek ve şehirde kitaplardan yararlanmak isteyen herkesin kitaplara erişimini sağlamak için tek bir yerde bir araya getirildiğini belirtmiştir (Erünsal, 2015: 287). 1882 yılında ise İstanbul'da *Osmanlı Umûmî Kütüphanesi (Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî)* adı altında bir halk kütüphanesi kuruldu. Resmi olarak 1884 yılında halka açılan bu kütüphane için Sultan II. Beyazıt Camisi Külliyesi'ndeki imaretin yenilenmiş binası tahsis edildi. 1961 yılında bulunduğu yerinden dolayı bu kütüphane *Beyazıt Devlet Kütüphanesi* adını almıştır. Depo kütüphanesi görevini de üstlenen bu kurum, Osmanlı Maarif Nezâreti'ne bağlı olup İstanbul'daki bazı cami ve medreselerin yanı sıra Bulgaristan toprakları da dâhil olmak üzere taşradan kütüphane koleksiyonları buraya aktarılırdı (Duman, 1992: 51-52; Erünsal, 2008: 229-339; Anameriç, 2014: 103-111).

Sofya, Vidin, Samakov, Köstendil ve Şumnu şehirlerinde mevcut olan vakıf kütüphanelerinin birleştirilmesi süreci dışında, Filibe, Tırnova, Rusçuk, Zıştova, Lofça, Razgrad gibi Bulgaristan'daki Osmanlı kütüphaneciliğinin diğer önemli merkezlerinde böyle bir sürece dair bilinen bir kanıt yoktur. Bu yerleşimlerde bulunmuş olan medrese, cami ve tekkelerde kurulan daha mütevazı kütüphaneler birleştirilmemiş gibi görünmektedir. Bunlara kıyasla birleştirilmiş olan ve bir nevi "şehir" kütüphanelerine dönüştürülen kütüphanelerin 93 Harbi esnası ve sonrasındaki kaderi daha olumluydu. Çünkü bunların yağmalanması, yok edilmesi ve dağıtılması daha zor olup büyük bir kısmı kurtarılıp Sofya Halk Kütüphanesi'ne teslim edildi, bir kısmı savaş ganimeti olarak Rusya'ya götürüldü, diğerleri ise Osmanlı hükümeti tarafından sahiplenilip İstanbul'a getirildi. Geride kalanlar bölgesel müze ve arşivlerde ya da yerel camilerde korunmaya bırakıldı.

93 Harbi Sırası Kütüphanelerin Kaderi

93 Harbi sonucu olarak Bulgar Prensiği'nin kuruluşundan sonraki dönemde bu savaştan önce kurulan Osmanlı kütüphanelerindeki kitapların kaderi doğrudan dört ana faktöre bağlıdır - bu kitapların en azından bir kısmını *Milli Kütüphane* için değerli bulan Bulgar devleti; Osmanlı mirasının bir unsuru olarak bu kitaplar üzerinde hak iddia eden Osmanlı devleti; bu kitapları bir savaş ganimeti olarak gören Rus devleti; ve son olarak, bu kitapları eğitim ve kültürel amaçlarla kullanmaya devam etmekte ısrar eden yerel Müslüman topluluklar.

93 Harbi sırasında Bulgar topraklarında ele geçirilen şehirlerde, Rus askeri birlikleri kaçınılmaz olarak orada bulunan Osmanlı kütüphaneleriyle karşılaştı. Bazen Rus ordusu Müslümanların dini binalarını askeri ve başka amaçlarla kullanmıştır. Örneğin, Rus doktor Sergey Petroviç Botkin 22 Haziran 1877 tarihli

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

bir mektubunda Zıştova'daki bir medresenin Rus askerî hastahanesine dönüştürüldüğünü yazıp "Türkiye'ye yaptığım yolculuğun bir hatırası olarak size gönderdiğim gibi, sokakların her tarafına dağılmış Kuran sayfaları var" ifadesi kullanmıştır (Botkin, 1893: 37-38). Söz konusu medrese büyük ihtimalle darüssaade ağası olan Hacı Beşir Ağa'nın 1745 yılında Zıştova'da inşa ettirdiği medrese olup bünyesinde bir de kütüphane vardı (Sabev, 2017a: 153-156). Burada bulunan kitapların bir kısmı Rus işgalinin kurbanı olmuşsa da diğer bir kısmı Hacı Beşir Ağa Camisi'nde korunmuştur (Stajnova, 1982: 160-161).

Savaş sırasında sahipsiz kalan Osmanlı kütüphaneleri Bulgar halkı tarafından da yağmalanmıştır. Benzer yağmalara tanık olan tarihçi Mosko Moskov (1863-1947), 1763 yılında Hacı Ali Ağa tarafından inşa ettirilen Tırnova'daki Kurşunlu Cami'nin kütüphanesinin (Sabev, 2017a: 206-210) başına 1877 yazında benzer bir talihsizlik geldiğini anlatmaktadır. Savaş sırasında 13-14 yaşlarında olan Moskov hatıralarında şunları yazmıştır:

"Rus-Türk Savaşı sırasında Ruslar şehre geldiklerinde, onu (kütüphane binasını) büyük ve sağlam bir asma kilitle kilitlenmiş olarak buldular. Kapıyı demirle kırdılar, içeri girdiler ve dolaplara özenle yerleştirilmiş kitaplar buldular. Çocuklar bunları yağmaladı, bazılarını belediye binasına götürdü ve birçoğunu da sokağa saçtı. Türkler daha sonra bu kütüphanede Bulgaristan ve Tırnova tarihi hakkında birçok değerli el yazması bulunduğunu söylemişlerdir." (Baev 2018; Milçeva 2020).

Tırnova ile ilgili 1907 yılı için hazırlanan bir rehber kitabında ise bu yağmalama daha net bir şekilde ve kınama dolu sözlerle anlatılmıştır:

"Şehir 1877'de Rus askeri birlikleri tarafından ele geçirildiğinde, Türk olan kütüphane binasına girildi, kitaplar yağmalanarak caminin ve sokağın zeminine atıldı. Tarihimiz için çok değerli olan bu kütüphaneye el atan ve onu koruyan tek bir Bulgar ya da Rus olmadı! Birkaç hafta boyunca kitaplar bu hazineden çıkarıldı ve Türk kitabı olduğundan sokaklarda yırtıldı ya da biber, zeytin vb. sarmak için bakkallara satıldı. Bu camiden konağa kadar uzanan cadde siyah, kırmızı ve mavi Türkçe yazılarla süslü kâğıtlarla kaplıydı." (Markov, 1907: 24; Baev, 2018).

O zamanlar on iki yaşında olan ve daha sonra yine tarihçi olan görgü tanığı Todor Yankov'un (1865-1941) tanıklığı da benzerdir:

"Şehrin Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra yağma - Türk çarşılarının ve evlerinin yağmalanması - başladığında daha sonra anlaşıldığı gibi dini kitapların yanı sıra, Tırnova'nın Türkler tarafından ele geçirilmesini anlatan ve başka tarih içerikli değerli kitapların da bulunduğu bu kütüphane de yağmaya maruz kaldı. Bu geçmişi hatırlarken, kırmızı ve mavi Türkçe yazılarla çizgili kalın yeşilimsi iç yapraklarıyla bu pahalı ciltli kitapların dağıldığını ve yırtıldığını hatırlıyorum. Yırtıklar, harabeye dönmüş kütüphane binasının zeminini, avluyu ve sokağı kaplamıştı. Bu kitapların yapraklarının birçoğu bakkal dükkanlarında pratik bir kullanım alanı bulurken, kimsenin aklının ucundan geçmeyip - teselli için diyelim ki beş yüzyıl süren bir esarettten dolayı - tarihimizin en değerli kaynaklarının vahşice yok edilirdi. Ruslar bile bu zengin kütüphaneyi kurtarmak için hiçbir şey yapmadı." (Yankov, 1939: 46-47; Baev, 2018).

Benzer talihsizlik Vidin'deki Pazvantoğlu Osman Ağa tarafından kurulan büyük Osmanlı kütüphanesinin de başına geldi. İstanbul Rus Büyükelçiliği'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 5 Haziran 1879 tarihli Fransızca yazılan bir mektupta Vidin kütüphanesindeki kitapların bir kısmının imha edildiği, bir kısmının da yağmalanarak sahaflara satıldığı belirtilmiştir. Osmanlı kurumları arasında daha sonra yapılan 15 Haziran 1879 tarihli yazışmalarda, değerli kitaplardan yırtılan yapraklarının Vidin'deki bakkal dükkanlarında kahve ve şeker satmak için huni yapımında kullanıldığı iddia edilmektedir (Altay, 2020: 192-193).

Rusya'ya Kitap Gönderme Çabaları

Osmanlı kitap mirası savaş sırasında bir yağma kurbanı haline geldiğinden, savaş sırasında ve sonrasında korunması ve envanterini çıkarılması için önlemler alınmıştır. Konstantin İreçek, Rus başkomutanlarının emriyle, kitapları “halkın vandalizminden” korumak için camilere nöbetçiler yerleştirildiğini belirtmektedir (İreçek, 1899: 313; Stajnova, 1979: 62). Rus ordusunun Balkanlarda bulunan birliklerinin başkomutanı General Eduard Totleben'e (Nisan 1878-Ocak 1879) gönderdiği Temmuz 1878 tarihli ilk raporunda, Bulgar topraklarında vazife gören Rus komiseri Alexander Dondukov-Korsakov şunu ifade etmiştir:

“Rus askerî birlikleri tarafından ele geçirilen bazı Bulgar şehirlerinde, aralarında çok eski eserlerin de bulunduğu Türkçe, Arapça ve Farsça kitap ve el yazmalarından oluşan büyük kütüphane binaları bulundu. Bu eserlerin korunması için önlemler alınmış ve ayrıntılı envanterler yapmak üzere görevlendirilecek kişiler aranmaktadır” (Muratov, 1905: 119; Ivanova, 2007: 410-411).

Savaşa katılan A. H. Tseretelev, 1878'de Rus işgal yetkililerinin yerel halk tarafından camilerden yağmalanan her şeyin iade edilmesi için emir verdiklerini belirtmiştir (Zaytsev, 2022: 8). Şubat 1878'de, Sofya Valisi Pyotr Vladimiroviç Alabin'in (1824-1896) talimatıyla Samakov kaymakamı, Samakov meclisine hitaben şehir sakinleri tarafından *Hüsrev Paşa Kütüphanesi*'nden yağmalanan kitap ve eşyaların en kısa sürede kütüphaneye iade edilmesi çağrısında bulunmuştur (Zaytsev, 2022: 9-10).

Bulgaristan Devlet Arşivi'nin Lofça şubesinde, Rus işgali döneminden kalma ve Rus tarafının savaş sırasında el konulan Osmanlı kütüphanelerindeki kitapları yağma nedenlerini ortaya koyan bir dosya bulunmaktadır. Dosya, “Rus askerî birlikleri tarafından ele geçirilen Türk kasabalarındaki Türk kütüphanelerini korumak için önlemler almak üzere Tırnova valisinin talimatı ile ilgili dosya, 1878” başlığı altında Lofça Belediye Meclisi'nde tutulmuştur.¹ İçinde o dönemde Tuna valisi olan N. S. Şterbinski'nin ilçe başkanlarına ve Tırnova polis şefine gönderdiği 3 Nisan 1878 tarihli bir mektubun sureti bulunmaktadır. Mektubun içeriğine göre, Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nin isteği üzerine savaş sırasında ele geçirilen kitapların “savaş ganimeti olarak” söz konusu fakültenin kütüphanesine verilmesi gerekiyordu (Nikolov-Gerd, 2012: 53, 138-140).² Bu emre uygun olarak, Lofça Belediye Meclisi, 13 Mayıs 1878 tarihli bir mektupla, Lofça ilçe başkanına, Rus işgali sırasında “tüm kitapların parçalandığını, bu nedenle şu anda elimizde Eylül 1877'de Türk evlerinden toplanan iki sandık dolusu çeşitli Türkçe kitaptan başka bir şey olmadığını” bildirdiştir.³ Dosyada ayrıca 8 Haziran 1878 tarihinde Lofça'da kaleme alınan “Kalan Türkçe Kitapların Envanteri” de yer almaktadır. Söz konusu envantere Kiril alfabesiyle 260 cildin başlıkları kaydedilmiştir.⁴

Ancak Rus akademisyen İlya Zaytsev, Rus işgal makamlarının Bulgaristan'daki Osmanlı kitap mirasını korumaya yönelik öncelikli kaygıları göz önünde bulundurulduğunda, bugün Rusya'da bulunan Osmanlı el yazmalarının toplu bir şekilde oraya götürülmesine yönelik bir planın sonucu olmadığını, rastgele kişiler tarafından getirilen “tesadüfi ganimetler” olduğunu iddia etmektedir (Zaytsev, 2022: 10). Halbuki Rusya diğer savaşlarda da Müslüman kitap mirasına benzer bir tutum sergilemiştir. Örneğin, 1826-1829 yılları arasında Rusya'nın İran ve Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaşlarda, Rus işgali altındaki Erdebil, Erzurum, Beyazıt vb. bölgelerden değerli el yazmaları Petersburg'a taşınmıştır (Çaycıoğlu, 2020: 167-185).

1 Lofça Devlet Arşivi, fon 25K, gömlek 1, dosya 673.

2 Lofça Devlet Arşivi, fon 25K, gömlek 1, dosya 673, v. 3

3 Lofça Devlet Arşivi, fon 25K, gömlek 1, dosya 673, v. 2.

4 Lofça Devlet Arşivi, fon 25K, gömlek 1, dosya 673, v. 5-8.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

Rus işgal makamlarının Bulgaristan'daki Osmanlı kitap mirasını bir "savaş ganimeti" kaynağı olarak algıladıkları hem yukarıda bahsi geçen Tırnova valisinin talimatından hem de 93 Harbi arefesinde ve 1876-1878 yıllarında Bulgar bilim adamı Marin Drinov'un başkanlığında gerçekleştirilmesi düşünülen bir takım Rus bilim adamlarının Bulgaristan gezi projesinden anlaşılmaktadır. Bilimsel gezinin amacı Bulgaristan'da "bir halk müzesi veya kütüphanesi temelini oluşturacak" arkeolojik malzemeler, el yazmaları ve etnografik eserler toplamaktı (Nikolov-Gerd, 2012: 43-45). 1928-1934 yılları arasında müdürü olan Veliko Yordanov'un Sofya Milli Kütüphanesi'nin kuruluş tarihini anlatan kitabına göre, bu proje Rus işgali döneminde de yürürlükte olup o dönemde Diyanet ve Eğitim İşleri Dairesi Başkanı olan Marin Drinov proje konusunda Rus meslektaşlarını bilgilendiriyordu (Yordanov, 1930: 56-57). Savaş sırası ve sonrasında yaşanan karmaşık durum projenin fiilen uygulanmasına elverişli olmasa da, Rus işgal makamları ve yerel Bulgar yöneticileri çeşitli tarihi eserlerin korunması için belirli adımlar atılmasını öngörmüşlerdir. Ancak yukarıda bahsedilen Dondukov-Korsakov raporundan da anlaşılacağı üzere, aslında Rus işgal makamlarının Osmanlı ordusu Bulgar şehirlerinden geri adım atarken böylesine zengin Osmanlı kitap koleksiyonlarıyla karşılaşacaklarına dair önceden hiçbir fikirleri yoktu ve dolayısıyla ilgili envanterleri hazırlayacak Doğu edebiyatı konusunda eğitimli uzmanları da yoktu.

Veliko Yordanov, Rus işgali sırasında "Lofça, Plevne ve diğer yerlerdeki Türkçe kitapların" Sofya'ya gönderildiğini ve yeni kurulan Milli Kütüphane'ye teslim edildiğini belirtip "bir miktar kitabın seçilerek Rusya'ya gönderildiğini" yazıyor (Yordanov, 1930: 56). Açıkçası, lojistik açıdan Rus işgal yönetimi kurulurken ele geçirilen tüm "Türkçe kitapları" savaş ganimeti olarak Rusya'ya götürmek imkansızdı ve bu nedenle Ruslar tarafından sadece cilt, hatt ve tezhip bakımından daha değerli olan belirli sayıda el yazması seçildi. Rus uzmanlarının sağladıkları bilgilere göre bazı özel koleksiyonların dışında, 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları sırasında ve sonrasında Rusya'ya götürülen el yazmaları aşağıdaki müze, arşiv ve halk kütüphanelerinde korunmaktadır:

- *Moskova*: Devlet Halk Tarihi Kütüphanesi, Rusya Devlet Kütüphanesi, Moskova Devlet Üniversitesi Araştırma Kütüphanesi, Devlet Doğu Müzesi, Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Kütüphanesi
- *St Petersburg*: Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü
- *Ivanovo*: D. G. Burylin'in adını taşıyan Devlet Tarih ve Bölge Müzesi
- *Yalta*: Yalta Tarih ve Edebiyat Müzesi (Zaytsev, 2022: 7-8).

Şimdiye kadar Bulgaristan'daki Osmanlı kütüphanelerinden Rus kütüphanelerine götürülen birkaç el yazması hakkında somut veriler bulunmaktadır. Moskova Devlet Üniversitesi Araştırma Kütüphanesi Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümü'nde Samakov Kütüphanesi koleksiyonuna ait bir el yazması (fetva koleksiyonu) bulunmaktadır (Ivanova, 2007: 412-415). Moskova kütüphanelerinde, 1763 yılında Tırnova'da Kurşunlu Cami ile beraber inşa edilen Hacı Ali Ağa Kütüphanesi'ne ait el yazmaları da bulunmaktadır (Sabev, 2017a: 206-211). İlya Zaitsev, biri Devlet Halk Tarihi Kütüphanesi'ndeki İbrahim Halebi'nin (ö. 1549) İslâm hukuku üzerine, diğeri Rusya Devlet Kütüphanesi'ndeki İmam Nevevi'nin (ö. 1277) Hadis ilmi üzerine iki el yazmasının Hacı Ali Ağa'nın 1176/1762-1763 tarihli vakıf mühürlerini taşıdığını bildirmektedir. İkinci nüshada, İslav Hayırsever Cemiyeti'nin başkanı olarak 93 Harbine katılan ve Rus subaylarla, özellikle de Alabin ile yakın temas halinde olan Ivan Sergeyeviç Aksakov'un kişisel kütüphanesinden bir temellük mührü bulunmaktadır (Zaitsev, 2007: 420-423). Zaytsev'in son araştırması, bugüne kadar Tırnova'da bulunmuş olan bu kütüphaneden dört el yazmasının yanı sıra Filibe (1), Samakov (1),

Silistre (2), Sofya (2) ve Pazarlık (1) menşeli başka el yazmalarının Rusya'daki koleksiyonlarda korunduğunu göstermektedir (Zaytsev, 2022: 7, 12-13, 48-50, 52-53, 56-58, 62-64, 66-67).

Türkiye'ye Götürülen Osmanlı Kitap Koleksiyonları

Vidin Kütüphanesi'nden Kitaplar

Osmanlı döneminde Vidin Kütüphanesi'ne ait olan kitaplar 1888 yılının başında Sofya Milli Kütüphanesi'ne nakledildi. Veliko Yordanov'a göre o esnada 24 sandığa sığdırılan 2664 ciltten 2014 cilt Osmanlı Devleti'ne teslim edilip, kalan 650 cilt Sofya'da bırakılmıştır (Yordanov, 1930: 134-135, 197; Kenderova, 2002b: 126).

Bu kitapların ilk önce Sofya'ya sonradan bir kısmının ise İstanbul'a nakledilmesi, Osmanlı Devleti'nin Vidin koleksiyonunun tamamının kendisine teslim edilmesi yönündeki talebiyle bağlantılıdır. Osmanlı'nın bu kütüphaneye olan ilgisi, yukarıda bahsedildiği üzere İstanbul Rus Büyükelçiliği'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve Vidin Kütüphanesi'ndeki kitapların bir kısmının imha edildiğini, diğerlerinin ise yağmalanarak kitapçılara satıldığını belirten 5 Haziran 1879 tarihli mektuptan kaynaklandı. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı hemen harekete geçerek 15 Haziran 1879'da Osmanlı Başmüftüsünü durumdan haberdar etti ve bu kütüphanenin Osmanlı başkentine nakledilmesi için çaba gösterilmesini tavsiye etti. Osmanlı yetkilileri ancak Nisan 1882'den itibaren bu yönde somut adımlar atmıştır (Altay, 2020: 192-193). 3 Ağustos 1882'de Osmanlı Maarif Nezâreti, Bulgar Prenslik Makamı'na Vidin'deki yerel makamlardan Müslümanların Vidin Kütüphanesi'ndeki kitaplara erişimini sağlamalarını talep eden bir mektup gönderdi (Anameriç, 2014: 14). Yine 1882 yılında İstanbul'da Osmanlı Halk Kütüphanesi'nin (*Kütübhaneye-i Umûmî-i Osmânî*) kurulmasıyla, başkent içinde ve dışında bulunan çok sayıda olan kitap koleksiyonunu mümkün olduğunca bir araya getiren Osmanlı yetkilileri, Bulgaristan'da kalan Osmanlı mirası kitap koleksiyonlarına da dikkat ettiler. Eylül 1882'de Osmanlı hükümeti, Hüsni Efendi adında özel bir memur tayin ederek, Bulgaristan'dan başlayarak diğer ülkelerle birlikte Osmanlı'nın kaybettiği topraklarındaki vakıf kütüphanelerinde kalan kitapları dört ay içinde araştırarak Osmanlı başkentine getirilmesini istedi (Erünsal, 2008: 277). Şûrâ-yı Devlet, 19 Mart 1883 tarihli bir yazıyla Maarif Nezâreti'nden Vidin'de bulunan kitapların yanı sıra başka yerlerde de bulunan kitapların nakli için Bulgar diplomatik temsilcisiyle temasa geçilmesi kararı doğrultusunda ne gibi adımlar atıldığının bildirilmesini istemiştir (Erünsal, 2008: 278). Söz konusu memurun bu görevi gerçekten yerine getirip getirmediği net değildir, çünkü Sadrazamlık makamından Maarif Nezâreti'ne yazılan 7 Mayıs 1883 tarihli bir yazıda bu memurun bu yerlere gidip gitmediğine dair bir cevap istenmektedir (Erünsal, 2008: 278). Bu arada, Nisan 1883'te Osmanlı Devleti, Bulgaristan Prensliği ve Doğu Rumeli'de bulunan Osmanlı mirası kitaplardan bazı nüshaların Osmanlı başkentine getirildiği ve "bazı yabancılara" gizlice satıldığı bilgisini aldı.⁵ Hariciye Nezâreti'nin Şûrâ-yı Devlet'e gönderdiği 19 Haziran 1883 tarihli bir rapordan, Bulgar Prensliği'nin Vidin'de bulunan kitapları Osmanlı Devleti'ne teslim talebine olumlu bakmadığı anlaşılmaktadır.⁶

Aslında, sadrazamın sultana yazdığı 8 Eylül 1884 tarihli mektuptan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı yetkililerinin Vidin Kütüphanesi'ne olan ilgisi, Temmuz 1879'de imzalanan Berlin Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklardaki ve Kıbrıs ile Bosna'daki "Müslüman kitaplarının" "mümkünse" İstanbul'a nakledilmesi arzusu bağlamındaydı. Amaç, bu mirasın kaybolmasını ve yer yüzünden si-

5 BOA, ŞD, 209/24, lef 2, 3, 6.

6 BOA, ŞD, 209/24, lef 1.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

linmesini önlemektir. Bu konuda, Kıbrıs ve Bosna'yı işgal eden İngiltere (Büyük Britanya) ve Avusturya (Avusturya-Macaristan) büyükelçiliklerinin yanı sıra Sofya ve Filibe, Larissa (Yunanistan), Bosna, Kıbrıs, Tulça ve Köstence'deki bölge müftüleri bilgilendirilmiştir.⁷

Şubat 1887 tarihli Osmanlı belgelerinden de anlaşılacağı üzere, mesele birkaç yıl uzamıştır (Altay, 2020: 193-194). Bulgar Prensligi'nin İstanbul'daki diplomatik temsilcisi Georgi Vilkoviç (1887-1892), Bulgaristan Dışişleri ve Diyanet İşleri Bakanlığı'na gönderdiği 31 Mart 1887 tarihli bir mektupta şunları yazmıştır:

“Dün buradaki milli eğitim bakanı bana, son zamanlarda aldığı bilgilere göre, Vidin'deki eski Türk kütüphanesindeki kitap ve el yazmalarının Prens Dondukov zamanından beri karanlık ve nemli bir deri deposuna atıldığını söyledi. Prenslük hükümetinin söz konusu kütüphanenin İstanbul'a taşınmasına ve kitapların ve el yazmalarının tamamen çürümekten ve yok olmaktan korunması amacıyla umumi devlet kütüphanesinde muhafaza edilmesine izin vermesini arzulamakta ve bunun için arz etmektedir.”⁸

Ancak somut sonuçlar 1887 yılının sonunda ve 1888 yılının başında, Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kuran Bulgar başbakan Stefan Stambolov'un (1887-1894) döneminde elde edildi. Aralık 1887'de Vidin'den yeni getirilen Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki Türkçe kitapların envanterini hazırlamak üzere, iki Bulgar temsilcisi (Nestor Markov ve Stoil Popov) ve bir Türk temsilcisinden (Mahmud Nedim Efendi⁹) oluşan ortak bir Bulgar-Osmanlı komisyonu kurulup (Altay, 2020: 194)¹⁰, 2635 kitabın envanteri çıkarıldı.¹¹ Veliko Yordanov'a göre bu kitapların listelenmesi Şubat 1888'de tamamlanmıştı. Yordanov şunu izah ediyor:

“Dosya ekindeki listeden Pazvantoğlu'nun kütüphanesinin farklı boyutlarda 24 sandıkta toplandığı ve açıldığında 2664 kitaptan oluştuğu, “resmi listeye” göre ise 2635 kitap olduğu görülmektedir. Bunlardan 2014 kitap Türk memur Mahmud Efendi'ye teslim edildi ve kütüphaneye sadece 650 kitap bırakıldı.” (Yordanov, 1930: 134-135).

Ancak Veliko Yordanov'un “resmi listeye” göre kitapların 2635 adet olduğunu ve bunlardan 650'sinin Sofya Milli Kütüphanesi'nde kalmış olduğu iddiası dikkate alınır, o zaman İstanbul'a 1985 cilt nakledilmiş olmalıdır. Mahmud Nedim Efendi'nin başarılı görevinden dolayı ödüllendirilmesi ve Sofya'da kalış masraflarının karşılanmasına ilişkin 13 Nisan 1888 tarihli bir rapora göre, Sofya'da “Bulgaristan'daki en iyi kitaplardan” 2021 cilt elde etmeyi başarmış ve bunların hepsini İstanbul'daki Osmanlı Halk Kütüphanesi'ne teslim etmiştir.¹² Ancak diğer Osmanlı belgelerine göre Mahmud Nedim Efendi Ocak 1888'de 2009 kitap alabilmiş (Altay, 2020: 195)¹³ ve ayrıca Ekim 1888 tarihli Osmanlı belgelerinde 2900 cildin Osmanlı başkentine götürüldüğü belirtilmektedir (Erünsal, 2015: 254).¹⁴ Osmanlı yetkilisinin başlangıçta 2009 cilt aldığı, daha sonra sayının 2021'e çıktığı ve nihayet 2900'e yükseldiği görülüyor. Ayrıca Vidin'de yerel Müslüman cemaatin kullanımı için dini içerikli otuz kitap bırakılmıştır (Altay, 2020: 194).¹⁵ Eski den Osmanlı Halk Kütüphanesi sonradan Beyazıt Kütüphanesi olarak bilinen kütüphaneye devreolunan Vidin Kütüphanesi'nden kitapların R. 5 Şubat 1303/M. 17 Şubat 1888 tarihinde hazırlanan listesi İstan-

7 BOA, Y. A. HUS, 179/109.

8 Sofya Merkez Devlet Arşivi, fon 321K, gömlek 1, dosya 151, v. 178.

9 Mahmud Nedim Efendi Vidin doğumlu olup (BOA, İ.DH, 1105/86583, lef 2), Belgrad Osmanlı Büyükelçiliği'nde baş sekreterdi (BOA, HR.TH, 384/1, lef 1, 2, 3).

10 Sofya Milli Kütüphane Bulgar Tarih Arşivi, fon 35, dosya 1189, v. 12.

11 Sofya Milli Kütüphane Bulgar Tarih Arşivi, fon 35, dosya 1189, v. 14.

12 BOA, İ.MTZ.04, 13/795.

13 BOA, HR.İD, 1371/9, lef 1; HR.SFR.04, 318/93; HR.SFR.04, 336/96.

14 BOA, İ.DH, 1105/86583, lef 2; Y.MTV, 35/106.

15 BOA, HR.SFR.04, 720/47; HR.SFR.04, 720/48; HR.SFR.04, 329/95.

bul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir (Kenderova, 2019: 67).¹⁶ Listede 2900 başlık yer alıyor ve bu sayı kitapların Sofya'dan İstanbul'a nakline ilişkin Osmanlı belgelerinde de belirtiliyor.

Sofya üzerinden Vidin'den İstanbul Halk Kütüphanesi'ne getirilen 2900 cilt kitap, Bulgaristan topraklarındaki Osmanlı kitap mirasından Osmanlı Devleti tarafından ilk elde olunan kitaplardır. Bu çabanın başarısı, Osmanlı yetkililerinin Sofya Milli Kütüphanesi'nde saklanan Osmanlı mirası olan kitapların geri kalanının da İstanbul'a nakledilmesi konusunda ısrar etmeye devam etmeye teşvik etmesi gibi görünüyor. Osmanlı Maarif Nezâreti'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 10 Temmuz 1888 tarihli bir mektup bunu kanıtlamaktadır. Bulgar makamlarının Samakov ve Plevne'deki üç bin ciltlik Müslüman kitaplarını Sofya'daki Milli Kütüphane'ye naklettiğini kaydeden rapor, Vidin Kütüphanesi'ndeki kitapların Osmanlı başkentine nakledilmesinin ardından Sofya'daki diğer Osmanlı koleksiyonlarının da nakledilmesi için adım atılması gerektiğini belirtiyor.¹⁷ Ancak Dışişleri Bakanlığı'nın aynı yılın 10 Eylül'ünde verdiği müteakip bir cevaptan, Vidin kütüphanesindeki kitapların Osmanlı tarafına, Bulgar tarafına "başkent [İstanbul] kütüphanelerinde bulunan Bulgarca bazı eserler ve Bulgar tarihi üzerine bazı kitaplar" verme sözü karşılığında teslim edildiği anlaşılmaktadır. Ancak o tarihte bu söz yerine getirilmemiştir ve bu nedenle yerine getirilene kadar Samakov'dan ve Plevne'den kitapların transferi için yeni müzakereler başlatılamazdı. Bu cevapla bağlantılı olarak Osmanlı Maarif Nâzırı, söz konusu Bulgar kitaplarının neler olduğunun, nerede bulduklarının ve Vidin Kütüphanesi'ndeki kitaplar karşılığında bunları Bulgar tarafına teslim etmeyi kimin vaat ettiğinin araştırılmasını emretti.¹⁸ Anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu vaat yerine getirilmediği için, Bulgaristan'dan İstanbul'a başka Osmanlı döneminden kalma kütüphane koleksiyonlarının gelmesi konusu iki devlet arasında görüşülmedi. Ancak daha sonraları İstanbul Halk Kütüphanesi bu tür koleksiyonların bir kısmını diplomatik işbirliği sayesinde değil, Balkan savaşlarının kargaşası esnasında alabildi.

Şumnu Kütüphanesi

Balkan Savaşı (1912-1913) sırasında Osmanlı Halk Kütüphanesi, Şumnu'daki Tombul Cami'nin kütüphanesindeki kitapların önemli bir kısmını teslim aldı. Bunu 1922 yılı başlarına ait iki belgeden anlıyoruz. Belgelerden biri Halil Edip Efendi'nin Osmanlı Maarif Nâzırı'na gönderdiği 21 Ocak 1922 tarihli arzuhalidir. Dilekçede, "on yıl önce" (yani 1912-1913'te) "kendi malı" olan 480 kitap ve el yazmasını yangından kurtardığı ve Bayezid Kütüphanesi'ne emanet olarak teslim ettiği, burada sayıdıkları ve biri Maarif Nezâreti'ne diğeri kütüphaneci İsmail Efendi'ye verilen iki aynı listede başlık ve yazarlarına göre tanımlandıkları belirtilmektedir. İstanbul'u ziyaret etmekte olduğundan dilekçeyi yazan kişi, bu listelerin bulunmasını ve bunları görmek için en kısa zamanda defterlere erişiminin sağlanmasını ısrarla talep etmiştir (Erünsal, 2008: 275-276). Baş kütüphaneci İsmail Efendi, 11 Şubat 1922 tarihli bir raporla kütüphane müdürüne, söz konusu kitapların 1744 tarihli Şerif Halil Paşa ve diğer hayırseverler adına vakfiyet mühür ve tasdiklerini taşıdığını bildirmiştir. Kitapların, Halil Edip Efendi'nin babası Kesimzâde Mehmed Efendi'nin Balkan Savaşı sırasında kaçması üzerine, masrafları kendisine ait olmak üzere İstanbul'a getirdiği belirtilmektedir. Kargaşa içinde, kitapları herhangi bir resmi kuruma teslim etmeye vakti olmamış ve onları İstanbul'da kaldığı evde saklamıştır. Bir yandan şehirde sık sık çıkan yangınlar sırasında kitapların bir kısmı kaybolduğundan, diğer yandan da hükümetin Osmanlılar tarafından kaybedilen topraklardan

¹⁶ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Birimi, TY8966.

¹⁷ BOA, MF.MKT, 99/109; HR.TH, 81/44.

¹⁸ BOA, HR.TH, 81/44.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

gelen kitapları da toplayacak bir devlet kütüphanesi kurma kararı olduğundan, söz konusu kitapların "sahibi" Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müfettişliği tarafından nakliye masrafları ödenerek devlet kütüphanesine teslim edilmeye ikna edilmiştir. Kitaplar daha sonra tanımlanmış ve kütüphanenin mührü ile mühürlenmiştir. Sonuç olarak, baş kütüphaneci, teslim edilen tüm kitapların mevcut olup olmadığından emin olmak için kütüphanede tutulan listeyi kullanarak karşılaştırma yapabileceğini açıklamıştır (Erünsal, 2008: 276-277).

Tombul Cami'deki kütüphanede bulunan kitapların diğer kısmı ise Şumnu'da kalmıştır. Bu koleksiyonda, 1940 yılında Şumnu Müslüman din okuluna (Medresetü'n-nüvab) kullanılmak üzere gönderilen Köstendil Kütüphanesi'ne ait bazı el yazmaları da yer alıyordu (Kenderova, 2018: 326). Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü küratörü Boris Nedkov'un 1946 yılında bu kütüphanenin müdürüne sunduğu öneri üzerine Şumnu'daki koleksiyon, Kuzey Bulgaristan'ın dört bir yanından gelen kitapları koruma düşüncesiyle Şarkiyat Bölümü'nün bir şubesi statüsü kazanarak yerinde kaldı. Ancak ertesi yıl, yani 1947'de, yine Boris Nedkov'un girişimiyle 265 cilt el yazması Şumnu'dan Sofya'daki Şarkiyat Bölümü'ne aktarılmış ve koleksiyonuna tahsis edilmiştir (Kenderova, 2018: 328). Daha sonra, Tombul Cami külliyesi Şumnu Tarih Müzesi'nin nezaretine geçmiş ve müze çalışanları bölgeden daha birçok el yazması toplayıp caminin kütüphanesindeki koleksiyonuna eklemiştir (Kenderova, 2018: 326). 1986 yılında ise bu koleksiyon ilk önce Şumnu İl Kütüphanesi'ne ve daha sonra o dönemde iktidarda olan Bulgar Komünist Partisi İl Komitesi'nin binasına nakledilerek depolanmıştır. 1991 yılında koleksiyon Sofya'daki Bulgaristan Bilimler Akademisi İnorganik Kimya Enstitüsü binasına taşınıp ertesi yıl, yani 1992'de, Milli Kütüphane'ye devredilmiştir. O dönemde bu koleksiyonda 665 el yazması, 1469 matbu kitap ve evrak-ı perişan içeren 124 zarf bulunmaktaydı (Kenderova, 2018: 328-329). 1947 yılında devredilen 265 el yazması ile birlikte, Şumnu Kütüphanesi'ne ait şu anda Sofya Milli Kütüphanesi'nde muhafaza olunan koleksiyon yaklaşık 800 el yazması ve 1500-1600 matbu kitap içermektedir (Kenderova, 2002b: 122, 124, 142-143).

Bulgaristan'da Kalan Diğer Osmanlı Kitap Koleksiyonları

1879 yılında Samakov Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nde bulunan 2485 sayıda ciltli el yazması ve matbu kitap ve ayrıca on büyük sandık içinde bulunan evrak-ı perişan Sofya Milli Kütüphanesi'ne teslim olunarak halihazırda orada muhafaza olunmaktadır (Yordanov, 1930: 56-57).¹⁹

Köstendil Kütüphanesi'nin koleksiyonu da kısmen Sofya'ya nakledilmiştir. 1906 yılında, Köstendil şehrinin yeniden imarı nedeniyle, belediye yetkilileri Fatih Camisi'nin bir kısmını, kütüphane ve tahıl ambarıyla birlikte yıkma kararı almış, ancak Osmanlı devletinin ısrarı üzerine bu karar uygulanmamıştır (Koyuncu, 2006: 232). 19 Ocak 1912 tarihli bir emirle, Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü kütüphanecisi Ivan Dimitrov Kimryanov, "Köstendil'deki cami kütüphanesindeki kitapları incelemek ve mümkünse içindeki değerli kitapların bir listesini yapmakla" görevlendirilmiştir. Görevi bitince yine 1912 yılı zarfında Köstendil'den Sofya Milli Kütüphanesi'ne 500'den fazla kitap gönderilmiştir.²⁰

Sofya Banya Başı Camisi'nin ek binasında bulunan Sofya Kütüphanesi'ndeki kitapların yıllardır yerinde kaldığı görülmektedir. Köstendil vakasına benzer şekilde, 1890 yılında, Osmanlı hükümetinin ısrarı üzerine, Sofya şehir yönetiminin yeni şehir planıyla bağlantılı olarak camiye yıkma planları engellenmiştir. Böylece kitaplar 1946 yılına kadar camiye bitişik binada kalıp (Mikov, 2019: 29), daha sonraları Milli Kütüphane'ye aktarılmıştır.

19 Sofya Milli Kütüphane Bulgar Tarih Arşivi, fon 35, dosya 1189, v. 3.

20 Sofya Milli Kütüphane Bulgar Tarih Arşivi, fon 35, dosya 359, v. 120, 122, 125.

Veliko Yordanov'un belirttiği gibi, Rus işgali sırasında (1877-1879) Sofya Milli Kütüphanesi'ne "Lofça, Plevne ve diğer yerlerden" Osmanlı mirası kalan kitaplar da teslim edilmiştir (Yordanov, 1930: 56-57). Osmanlı Maarif Nezâreti'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 10 Temmuz 1888 tarihli bir yazıda, Bulgar makamlarının Samakov ve Plevne'de bulunan üç bin cilt Müslüman kitabını Sofya'daki Milli Kütüphane'ye naklettiği belirtilmektedir.²¹ Kütüphanenin Şarkiyat Bölümü'nde, XVIII. yüzyılda Silistre'de kurulan Saturizade Kütüphanesi'nin koleksiyonundan bazı kitaplar da saklanmaktadır (Sabev, 2017a: 159-162). Kütüphanede ayrıca Vidin'deki Nazar Baba Tekkesi için vakfedilen kitapların (Gramatikova, 2018: 336-374) yanı sıra Mirza Mehmed Said Paşa'nın 1839'da Rusçuk'ta inşa ettirdiği medrese ve cami-de kurulan kütüphanenin koleksiyonundan kitaplar (Stoilova, 2017: 330-331; Petkova-Bozhanova, 1977: 55-56) da bulunmaktadır (Sabev, 2017a: 162-166). Bugün Rusçuk Tarih Müzesi'nde muhafaza edilen el yazması ve matbu kitaplardan bazıları Mirza Mehmed Said Paşa'ya ait vakfiyet yazısı ve mührü taşımaktadırlar.

Osmanlı kitap mirasının bir kısmı sadece 93 Harbi sırasında veya hemen sonrasında değil, daha sonra da yok edilmiştir. Prevadi'deki Mahkeme Camisi kütüphanesinde bulunan el yazmaları ve matbu kitaplar, caminin 1872'de yıkılmasının ardından yine Prevadi'de bulunan Çoban Camisi'ne nakledilmiştir. Daha sonra, 1938-1939 yıllarında bu cami de yıkılınca, söz konusu koleksiyon kasabadaki Türk Kültür Merkezi'ne nakledilmiş olsa da, kısa süre sonra, 1940 yılında, yerel polis şefinin emri üzerine yakılarak neredeyse tamamen yok edildi ve sadece küçük bir kısmı yerel Müslüman toplum tarafından korunabildi. Bu koleksiyondan sadece birkaç örnek bugün Prevadi Tarih Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (Stajnova, 1982: 162-163).

Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde ve Filibe Milli Kütüphanesi'nde Rodop bölgesinde bulunan ve XIX. yüzyılda kurulan Tozburun Köyü Medresesi'nin bazı kitapları saklanmaktadır (Sabev, 2001: 155-156). Bu kitaplar bir ara Rodop hükümdarı Aguş Ağa'nın torunu Hacı Salih Sami Efendi (ö. 1921) tarafından kurulan Aguş ailesinin zengin aile kütüphanesinin bir parçasıydı. Aile kütüphanesi 1949 yılına kadar Tozburun Köyü'ndeki mülk konağında muhafaza edilmiştir. Ancak Komünist döneminde mülkün kamulaştırılmasından sonra bu zengin koleksiyonun kitapları Smolyan şehrinin meydanına atıldı ve çoğu kayboldu ya da yağmalandı. Yağmadan korunmuş olan kitaplar 1951 yılında Filibe ve Sofya'daki milli kütüphanelere aktarıldı. Üçüncü bir kısmı ise Smolyan'daki yerel arşivde saklanıyor (Ganeva 2022).²²

Smolyan ilçesinde bulunan Çepintsi (Ivanova, Stoilova, 1996: 84-92) ve Elhovets (Ivanova, Stoilova, 1999: 175-196) köylerinin yanı sıra Varna'da (müftülükte) (Stajnova, 1982: 162), Eski Cuma/Tırgovişte'de (Saat Camisi'nde) ve başka yerlerde de çok sayıda el yazması ve matbu kitap hala camilerde muhafaza edilmektedir.

21 BOA, MF.MKT, 99/109.

22 Smolyan Devlet Arşivi, fon 465K, gömlek 1, dosya 14 (*Tuhfe-i Vehbi*).

Sonuç

1878'de Bulgaristan Prensiği'nin kuruluşundan sonraki dönemde yıkılan, kiliseye çevrilen veya başka amaçlarla kullanılan camilerin kaderi aksine, Osmanlı döneminde kurulan büyük vakıf kütüphanelerinin kitaplarının muhafazasını sağlayan camilere dokunulmamıştır. Böylece Sofya'da, Sofya Kütüphanesi'ne ev sahipliği yapan Banyı Başı Camisi, yıkılması yönündeki ilk niyetlere rağmen Müslüman ibadethanesi statüsünü korumuştur. Benzer şekilde, yıkılması planlanmasına rağmen, Köstendil Kütüphanesi'ne ev sahipliği yapan Fatih Camisi de korunmuştur. Vidin'deki Pazvantoğlu Osman Ağa ve Şumnu'daki Şerif Halil Paşa (Tombul Cami) camileri için benzer bir yıkılma planları kaydı bulunmadığından, özel olarak inşa edilmiş kütüphane binalarına sahip olan bu camiler, her iki şehirde de ayakta kalan tek Müslüman mabetleridir (bitişik kütüphane binalarıyla birlikte). Benzer şekilde, bir vakıf kütüphanesine sahip olan Rusçuk'taki Mirza Paşa Camisi de günümüze kadar ayakta kalmış ve bir ibadethane olarak işlev görmeye devam etmiştir. Söz konusu camilerin kaderi ile kitap koleksiyonları arasındaki bu ilginç bağlantı, daha fazla ilgiyi ve gelecekteki araştırmaları hak ediyor.

Kitapların ve kütüphanelerin kaderi, doğal afetlerde, felaketlerde ve savaşlarda bireylerin ve ailelerin kaderine benzer. Bu çalışmada gösterildiği gibi, yüzyıllar boyunca toplanmış olan kitap koleksiyonları 93 Harbi sırası ve sonrasında kendi binalarından çıkarıldı ve bazan daha kötü koşullar altında başka binalarda depolandılar. Daha sonraları Sofya'ya nakledilip, bazı kitaplar seçildi ve Rusya'ya götürüldü. Geri kalanlar ise Sofya ve Filibe'deki milli kütüphanelerine ya da yerel müzelere ve arşivlere devredildi. Vidin ve Şumnu kütüphanelerinin bir kısmı İstanbul'a götürüldü. Böylece yüzyıllardır ayakta kalan "kitap aileleri", savaşlarda parçalanan ailelerin akıbetini andırırcasına dağılıp, tıpkı mülteciler gibi yurt dışındaki yeni evlerine ulaşmadan önce "mülteci kamplarına" sığındılar. Araştırmacılara düşen görev ise bu "kitap ailelerinin" bugün Bulgaristan, Rusya ve Türkiye'de bulunan parçalarını bilimsel bir şekilde yeniden bir araya getirilmesidir.

Kaynaklar

- Altay, Ahmet (2020). "Pazvantoglu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane". *Bilgi Yönetimi Dergisi*, (2), 185-199.
- Anameriç, Hakan (2014). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kütüphane Kurumu Anlayışının Değişimi". *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014, Selanik, Sosyo-Kültürel Hayat - Sanat - Basın. Bildiriler*. (C. 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 103-111.
- Baev, Haralambi (2018). "Kak uniştojihme unikalni knigi za istoriyata ni pri Osvobojudenieto": <https://www.168chasa.bg/article/6900961> (Erişim Tarihi: 11.06.2018).
- Botkin, Sergey P. (1893). *Pisma S. P. Botkina iz Bolgarii 1877 g.* S.-Peterburg: Tipografiya M. M. Stas-yulkiçha.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan (2020). "1826-1829'da Erdebil, Ahıska, Bayezid ve Erzurum'da Bulunan Bazı Yazma Eserlerin St. Petersburg'a Nakli". *Tarih Dergisi*, (2), 167-185.
- Duman, Hasan (1992). "Beyazıt Devlet Kütüphanesi". *İslam Ansiklopedisi*. (C. 6). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 51-52.
- Erünsal, İsmail E. (1998). "The Expansion and Reorganization of the Ottoman Library System: 1754-1839". *Belleter*, (235). 831-849.
- Erünsal, İsmail E. (2008). "Tanzimat Sonrası Türk Kütüphaneciliğı İle İlgili Belgeler". *Osmanlı Araştırmaları*, (31), 229-339.
- Erünsal, İsmail E. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik. Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu*. İstanbul: Timaş Yay.
- Flügel, Gustav (1865). *Die Arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, band 1. Wien: K. K. Hof - und Staatsdruckerei.
- Ganeva, Veneta (2022). "Osmanoturški dokumenti v Narodnata biblioteka": <https://www.libplovdiv.com/index.php/bg/2010-05-04-06-33-36> (Erişim Tarihi: 04.04.2022).
- Gramatikova, Nevena (2018). "Knijnata kolektsiya na tekketo Nazar (Nazır) baba viv Vidin". *Godişnik na Istoriceskiya fakultet na Velikotrnovskiya universitet "Sv. sv. Kiril i Metodii"*, (34), 336-374.
- Ireçek, Konstantin (1899). *Knyajestvo Bilgariya, 1: Bilgarska dirjava*. Plovdiv: Hr. G. Danov Yay.
- Ivanova, Svetlana (2016). "Za bibliotekata kim teketo na Salaheddin baba, postroeno ot Osman Pazvantoglu viv Vidin (istoriceski realii)". *Iz jivota na evropeyskite provintsii na Osmanskata imperiya prez XV-XIX vek. Sbornik izsledvaniya v pamet na prof. d.i.n. Elena Grozdanova*. Yayına hazırlayan Stefka Pirveva, Olga Todorova. Sofya: Gutenberg Yay. 457-458.
- Ivanova, Zorka (2007). "Samokov - Moskva (za daleçnoto pituvane na edin rıkopis)". *Obştuvane s Izto-ka. Yubileen sbornik, posveten na 60-godişninata na Stoyanka Kenderova*. Yayına hazırlayan Lyubomir Georgiev. Sofya: Milli Kütüphane Yay. 410-419.
- Ivanova, Zorka ve Anka Stoilova (1996). "Sbirka ot arabografıçni knigi v s. Çepintsi, Smolyansko". *Bilgarski folklore*, (3-4), 84-92.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

Ivanova, Zorka ve Anka Stoilova (1999). "Arabografični knigi, sühranyavani v s. Elhovets, Smolyanska oblast". *Islıyam i kultura. Izsledvaniya*. Yayına hazırlayan Galina Lozanova, Lyubomir Mikov. Sofya: IMIR. 175-196.

Kenderova, Stoyanka (2002a). *Knigi, biblioteki i çitatelski interesi sred samokovskite müsülmani (XVIII-XIX vek)*. Sofya: Milli Kütüphane Yay.

Kenderova, Stoyanka (2002b). "Golemite obştestveni (vakıfski) biblioteki po bılgarskite zemi v svetlinata na novoizdireni izvori". *Istoriyata na knigata - naçın na jivot. Sbornik v çest na prof. d.f.n. Ani Gergova*. Yayına hazırlayan Krasimira Daskalova. Sofya: Lik Yay. 115-151.

Kenderova, Stoyanka (2018). "Bibliotekata kim "Tombul" camiya v Şumen - formirane na neyniya fond i sistoyanieto mu dnes". *Godişnik na Istoriçeskiya fakultet na Velikotrnovskiya universitet "Sv. sv. Kiril i Metodiy"*, (34), 325-335.

Kenderova, Stoyanka (2019). "Sled 130 godini fondit na Vidinskata biblioteka na Osman Pazvantoglu se razkriva v pılnota". *Biblioteka*, (1), 64-68.

Koyuncu, Aşkın (2006). "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi-OTAM*, (20), 197-243.

Markov, Nedyalko (1907). *Ptevoditel na gr. Tirnovo i okolnostta mu*. V. Tirnovo: Velikotrnov. turistko. d-vo "Trapezitsa".

Mikov, Lyubomir (2019). *Camii v Sofiya (istoriya, spetsifika i sıvremenno sistoyanie)*. Sofya: Başmüftülük Yay.

Milçeva, Mila (2020). "S razgrabvaneto na bibliotekata v Kurşum camiya bila uniştozhena beztsenna informatsiya za istoriyata na Tirnovo i Bılgariya": <http://korespondentbg.com/bg/s-razgrabvaneto-na-bibliotekata-v-kurshum-dzhamiya-bila-unishtozhena-beztsenna-informatsiya-za-istoriyata-na-tarnovo-i-balgariya/> (Erişim Tarihi: 02.11.2020).

Muratov (1905). *Dokumenti za deynostta na rusite po uredbata na grajdanskoto upravlenie v Bılgariya ot 1877-1879 g*. Yayına hazırlayan Muratov. Sofya: Dırjavna peçatnitsa.

Nikolov, Angel ve L. A. Gerd (2012). *P. A. Syrku v Bolgarii (1878-1879)/P. A. Sirku v Bılgariya (1878-1879)*. Sofya: Izdatelski tsentr "Boyan Penev", Institut za literatura pri BAN.

Peremeci, Osman N. (1942). *Tuna Boyu Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Peremeci, Osman N. (2012). *"Hayati-Kişiliği" ve Tuna Boyu Tarihi*. Haz. Ayhan Tunca. Edirne: Yöre Dergisi Yay.

Sabev, Orlin (2001). *Osmanski uçilişta v bılgarskite zemi XV-XVIII vek*. Sofya: Lyubomidrie-Hronika.

Sabev, Orlin (2007). "Bir Hayrat ve Nostalji Eseri: Şumnu'daki Tombul Cami Külliyesi ve Banisi Şerif Halil Paşa'nın Vakfettiği Kitap Kataloğu". *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XI-Ve-XXIe siècles), études à la mémoire de Mihail Guboglu*. Yayına hazırlayan Faruk Bilici, Ionel Câdea, Anca Popescu. Braïla: Musée de Braïla-Éditions Istros Yay. 557-583.

Sabev, Orlin (2012). "Bulgaristan'da Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinden Bir Örnek: Sofya Müftüsü Eubekir Efendi Kütüphanesi (1777)". *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*,

Orlin Sabev

İstanbul-Edirne 9-10-11 Mayıs 2012. Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü-T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yay. 297-303.

Sabev, Orlin (2017a). *Knigata i neyniyat hram (istoriya na osmanskite biblioteki v Bilgariya)*. Sofya: Avangard Prima Yay.

Sabev, Orlin (2017b). "Osmanskite vakıfski biblioteki v Bilgariya i stroitelnite im nadpisi - tekstualni interpretatsii v bilgarskata türkologiya". *Türkologiyata dnes. Predizvikatelstva i perspektivi. 65 godini spetsialnost "Türkologiya" v Sofiïskiya universitet "Sv. Kliment Ohridski", yubiley na nauçna konferentsiya 10-11 noemvri 2017 g.* Yayına hazırlayan Milena İYordanova, Irina Sariivanova. Sofya: Sofya Üniversitesi Yay. 237-250.

Stajnova, Mihaila (1982). *Osmanskite biblioteki v bilgarskite zemi XV-XVIII vek. Studii*. Sofya: Milli Kütüphane Yay.

Stoilova, Anka (2017). *Arabskite rikopisi. Metodika na pivıçnata obrabotka na fragmentite*. Sofya: Milli Kütüphane Yay.

Yankov, Todor (1939). *Siçineniya, 1: Pitepisi*. 1. Kitap. Sofya: Peçatnitsa na voenno-izdatelski fond.

Yordanov, Veliko (1930). *Istoriya na Narodnata biblioteka v Sofiya. Po sluchaiy 50-godişninata i, 1879-1929*. Sofya: Dirjavna peçatnitsa.

Zaytsev, Ilya V. (2007). "Dve arabskie rukopisi iz Tyrnovo v moskovskih sobraniyah". *Obştuvane s Iztoka. Yubileen sbornik, posveten na 60-godişninata na Stoyanka Kenderova*. Yayına hazırlayan Lyubomir Georgiev. Sofya: Milli Kütüphane Yay. 420-423.

Zaytsev, Ilya V. (2022). *Osmanskite rukopisi iz Bolgarii v rossiiyskikh kolleksiyah: k 145-letiyu naçala Osvoboditelnoiy voiny na Balkanah (1877), katalog vystavki*. Moskva: Institut vostokovedeniya RAN.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

Ekler:

Ek 1: Tablo 1. XV.-XIX. Yüzyıllarda Bulgaristan'da Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri

Kuruluş tarihi	Yer	Kurucu	Yanındaki binalar	İlave olunan koleksiyonlar
1444-1445	Filibe	Şihabeddin Paşa	Cami ve medrese	
1491-1492	Yanbolu	Noktacızade Şeyh Mehmed Efendi	Cami	
1530'dan önce	Sofya	Hacı Mehmed	Muhyiddin Mescidi	
1547	Sofya	Sofu Mehmed Paşa	Cami ve medrese	
XVI. yy. (?)	Sveştari köyü	Tümur Baba Tekkesi	Tekke	
1617-1831	Razgrad		İbrahim Paşa Camii ve dersiyesi	
1660'dan önce	Köstendil	Murad Çelebi; Guruşcu-zade Hacı Ahmed Ağa	Eski Medrese	
1691-1695	Vidin	Sultan II. Ahmed	Cami ve dersiyesi	
XVII. yy. (?)	Filibe	Sultan II. Murad	Cami ve dersiyesi	
XVIII. yy. (?)	Plevne	Mihaloğlu Ali Bey	Cami ve dersiyesi, medrese	
1719-1722	Vidin	Kara Mehmed Paşa		
1728	Vidin	Sofu Hasan Ağa		
1741	Ziştova	Hacı Beşir Ağa	Medrese	
1744	Şumnu	Şerih Halil Paşa	Cami ve medrese	
1747'den önce	Samakov	Keşfi Efendi	Medrese	
1751	Filibe	Hacı Osman Ağa	Medrese	
1752'den önce	Köstendil	Mollazade Hasan Efendi	Yeni Medrese	
1761-1762 1785-1786 (?)	Silistre	Saturizade Hacı Mustafa Ağa; Saturizade Hacı İbrahim	Medrese	
1763	Tırnova	Hacı Ali Ağa		
1777'den önce	Sofya	Mustafa Efendi ve Mehmed Efendi		
1777	Sofya	Hacı Ebubekir Efendi		
1779	Filibe	Seyyid Ömer Ağa	Medrese	
1784	Filibe	Hafız İsmail Ağa	Medrese	
1800-1801 1837	Vidin	Pazvantoğlu Osman Ağa (Vidin Kütüphanesi)	Cami ve medrese	Ömer Ağa; İbrahim Mahir Efendi; Selahaddin Baba; Rukiye Hatun; İdris Paşa; Arif Efendi; vs.

Orlin Sabev

Kuruluş tarihi	Yer	Kurucu	Yanındaki binalar	İlave olunan koleksiyonlar
1806	Vidin	Pazvantoğlu Osman Ağa	Selahaddin Baba Tekkesi	
1829-1842	Samakov	Hacı Süleyman Efendi		
1829-1842	Samakov	Umumi Kütüphane		Keşfi Efendi
1838	Ruşçuk		Şaziliyye Tekkesi	
1839	Ruşçuk	Mirza Mehmed Said Paşa	Cami ve medrese	
1840'tan önce	Ruşçuk	Gümrükçü Hacı Mehmed Ağa	Cami	
1841-1842	Samakov	Mehmed Hüsrev Paşa (Samakov Kütüphanesi)		Keşfi Efendi; Hacı Süleyman Efendi; Umumi Kütüphane
1854-1855	Köstendil	Mollazade Mehmed Ağa (Köstendil Kütüphanesi)	Fatih Camii	Eski Medrese; Yeni Medrese
XIX. yy.	Sofya	Sofya Kütüphanesi	Banya Başı (Kadı Seyfullah Efendi) Camii	Sofu Mehmed Paşa; Mustafa Efendi ve Mehmed Efendi; Hacı Ebubekir Efendi
XIX. yy. (?)	Tırnova	Firüz Bey	Cami ve dersiyesi	
XIX. yy. (?)	Prevadi	?	Mahkeme Camii	
?	Sofya	Mahmud Paşa	Cami ve medrese (1444-1456)	
?	Şumnu	Yahya Bey (?)	Solak Sinan Camii (XVII. yy.)	
?	Eski Zağra	Hamza Bey	Cami ve mektep	
?	Filibe	İsfendiyaroğlu İsmail Bey	Cami ve mektep	
?	Niğbolu	?	?	
?	Varna	?	?	
?	Yunusdere (Elhovets) köyü		Medrese	
?	Çangırdere (Çepintsi) köyü		Paşa Medresesi	

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, vakıf ve vakıf kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve vakıf kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir. Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinden üretilen makaleler alana katkı sağlamak ve yenilik getirmek şartıyla kabul edilebilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri-ler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir.

Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır.

Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme, ORCID ID numarası ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 300 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm.

boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir.

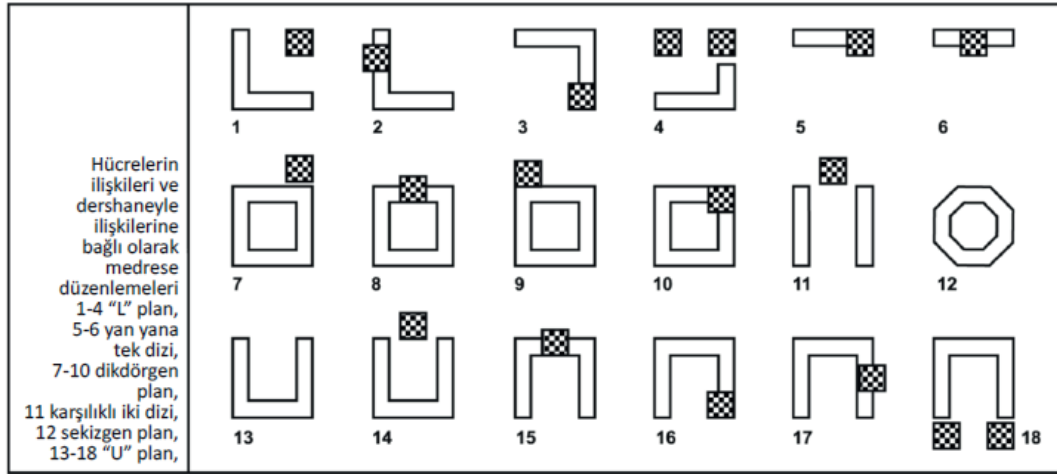
Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \text{ sd}=4 \text{ p} < .01$$

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortala şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır: (Köprülü 1944), (Köprülü, 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002). Kaynak olarak arşiv belgesine atf yapılacaksa arşiv fon kodu ile birlikte dipnotta gösterilmelidir.

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...,”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926)....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

Internet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). “Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri”. Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, posta, e-posta veyahut Vakıflar Dergisi Dergipark web sayfası (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>) aracılığı ile gönderilir. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Etik İlkeler

Vakıflar Dergisi'ne çalışmalarını sunan yazarların aşağıda belirtilen etik ilkeleri karşılama zorunludur.

Ortak yazarlık: Aday makalenin yazarları sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (hediye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez.

Teşekkür: Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları Teşekkür kısmında beyan etmekle yükümlüdür.

Özgünlük ve intihalden arınıklık: Sunulan çalışma bütünüyle yazarlarına ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına makale içinde yer verildiyse bunun uygun bir şekilde alıntılanması ve kaynaklarda bu çalışmaların listelenmesi gerekmektedir. Yazar makalesini intihal önleme yazılımı olan Tübitak intihal.net, Turnit-in ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı alıntılar ve kaynakça hariç %15 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır.

Etik kurul izni ve onayı: Katılımcılardan anket, ölçek, görüşme, gözlem vb. yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul izni alındığı aday makale içinde belirtilmelidir. Veri toplama sürecinde etik hususlara hassasiyet gösterildiğinin kanıtları (başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için izin alınması gibi) çalışma içinde sunulmalıdır.

Basılmış bir yayının tekrar sunumu: Yazarların, daha önce yayınlanmamış çalışmalarını *Vakıflar Dergisi'ne* sunmaları beklenir. Çalışmanın *Vakıflar Dergisi'ne* sunumuyla birlikte bir başka dergiye de gönderilmiş olması kabul edilemez.

Dilimleme: Yazarlar bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır.

Ham verileri sunma ve saklama: Yazarlar, editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yayımlanmış makalelerde hata tespiti: Bir yazar *Vakıflar Dergisi'nde* yayınlanmış makalesinde önemli bir hata veya yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.

İletişim Bilgileri

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr

web:

www.vgm.gov.tr

<http://dergipark.gov.tr/vakiflar>

The Journal of Waqfs

Publication Principles

The Journal of Waqfs is published bi-annually in June and December. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Journal of Waqfs reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Journal of Waqfs, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Journal of Waqfs are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published. Articles produced from master's and doctoral theses can be accepted provided that they contribute to the field and bring innovation.

In order for the manuscript to be published in the Journal of Waqfs, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Journal of Waqfs are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of

the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Journal of Waqfs is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Rules

The journal publishes in Turkish and English.

Care must be taken to present articles as follows:

Title: There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication, ORCID ID number and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Journal of Waqfs belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü, 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue...”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926)” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki. 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). “Hüsrev Paşa Vakfı’nın Ayntab’daki Vakıf Boyahaneleri”. Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Submission of Manuscripts

Manuscripts prepared in accordance with the above-mentioned principles are sent via mail, e-mail, Dergipark web page (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>). The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

Ethical Principles

Authors submitting their work to *Journal of Waqfs* are obliged to meet the ethical principles stated below:

Authorship of the paper: Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the study. Authorship has been agreed prior to submission and that no one has been 'gifted' authorship or denied credit as an author ("ghost authorship").

Acknowledgements: Those (institutions and financial resources) who have provided support but have not contributed to the research should be acknowledged in an Acknowledgements section.

Originality and purity of plagiarism: The submitted work should be entirely owned by the authors. If the work of other researchers is included in the manuscript, it should be cited appropriately and listed in the references. The author is obliged to check the manuscript with one of the plagiarism prevention software, Tübitak intihal.net, Turnit-in or iThenticate, and submit the similarity report to the journal for application. Manuscripts with a similarity rate of 15% or more will not be considered.

Ethics committee permission and approval: Authors are required to describe in their manuscripts ethical approval from an appropriate committee and how consent was obtained from participants when research involves human participants.

Redundant publication: Authors are expected to submit original, previously unpublished content to *Journal of Waqfs*. It is unacceptable to submit the work for a review to another journal at the same time.

Salami publication or salami slicing: Authors should not present the results of a research as separate publications in academic appointments and promotions by disaggregating and disseminating the results of the research in an inappropriate manner and disrupting the integrity of the research.

Data access and retention: Authors are required to submit the raw data of their research when requested by the editors and referees, and keep this data after publication.

Fundamental errors in published works: When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published article, it is the author's obligation to promptly notify the journal editor and cooperate with the editor to retract or correct the paper.

Contact Information

Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism
General Directorate of Foundations
Department of Culture and Registration
Journal of Waqfs
Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr
web:
www.vgm.gov.tr
<http://dergipark.gov.tr/vakiflar>

